HRAÇ NORŞEN Çileli Ağavni

ANLATI

ARAS

ANLATI

Çileli Ağavni

HRAÇ NORŞEN

ARAS

Mehmet Ali & Akşamsefası

HRAÇ NORŞEN

Zaralı Verjin Hosikyan ile Sivas-Suşehri'ne bağlı Pürk (bugün Yeşilyayla) köyünden Suren Norşen'in oğludur. 1935'te Zara'da dünyaya geldi. Çocukluğu boyunca babaannesi Ağavni Norşen'den aile hikâyelerini dinleyerek büyüdü. Demircilik yapan babası, askerliğini tamamladıktan sonra Zara'da iş bulamayınca, aile, bir Alevi köyü olan Becekli'ye yerleşti ve Hraç Norşen'in Gazi İlkokulu'ndaki öğrenimi yarıda kaldı. Becekli'de geçen yılların ardından, Norşen ailesi 1948'de Zara'ya döndü, iki yıl sonra da İstanbul'un yolunu tuttu.

İstanbul'da çinicilikten demirciliğe, tamircilikten şoförlüğe pek çok işte çalıştı. 1961'de Verjin Kapu (Kapuloyan) ile evlendi. 1964'te işçi olarak gittiği Avusturya'da iki erkek çocukları oldu. Tuğlacılık, oto tamirciliği ve satıcılığı gibi işlerle uğraştıktan sonra yirmi bir yıl kamyon şoförlüğü yaptı ve 1996'da emekli oldu. Halen Viyana'da yaşıyor.

usul gereği

Metinde çeşitli kavramlarla ilgili dipnotlar tarafımızca eklendi.
Türkçe olmayan sözcükler *italik* dizildi.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un
Ana Yazım Kılavuzu (Epsilon Yay.) temel alındı,
Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.)
yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

yayıncının notu

ÇİLELİ AĞAVNİ

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z.
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com

ARAS - ԱՐԱՍ 106

Hraç Norşen
Çileli Ağavni

Yayına Hazırlayan
Rober Koptaş

Kapak Tasarımı
Mehmet Sinan Niyazioğlu

Kapak Resmi
Jean Jansem
(Hovhannes Semerciyan, d. 1920, Sölöz-Bursa)
Adam, kadın ve çocuk. 2001. 130x162 (detay)

© 2009, Aras Yayıncılık

ISBN 978-605-5753-06-1

Baskı
Sena Ofset
2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (212) 613 03 21

Birinci Baskı: Ekim 2009, İstanbul
İkinci Baskı: Şubat 2011, İstanbul

ÇİLELİ AĞAVNİ

ANLATI

HRAÇ NORŞEN

ARAS

Babaannemin anlattıklarını ilk dinlediğimde küçücük bir çocuktum. Onun hayat hikâyesini, köyü Pürk'ü, ailemin hiç tanımadığım fertlerine dair hatıralarını, her birinin yaşadığı acı olayları, yıllar yılı hiç bıkmadan dinledim. Burada anlattıklarım, ondan duyduklarımdır. Onları hikâye etmeye çalışırken, kulağımdan sesi hiç eksik olmadı. Kimi zaman bazı isimleri veya tarihleri hatırlayamadığım olmuştur, ama olayları olduğu gibi vermeye çalıştım.
Bu kitabı, yaşadıklarının, çektiği çilelerin bilinmesini, duyulmasını çok isteyen babaanneme olan borcumu ödemek için yazdım.

Hraç Norşen

Ağavni aynanın karşısına geçti. Uzun sarı saçlarını bir sağa bir sola salladı, kendini uzun uzun süzdü. Genç bir kız olmuştu artık, içi içine sığmıyordu. Mavi gözleri, gözbebeklerinin siyah hareleri güzelliğine güzellik katıyor, onu sevinçten deliye döndürüyordu.

Ağavni'nin öğretmen olmak istediğini cümle âlem bilirdi. Hayaline ulaşmasına sadece bir yıl kalmıştı ve çok sabırsızlanıyordu. Okulda, öğretmenleri tarafından aklı başında, zeki bir kız olarak görülüp seviliyordu. Hatta bazı hocaları, işleri çok olduğu zaman sınıfı Ağavni'ye teslim eder, o da heyecanla, ama kırk yıllık öğretmenmiş gibi olgunlukla derse devam ederdi.

Babası Minas'ı hayal meyal hatırlıyordu, çünkü o daha altı yaşındayken amansız bir hastalığa yakalanmış, Ağavni'yi annesiyle yalnız bırakmıştı. Annesine Oski derlerdi, adı gibi altın* kalpli, tertemiz bir karaktere sahip, çalışkan bir kadındı.

Bütün hayatını adadığı biricik kızının iyi yetişmesi için yapmayacağı şey yoktu. Ağavni'nin yüzü biraz asılsa hemen derdini sorar, çare düşünür ve onu sevip okşayarak moralini düzeltmeye çalışırdı. Kırkına daha yeni basmıştı.

* *Vosgi (Oski)*: (Ermenice) Altın.

Ağavni'den önce doğan iki çocuğunu kaybedince bütün sevgisini kızına vermişti. Parlak tenli, kocaman kara gözleri olan, gösterişli, güzel bir kadındı. Bazen kendi kendine dalıp gider, Ağavni'nin babasına ne kadar benzediğini düşünüp şaşardı. Ağavni'nin sarı saçlı, mavi gözlü güzelliğiyle kendi esmerliği birbirinden o kadar ayrıydı ki.

Kocasının ölümünden sonra Oski'nin bir sürü talibi çıkmıştı ama o bir erkeği hayatına sokmayı hiç düşünmemiş, kızıyla sürdüğü sakin hayatı yeni bir evliliğe tercih etmişti.

Suşehri'nin en güzel, en temiz, en bereketli köyünde, Pürk'te yaşıyorlardı. Civar köylüler Pürk'e "küçük, güzel şehir" derlerdi. Alçak sıradağların ortasına kurulmuş, küçük ormanları, bağları, bahçeleriyle isim yapmış, canlı, neşeli, mutlu insanların barındığı bir köydü Pürk. Yaz gelince bir başka güzelleşirdi. Bahçelerde çiçekler rengârenk açar, bağlardaki çeşit çeşit üzümler, meyveler ve onların kokuları köy ahalisinin içini sevinçle doldururdu.

Orta yerinden geçen küçük dere köye can veriyordu. Suyun iki yanındaki bağ ve bahçeler doğa eliyle yaratılmış bir cenneti andırıyordu. Birkaç yerde küçük köprüler vardı. Bu köprülerden biri Pürklülerin gözbebeğiydi. Yapımı için en iyi ustalar bir araya gelmiş, her biri bütün hünerini, maharetini, yeteneklerini dökmüş, ortaya, insanın bakmaya doyamadığı bir sanat eseri çıkmıştı. Köprüyü geçip tepeye çıkan yolu takip edince, sırtını tepeye vermiş eski kiliseye varılıyordu. Taş kilise, eskilerden gelen heybetiyle her daim ziyaretçisini beklerdi.

Pürk'te iki yüz yirmi hane yaşıyordu: Yüz yetmiş hane Ermeni, otuz hane Müslüman, yirmi hane Alevi... Pürklü Ermeniler çok az Türkçe bilirdi, komşularıysa iyi Erme-

nice konuşurdu. Ancak tahsilli Ermeniler güzel Türkçe bilir, okuyup yazabilirlerdi.

Köy dört mevsimi de yaşardı. Kışın diz boyu kar yağar, komşular küreklerle birbirlerinin kapısında, bacasında biriken karı küreyip temizlerdi. İlkbaharda karlar eriyince, köyün ortasından geçen küçük dere koca bir ırmak olur, bahçeler, bağlar suların istilasına uğrar, köylüler el ele vererek, bahçeleri zarar görmesin diye tahta kalaslardan bentler yaparlardı. Baskını yılın bereketli geçeceğine işaret saydıklarından, şikâyetçi olmazlardı. Yaz geldiğinde ise Pürk sanki bir yalancı cennet olurdu. Dallardaki meyvelerden yayılan güzel kokular kuş cıvıltılarına karışır, insanın içini huzurla doldururdu. Yaşlı kadınlar kazan kazan pestil, pekmez kaynatır, elmaları, armutları dörde bölüp bacada kurutur, kışlık erzak için büyük bir şevkle çalışıp didinirlerdi.

Oski'nin küçük evi, süslü köprüden geçtikten sonra, sağ tarafta, hafif meyilli bayırın üzerine kurulmuş güzel ve bakımlı bir evdi. Kocası öldükten sonra büyük evini satmış, bu küçük yeri almıştı. Para kazanabilmek için halı dokuyor, geriye kalan zamanını da bahçesinde geçiriyordu. Çevresinde hısım akraba çoktu, ama o kızıyla olmayı sever, evde olduğu zaman tezgâhının başından kalkmak bilmezdi. Kilim dokumak daha hızlı ve kazançlıydı ama o el emeği göz nuru halılar dokumayı tercih ederdi.

Kuyumcu dükkânları, terziler, demirciler köye hayat veriyordu. Bilhassa manifaturacılar sokağı her daim hareketliydi, civar köylerden gelen müşterileri hiç eksik olmazdı. Havalar güzel olduğunda, satıcılar çeşit çeşit, renk renk kumaş toplarını dükkânlarının önündeki tezgâhlara sıralar, desenli pazenler, ipekliler, kadifeler pırıl pırıl pa-

rıldardı. Köye yolu düşenler bu sokağa uğramadan yapamazlardı. İstanbul'dan gelmiş yeni elbise modelleri kadınları adeta büyüler, gözlerini kıyafetlerden ayıramaz, seyre doyamazlardı.

Pürk'te perşembe günleri pazar kurulur, o küçük köy, cıvıl cıvıl, kalabalık bir şehir görünümü alırdı. Pazar meydanına civar köylerden insanlar dolar, yayan, atlı, eşekli bir sürü insan, mallarını satmak için pazara getirirlerdi. Demirciler, bakırcılar, manifaturacılar, kitapçılar, sırtlarında süslü kaplarıyla şerbetçiler... Kalaycılar pazarın ortasında tezgâhlarını kurar, ocaklarını yakar, müşterilerinin getirdiği bakır tasları, kazanları, tepsileri kalaylar, içlerine biraz kum, biraz su koyarak ve bir bezle ovarak parlatırlardı.

Manifaturacılar sokağı okul yolu üzerindeydi. Diğer genç kızlar gibi Ağavni de, o sokaktan geçerken kumaş topları önünde durmadan yapamazdı. Okul dönüşü, tezgâhlar arasındaki beyaz bir elbiseye heyecanla bakakaldığı bir gün, yanında birden, sakin sakin durup kendisine bakan bir adam fark etti. Uzunca boylu, tertemiz giyinmiş, otuz yaş civarında, elinde modaya uygun bir baston, başında şık bir hasır şapka... O yörede erkeklerin büyük çoğunluğu başlarına fes takar, fesin uzunca püskülünü başlarının üzerine bırakır, bellerine kuşak sarar, kuşağın içine kama veya hançer sokarlardı. Fakat bu adam İstanbul modasına uygun giyinmişti. Sarışındı, gözleri yeşile çalıyordu. Ağavni'ye iyice yaklaşıp gözlerinin içine bakınca, genç kız daha önce hiç hissetmediği bir heyecan duydu, kalbi küt küt atmaya başladı. Yine de adamın gözlerine bakmaktan kendini alamadı. Birden ürperdi, elindeki ki-

tapları sıkıca tuttu, bir kez daha dönüp adama baktıktan sonra hızlı adımlarla evinin yolunu tuttu. İçinde tatlı bir meltem esmişti; adamı yıllardır tanıyormuş da, bir zaman sonra tekrar karşılaşmışlar gibi hissetmişti.

Akranı olan delikanlıların peşine düşmesi Ağavni'nin yabancısı olduğu bir şey değildi. Hatta onun için kavgaya tutuşanlar bile olmuştu ama o, dersleri ve öğretmenlik hayalinden başka bir şeyle ilgilenmezdi.

Yoluna devam etti. Hayal mi görmüştü acaba? Bir ara geri dönüp baktı ve adamın kendisini takip ettiğini gördü. Bu Ağavni'nin hem hoşuna gitti hem de onu korkuttu. Kimdi bu adam? Onu neden takip ediyordu? Hızlandı, köprüyü koşar adım geçti, bahçelerin arasından ilerleyerek adamı atlattı. Telaşla evin önüne geldi, etrafa bir göz attıktan sonra içeri girdi. Tezgâhı başındaki annesiyle hiç ilgilenmeden doğru odaya çıktı. Kızının telaşlı halinin farkına varan Oski tezgâhından kalktı, odanın yarı açık kapısından süzüldü. Ağavni'nin bir köşeye büzülüp sessizce oturduğunu gören annesi hemen yanına oturdu, kolunu kızının omzuna attı.

"Ne oldu benim bir tanem, benim tatlı kızım, hadi anlat bakayım, okulda bir tatsızlık mı oldu? Biri rahatsız mı etti seni, niçin üzülüyorsun?"

Ağavni cevap vermedi, sessizce oturmaya devam etti. Oski biraz üsteledi, tatlı tatlı sordu, olmadı... Ses tonunu biraz sertleştirdi ama Ağavni hiç konuşmadan omuz silkmekle yetindi.

Oski, kızının artık ufak bir bebek olmadığını, genç kızlık çağının eşiğine kadar geldiğini o anda fark etti, birdenbire kendini yalnız hissetti.

Ağavni günlerdir odadan dışarı çıkmıyordu. Saatlerce düşünüyor, annesiyle yemek yerken çoğu zaman tek kelime etmiyordu. Oski olan bitenin farkındaydı. Bir süre sabrettikten sonra, bir gün doğruca kızının yanına gitti. Ağavni sedirin üstüne hareketsiz uzanmıştı.

"Benim tatlı kızım, senin derdin benim de derdim sayılır. Ne olup bittiğini hemen şurada anlat ki, beni de meraktan kurtar. Ben senin ananım, seni can kulağıyla dinleyeceğim."

Ağavni sedirden kalktı, Bir süre kararsızca ayakta dikildikten sonra odayı arşınlamaya başladı.

"Bir şey yok anne."

"Var, var... Doğruyu söyle, bana her şeyi anlat."

Ağavni dayanamadı. Birden, ağlayarak annesine koşup sarıldı.

Oski kızının saçlarını okşayıp, "Ağla kızım ağla, açılırsın, içini boşalt" diyerek onu teskin etmeye çalıştı.

Ağavni biraz sakinleşince, her şeyi bir bir anlattı. Gözyaşlarını elleriyle silerek, uzun boylu, yeşil gözlü, şık giyimli, hasır şapkalı adamı anlattı.

"Peşimden ayrılmıyor. Sabah okula giderken, akşam eve dönerken arkamdan eksik olmuyor. Bana hep tatlı şeyler söylüyor, 'evleneceğim seninle!' diyor."

Oski şaşırmıştı. Bir süre ne diyeceğini bilemedi. "Peki sen ne diyorsun, adam hoşuna gitti mi?" diye sorarak kızının ağzını aradı.

Ağavni susup başını yere eğdi, gözlerini bir noktaya dikip öylece kaldı.

"Sen deli misin kızım! Daha on altı yaşındasın, okulun ne olacak? Şurada bir senen var, öğretmen olma hayalin ne olacak?"

Ağavni hiç cevap vermedi.
Oski meraklanmıştı.
Kimdi bu adam?

Oski ne yapıp edip bu yabancıyı bulacaktı. Kızını rahat bırakmasını isteyecek, gerekirse zor kullanacaktı. Onun ne yaman kadın olduğunu herkes bilirdi! Odadan çıktı, tezgâhının başına geçti, sinirli sinirli çalışmaya başladı. Tarağını hızla çekip iterek mekiği bir sağa bir sola çekmeye başladı. Zihni hiç rahat değildi, hırsını tezgâhın pedallarından alırcasına kuvvetle, hışımla çalışıyordu.

Kocasını düşündü bir kez daha. On yıl ne çabuk geçmişti. Bir ara gözleri pencereden dışarı kaydı, kilisenin çan kulesini gördü, acı acı çalan çanın sesine kulak verdi. Kocası Minas'ın ölümü, cenaze günü, gözlerinin önünde canlandı. Kilise ağzına kadar doluydu, tabut kilisenin ortasında sessizce yatıyor, herkes ağlıyordu. Ağavni ise Hayguhi teyzesinin elini sıkı sıkı tutmuş, olan bitene, etrafına boş gözlerle bakınıp duruyordu. Ne acılı günlerdi ya Rabbi, seneler nasıl da geçmişti... Küçük Ağavni, genç bir kız olmuş, üstelik birine gönül bile vermişti.

Oski, temiz giyimli gencin adının Avedis Norşen olduğunu çabucak öğrendi. Ovagem'in, namı diğer Ovsen Ağa'nın oğluydu, İstanbul'dan, yaşlı babasını ziyarete gelmişti. Öğretmendi. Daha önce çok bahsedilmişti ondan. Hapse mahkûm olduğunu, daha sonra afla kurtulduğunu biliyorlardı.

Yaşlı Ovagem Ağa Pürklü değildi. Uzun yıllar önce birkaç aile birlikte gelip Pürk'e yerleşmişlerdi. Ovagem Ağa daima içini çekerek, gizli bir gururla, "Erzurum'daki Norşen köyünü biz kurmuştuk; babalarımız, dedelerimiz

kurmuşlardı" derdi. Köye Kürtlerin gelip yerleşmesiyle Norşen'de kavgalar ve nizalaşmalar başlamış, bir kısım Ermeni, olan bitenden illallah edip Pürk'e yerleşmişti.

Ovagem Ağa yetmişi çoktan geçmişti. Bembeyaz saçları, el yapımı piposunun dumanından sapsarı olmuş palabıyıklarıyla tatlı bir ihtiyardı. Eskiden hali vakti yerinde bir tüccardı ama artık yorulmuştu, bağı bahçesiyle avunuyordu. Çok şey görmüş, çok şey geçirmiş, çok mücadele etmişti; artık bir tek oğlu için yaşıyordu. Kilisede daima onun için dua eder, arkadaşlarıyla sohbet ederken, "İyice yaşlandım, belki gelecek seneye kısmet olmaz, şunu hele bir eversem, artık ölsem de gam yemem!" derdi.

Bir Avedis'i kalmıştı. Devrimciliğe merak saran büyük oğlunu silahlı çatışmada kaybetmiş, kızı dört yaşındayken hastalanıp ölmüş, karısı Nıvart ise beş yıl önce öte dünyaya göçüp gitmişti. İşte bu yüzden, Avedis'in üzerine titriyordu. Onu İstanbul'a göndermiş, okutmuştu. Oğlunun geleceği günü dört gözle bekler, kilisede onun için mum yakar, dualar ederdi.

Avedis'in köye gelişi Ovagem Ağa'yı bayram sevincine boğuyordu. İki dirhem bir çekirdek giyinip fesini takıyor, elinde bastonuyla kendini dışarı atıp, karşılaştığı herkesle neşe içinde sohbet ediyor, her gördüğüne oğlunun geldiğini müjdeliyordu: "Allah'ım, sana çok şükür, bu sene de oğlumu gördüm."

Avedis, İstanbul'a dönmesine birkaç gün kala Ağavni'yi görünce vurgun yemişti adeta. Ona karşı içinde uyanan hisleri hiçbir kadına karşı duymamıştı. Manifaturacı dükkânının önündeki o bir çift kocaman mavi gözü unutamıyordu. Yıllardır izini sürdüğü büyük aşkı gökte ararken yerde bulmuş gibi hissediyordu kendini.

Ağavni okul dönüşü, aceleci adımlarla evine giderken durmadan arkasına bakıyordu. Yabancının kendisini takip ettiğini hissediyor, bir yandan korkuyor, bir yandan da içi heyecanla ürperiyordu. Bir köşeyi dönmüştü ki Avedis birden karşısına çıkıp sıkıca bileğine sarıldı:

"Adım Avedis Norşen. Ovagem Ağa'nın oğluyum. Benden kaçma, sana bir zararım dokunmaz. Seni tanımak istiyorum. Öğretmenlik yapıyorum, İstanbul'dan geldim. Duyduğuma göre sen de öğretmen olmak istiyormuşsun."

Ağavni neye uğradığını şaşırdı. Yanakları utancından yanmaya, elleri titremeye başlamıştı; dizlerinin bağı çözülüyordu. Boğulacak gibiydi. Hiç sesini çıkarmadan başını öne eğip Avedis'in söylediklerini dinlemeye devam etti.

"İstanbul'daki hayatımdan usandım. Bizim burası cennet gibi. Ben çok şehir, kasaba gördüm ama hiçbir yerde böyle köy göremezsin. Pürk'ten güzeli yok; karar verdim, köyümüze yerleşeceğim."

Ağavni başını kaldırdı. Göz göze geldiklerinde Avedis'in gözlerinin derinliklerine baktı. Kitapları saran kollarından biri biraz gevşeyince Avedis bundan istifade edip Ağavni'nin sol elini avcuna aldı. Ağavni elini hızla çekti, tatlı tatlı gülümsedi; çevresine bakınıp oradan uzaklaştı. Avedis arkasından, "Yarın burada, aynı saatte!" diye seslendi.

Ağavni'nin eline ilk defa erkek eli değmişti. Köşesine çekilip saatlerce tatlı hayallere dalıyor, ne olursa olsun okulu bitireceğine dair kendi kendine söz verdiğini anımsıyor, gelecekte, Avedis'le birlikte öğretmenlik yapabilecekleri için seviniyordu. Geceleri onu rüyalarında görüyordu, birini sevmek böyle bir şeydi demek.

O günden sonra birbirlerini görmeden yapamaz oldular. Gözlerden ırak, bağların, bahçelerin arasından geçen köprüden aşağılara, köyün dışına, ırmağın akışı istikametine doğru yürüyüp, suyun kenarındaki "sessiz bağlar" denen yerden geçen dar patika yolda buluşur, el ele, patikanın sonundaki sahipsiz evin bahçesine kadar giderlerdi. Orada tatlı bir hasbıhale dalar, gelecekte kendilerini neyin beklediğini konuşurlardı. Avedis, evlenince bir düzine çocukları olmasını istediğini söylerdi, Ağavni bazen onun arzusunu paylaşır, bazen de gülümseyerek karşı çıkardı. Saatlerin nasıl geçtiğini anlayamazlardı.

Avedis sarılıp ilk defa dudaklarından öptüğünde Ağavni'nin heyecandan bütün vücudu titredi. Avedis'in olgun bir erkek olduğunu anlıyor, kendisini ondan mümkün olduğunca uzak tutmaya gayret ediyordu. Yine de, hiçbir şey aralarındaki çekimin önüne geçemiyordu. Bir saat onlara bir dakika gibi geliyor, son bir öpücükten sonra Ağav-

ni kimselere görünmeden eve dönüyor, Avedis de biraz bekledikten sonra sahipsiz evin bahçesinden ayrılıyordu.

Oski huzursuzdu, çünkü kızı son günlerde eve hep geç gelmeye başlamıştı. Halı tezgâhının başından kalktı, odanın içinde bir sağa bir sola yürümeye başladı.

"Bu kıza bir şeyler oldu!"

Artık Ağavni'yle konuşma zamanı gelmişti.

Kapı açılınca dışarıdaki güzel hava içeri doldu. Ağavni güneşin ışınları arasından geçti, annesinin tarafına belli belirsiz bir bakış atıp içeriye yöneldi.

Oski kızına seslendi:

"Hele bir dur kızım, seninle konuşmam lazım."

Ağavni birden kızardı, terlemiş alnını elinin tersiyle sildi.

"Bir şey mi oldu?"

"Oldu tabii ya! Bana okuldan neden bu kadar geç geldiğini anlat bakalım. Yoksa yarından itibaren okula seninle beraber gidip gelmeye başlar, vallahi de billahi de her adımını takip ederim. Anlat bakalım."

Ağavni başını yere eğdi, gözlerini bir noktaya dikti ve susuyordu.

"Avedis değil mi? Peşini bırakmıyor demek!"

Ağavni başını hafifçe salladı.

"Sen cezayı hak ettin! Sen daha kaç yaşındasın, şimdi zamanı mı? Okulunun bitmesine bir sene var. Hem o adam bugün var yarın yok. Sen buna nasıl cesaret ediyorsun, nasıl itimat ediyorsun ona? Yarın İstanbul'a giderse seni hemen unutur. Üstüne üstlük senden on dört yaş büyük! Utanman lazım, bunu senden beklemezdim. Yarın hemen bu işten vazgeçeceksin, anladın mı beni?"

Ağavni konuşmaya başladı.

"O kadar yaşlı değil. Hem de, beni sevdiğini, buraya yerleşeceğini, benimle evleneceğini, beraber okulda çocuklar yetiştireceğimizi söylüyor."

Oski ne söyleyeceğini bilemedi.

"Söyle bakayım, yoksa sen bu adamla o haltı yedin mi? Ben erkekleri iyi tanırım, bir kızı kandırmak için ne yalanlar anlatırlar..."

Ağavni şaşırmıştı:

"Yok anne, öyle bir şey yok!"

"O zaman hiç değilse seni öpmüştür. Öptü değil mi?"

Ağavni'nin yüzü kızardı, utanmıştı. Başı ile onayladı.

Oski kızına sarıldı.

"Bak güzel kızım... Gel seninle bir anlaşma yapalım. Her şeyi zamana bırakalım. O adamla bir daha görüşme. Eğer senin dediğin doğruysa, Avedis seni bırakmayacak, ardından gelecektir. Böylelikle sana olan merakı geçici mi, bir macera peşinde mi, seni kandırmak mı istiyor, her şeyi anlarız. Hele şu okulunu bir bitir, sana erkek mi yok? Gençsin, güzelsin, gözlerine bir bakan bir daha kendini alamaz. Göreceksin, bütün erkekler peşinden koşacak."

Kızına sıkı sıkı sarıldı, pırıl pırıl saçlarını okşadı, alnından öptü, sonra da kalçasına bir şaplak indirdi.

"Haydi, şimdi doğru dersinin başına."

Ağavni günlerdir bir defa olsun yalnız kalamamıştı. Oski bir gölge gibi takipteydi.

Avedis durmadan patika yolu arşınlıyor, eski köşkün önünde saatlerce bekliyor, Ağavni'nin gelmeyeceğini anlayınca üzüntüyle evine dönüyordu. Uzun süre kalamazdı, İstanbul'a dönmesi lazımdı. Orada bir görevi vardı, okulların açıldığı zaten epey olmuştu.

Araksi *Yaya** kapıdan içeri girdi. Selam bile vermeden Ağavni'yi sordu. Oski onun bu telaşına bir anlam veremedi. Yaşlı kadın uzun siyah entarisinin koca cebinden bir mektup çıkardı.

"Ağavni, kızım, sana Avedis'ten bir mektup getirdim."

Yaşının seksen mi doksan mı olduğunu kimsenin bilmediği bu yaşlı kadın tam bir tatlı kaçıktı. Pürk'ün gönüllü muhtarıydı adeta. Köyde olan biten, gelen giden, kavgalısı barışığı, âşığı hastası, her şey ondan sorulur, ağzında bakla ıslanmazdı. Aslında Avedis, Araksi *Yaya*'ya mektubu Ağavni'ye yanında kimse yokken vermesini tembihlemişti. Oysa mektup Araksi *Yaya* için, birkaç günlük dedikodu sermayesiydi.

Oski birden afalladı. Bu kadının hiç saklanıp gizlenmeden getirip kızına verdiği bu mektup da neyin nesiydi?

Araksi *Yaya*'nın dilinin kilidi yoktu. Ha bire konuşuyor, hiç dişi kalmadığı için ağzından akan tükürükleri elindeki mendille siliyordu.

"Sevdalı işte! Benim aslan oğlumdan mektup getirdim. Belli ki kızına vurgun. Ondan iyisini mi bulacaksın! Hem ta İstanbullarda okumuş, temiz pak, güzel bir çocuk."

* *Yaya*: (Yunancadan Ermeniceye) Büyükanne, nine.

Durmadan konuşuyor, arada bir, "Oski kız, belki seni de İstanbul'a götürür!" demeyi ihmal etmiyordu.

Ağavni mektubu elinde sıkı sıkı tutuyordu. Oski'nin dalgınlığından yararlanıp içeri gitmeye yeltendi.

"Dur bakalım! Hele getir şu mektubu."

Mektubu Ağavni'nin elinden hızla çekti, zarfı aceleyle yırttı, içinden çıkan kâğıtta yazanları okumaya başladı.

Araksi *Yaya* Oski'nin sinirlendiğini görünce şaşırdı:

"Bunlara da hiç iyilik yaramaz! Nesi varmış Avedis'in, aslan gibi delikanlı..."

Bir kabahat işlediğini anlamıştı. Arkasına bakmadan, kendi kendine bir şeyler mırıldanarak kapıdan çıktı, gitti.

Oski, yanı başında dikilen Ağavni'ye hiç bakmadan mektubu sessizce okumaya başladı.

Benim mavi gözlüm,

Bilsen yıkık köşkün bahçesinde seni ne çok bekledim.

Günlerdir, o güzel gözlerinin bir nazarını hayal ederek divane oldum. Seni görememek benim için ne büyük bir azapmış. Maziye bakıp sensiz geçen günlerime şaşıyorum.

Ben seni ilk görüşümde sevdim.

Oski *Mama*'ya* da hak veriyorum. Ne nişanlıyız ne de sözlü. Senin için endişe etmekte yerden göğe hakkı var.

Ama ikimiz için çok güzel tasavvurlarım var. Sana burada söz veriyorum, istikbal bizim cennetimiz olacak.

Bu mektubum eline geçtiğinde ben Pürk'ten ayrılmış olacağım. Gitmeliyim, çünkü bir vazifem ve beni bekleyen bir sınıf dolusu çocuk var.

* *Mama*: (Ermenicede) Anne.

Şunu bil ki, işlerimi yoluna koyduktan sonra, gelecek yaz Pürk'e döneceğim, güzel köyümüze yerleşeceğim ve seninle ilk fırsatta evleneceğim. Zira, biliyorum ki sen de beni seviyorsun.

O gün gelecek ve biz mutlu bir yuva kuracağız. Bir sürü çocuğumuz olacak.

Okulunu, derslerini sakın boşlama. Gelecek sene ben döndüğümde, başarıyla mezun olmalısın.

Beni bekle. Mutlaka geleceğim. O güzel mavi gözlerinin hasretiyle gidiyorum.

Oski *Mama*'nın ellerinden öperim.

Avedis Norşen

Oski *Mama* kızsın mı, yoksa sevinsin mi bilemedi. Kafası karmakarışıktı. Avedis temiz, dürüst, tahsilli, aklı başında birine benziyordu, ama Ağavni daha dünkü çocuktu.

Mektubu hırsla kızına uzattı. Ağavni sevinçle odasına koştu.

Avedis, köyden Suşehri'ne, oradan da Giresun'a zorlu bir yolculuğa çıkmıştı. Çok yorulmuş, fakat gemiye yetişmeyi başarmıştı. Yol boyunca hep Ağavni'yi düşünmüş, her ağacın, her kayanın ardından onun o mavi gözleriyle kendisini uğurladığını düşlemişti. Gemide de onun hayaliyle yaşıyor, güvertede denizi, martıları seyrederken yine Ağavni'yi düşünüyordu.

Saatler geçtikçe sorular zihnine doluşuyor, aklını karıştırıyordu:

"Hiç de iyi yapmadım galiba. Ya Ağavni bir sene sonra başkasına gönül verir de bana hayır derse. Bir sene az zaman değil. O güzel gözlere kim vurulmaz..."

Derken, kendini toparlayıp Ağavni'yle geçirdiği zamanı hatırlıyor, teselliyi yine sevdalı olduğu kızın güzel sözlerinde buluyordu.

"Hayır hayır. Ağavni beni sevdi. Yaşı küçük ama o ne istediğini iyi biliyor."

İşte bu düşünceler ve gelgitler içinde İstanbul'a sağ salim döndü.

Avedis, tıpkı Ağavni gibi, daha ilkokul sıralarındayken aklına koymuştu öğretmen olmayı. Robert Kolej'e kabul edilmek, oradan mezun olmak herkesin harcı değildi. Okulu bitirince hemen öğretmenlik yapmaya başlamıştı. Cıvıl cıvıl çocuklarla dolu okulunu ve mesleğini seviyordu. Okul idaresi, Avedis'i öğrencilerine bağlı, disiplinli ama hep sevgi dolu, her talebesi ile ayrı ayrı ilgilenen bir öğretmen olarak görür, meslektaşlarıysa ona büyük sevgi beslerdi.

Pürk'ten döneli dört ay olmuştu. Avedis sevdalısına onlarca mektup yazmış, ancak hiçbirine cevap alamamıştı. Ağavni'yi gözleri önüne getirdikçe, onun mavi gözlerini, sapsarı saçlarını düşündükçe deliye dönüyordu. Hasret, sevgisini bir kat daha artırmıştı. Bazen kendini terk edilmiş köşkün küskün otlarla çevrili bahçesinde sanıyordu. Bazı günler kendisini derslere ve talebelere veremediği oluyordu. Böyle zamanlarda sinirli oluyor, hatta hiç yapmadığı şeyleri yapıyor, olur olmadık yerde çocuklara çatıyordu.

Avedis'in günbegün değişmekte olduğunu gören öğretmen arkadaşları şaşkındı, onu hiç bu kadar düşünceli görmemişlerdi.

Bir akşamüstü, okul çıkışında arkadaşı Ohannes, Ave-

dis'in koluna girdi. "Gel, bu akşam iki kadeh içelim" dedi ve onu tanıdık bir meyhaneye götürdü. Aram'ın Bahçekapı'daki meyhanesi, Türk, Ermeni, Rum, Yahudi her milletten İstanbullunun gözde mekânıydı.

Yemekler yenip içkiler içildikten sonra Ohannes asıl konuya geldi:

"Sen onca yıl hapis cezası yediğin zaman bile kendini bu kadar bırakmamıştın, şimdi neden böyle oldu? Sende hiç alışık olmadığım değişiklikler görüyorum, bütün arkadaşlar, senin adına üzülüyor."

Avedis gümüş tabakasından daha önce sarılmış bir sigara çıkarıp yaktı. Dumanını havaya üfledikten sonra, sanki donmuş gibi bir an hareketsiz kaldı, gözlerini bir noktaya sabitledi. Yine Ağavni'nin güzel gözlerini hayal ediyordu.

Ohannes onun böyle dalıp gitmesine daha fazla dayanamadı:

"Avedis, sana söylüyorum!"

Avedis bir çırpıda Ağavni'yi, onunla köyde nasıl tanıştığını, ona nasıl âşık olduğunu anlattı arkadaşına.

"Sevmek buysa deli gibi seviyorum. Geleli dört ay oldu, belki on mektup gönderdim ama tek bir cevap alamadım."

Manifaturacı Vahan Suşehri'ne indiğinde postaneye uğradı. Pürk'e ait mektupları aldı. Köye varınca hane hane dolaşıp herkesin mektubunu dağıttı. Avedis'ten gelen mektubu da evin kapısında duran Oski'ye verdi. Oski mektubu aldı, üzerine şöyle bir baktı ve içeri girip Avedis'ten gelen diğer mektupların yanına koydu. İtinayla sakladığı bu mektuplardan Ağavni'nin hiç haberi yoktu. Oski, okulun son senesinde, bitirme imtihanlarının arifesinde kızının aklının karışmasını, başka şeylerle uğraşmasını istemiyor, "Okulu bitirince olabilir, ama bugün mektup filan yok!" diyordu kendi kendine.

Ağavni ise hayal kırıklığı ve öfkeyle kendini yiyip bitiriyordu:

"Dört ay geçti. Bir mektup bile yazmadı. Hani beni seviyordu, hani gözlerime vurulmuş, hani bana âşık olmuştu. Nalet yüzüne! Onu bir daha görürsem yüzüne bile bakmayacağım. Canı cehenneme, ne de yalancıymış!"

Gidip köşeden Avedis'in Araksi *Yaya*'yla gönderdiği mektubu alıyor, okuyor, sinirlenip bir kenara fırlatıyor, sonra dayanamayıp mektubu yerden alıyordu:

"Avedis Efendi, kandırdın beni! Kandırdın beni, alacağın olsun, elbet yine karşılaşacağız."

Avedis gün geçtikçe ümitsizliğe kapılıyordu. Aylar geçmişti ama Pürk'ten tek bir mektup dahi alamamıştı. Şaşkındı ve ne yapacağını bilemiyordu.

İmdadına yıl içinde üç dört defa mal almak için Pürk'ten İstanbul'a gelen Magar Usta yetişti. Avedis, Magar Usta'nın geldiğini duyunca, gökten kurtarıcı inmiş gibi soluğu onun yanında aldı. Hoşbeş faslını fazla uzatmadan sadede geldi.

"Magar Usta, sana bir paket versem, köye, Oski *Mama*'ya götürür müsün?"

Magar Usta o gür sesiyle bir kahkaha patlattı. Şaşkın şaşkın yüzüne bakan Avedis'e:

"Sen delirdin mi be oğlum! Oski *Mama* beni öldürür vallahi, çiğ çiğ yer. Demek köyde söylenenler doğruymuş, güzel gözlü Ağavni'ye vurulmuşsun."

Biraz durakladı:

"Baban da bir şeyler istedi. .. Al bak, listesi şu" diyerek ceketinin iç cebindeki koca para kesesini çıkardı, içindeki mektubu Avedis'e uzattı.

"İki gün sonra, sabahleyin Karaköy'den gemiye bineceğim, mutlaka yetiş bana."

Ertesi gün Avedis, okulda kendisine bir ana şefkatiyle yaklaşan, yaşını almış Mayram öğretmenle birlikte alışverişe çıktı. Pera mağazalarından Ağavni için Paris modasına uygun bir elbise aldılar. Oski *Mama*'yı da unutmadılar. Onun için de bir eşarp seçtiler.

Avedis'in içi artık rahattı. Paketle birlikte torbaya biraz öteberi, bir de mektup koymayı ihmal etmedi. Tek arzusu Ağavni'nin iki satırlık bir cevap yazmasıydı. Bu da en azından bir aylık bekleyiş demekti. Şimdiden sabırsızlanıyordu. Bir ay nasıl geçerdi?

Avedis rıhtıma girdi, kan ter içinde iskeleye koştu. Karaköy rıhtımı ana baba günüydü. Herkeste bir telaş, bir koşuşturma... Gemiye binenlerin sonu gelmiyordu, sanki bütün İstanbul bu vapura doluşacaktı. Avedis geminin bordasına atılmış merdivenin başında kendisini bekleyen Magar Usta'yı görüp rahatladı. Koştu, yaşlı adama sarılarak vedalaştı. Magar Usta torbaları alıp gemiye bindi. İki tayfa telaşla halatları topladılar. Gemi uzun uzun düdüğünü öttürürken, rıhtımda yakınlarını uğurlamak için bekleyenler ellerindeki mendilleri sallamaya başladılar.

Gemi uzaklaşınca rıhtımdaki kalabalık yavaş yavaş dağılmış, Avedis ise oracıkta donup kalmıştı. Eski bir deniz yolculuğunun ayrıntıları zihninde bugünmüş gibi canlanmış, bir anda altı yıl geriye gidivermişti.

Güneşli bir gündü. Pürk'e, babasının yanına gidiyordu; neşeliydi. Karadeniz öğlene kadar sakindi, hafif bir meltem, gemiye tatlı tatlı vuran dalgalar...

Ne olduysa öğleden sonra oldu. Gökyüzü kararadı, deniz birden kudurdu. Yağmur güvertenin tahtalarını delercesine yağıyordu. Dalgalar yükselip gemiye çarpıyor, içindekileri sağa sola savuruyordu. Koskoca gemi küçük bir sandal gibi yalpalıyor, her şey suyla kaplanıyordu. Karadeniz hırsını yolculardan alıyordu sanki. Birkaç saat önce huzur içinde denizi seyreden insanların içini korku sarmıştı. Bulabildikleri güvenli yerlere sıkı sıkı tutunmuş, durmadan dua ediyorlardı. Gemi bu fırtınayı atlatabilecek miydi, yoksa ona yenik mi düşecekti? Günü ve geceyi, hiç uyumadan, kaderin kendileri hakkında vereceği hükmü beklercesine geçirdiler.

Ve sabah oldu. Güneşin doğmasına yakın, alacakaranlıkta, saatlerdir dört bir yandan gemiye saldıran deniz birden duruldu. Kurtulacaklarına ihtimal vermeyenler, güneşin ilk ışıklarıyla ferahladılar. Herkesin yüzü gülmeye başladı. O ana kadar akıllarına hiç düşmeyen midelerinden yükselen sesleri bastırmak için, ıslak azık torbalarında yiyecek aramaya başladılar.

Giresun'a vardıklarında yine pırıl pırıl bir hava vardı. Kimsede deniz korkusu kalmamıştı, yolcular gemiyi yavaş yavaş terk ediyor, karşılamaya gelenlerle sarılıp öpüşüyorlardı.

Avedis üstüne başına son bir kez çekidüzen vermiş, bıyıklarını taramış, uçlarını hafif yukarı bükmüş, fesini başına itina ile yerleştirmiş, bavulunu bir eline, bastonunu da diğer eline alıp güverteye çıkmıştı. Merdivenlerden inerken, iki zaptiye yolunu kesti. Avedis'i baştan aşağı süzdüler:

"Avedis Efendi!" dedi içlerinden biri.

"Benim, buyrun!"

"Ovagem oğlu Avedis, bizimle geleceksin. Karakolda bir evrakın var."

"Ne evrakı?"

"Onu biz bilmeyiz. Gidince görürsün."

"Emir aldık, bizimle geleceksin. Bize zorluk çıkarma."

Zaptiyelerden biri arkasına geçerek sırtından itekledi. Avedis çaresiz aralarında yürürken bir yandan da düşünüyordu. Hakkında ne gibi bir evrak olabilirdi? Bir olay mı olmuştu? Biri onu ihbar mı etmişti? Bu kadar yolcunun arasında, elleriyle koymuş gibi bulmuşlardı, demek ki eşkali verilmişti...

Karakola girince üstünü başını, bavulunu aradılar ve

sorgusuz sualsiz alt kattaki karanlık, soğuk nezarethaneye attılar. Duvarda bir karışlık bir pencere, köşede de yırtık bir ot yatak vardı. Avedis yatağa oturdu, ellerini çenesine dayayıp düşünmeye başladı.

Evet, Taşnaklarla ilişkisi olmuştu ama hiçbir olaya karışmış değildi. Siyasetle, memleketin gidişatıyla, Ermenilerin içinde bulunduğu durumla ilgiliydi ama eline hiç silah almamıştı. Kendini hep bir öğretmen olarak görmüş, kahraman olmayı hiç düşünmemişti.

Kulağına çığlıklar ve iniltiler geliyordu. Galiba birini dövüyorlardı. Küfrün bini bir paraydı. Yatakta iki büklüm, titreye titreye uyumaya çalıştı. Üzerini örtebileceği hiçbir şey yoktu. O halde kaç saat kaldığını bilmiyordu.

Sabaha karşı, uykuya dalmak üzereyken kapı açıldı, sessiz, karanlık oda birden aydınlandı:

"Kalk bakalım İstanbullu, burayı sana tapulamadılar! Komiser seni bekliyor."

Avedis komiserin karşısında, ayakta beklemeye başladı.

Komiser yeni sardığı sigarayı gümüş ağızlığa taktı. Bir nefes çektikten sonra dumanı havaya sertçe üfledi. Sert bakışlarla Avedis'i baştan ayağa süzdü. Üniformasının yakaları sırmalarla süslüydü. Başından fesini çıkarıp itinayla masanın üzerine yerleştirdi. Fesin üzerindeki bir saç kılına işaret parmağıyla bir fiske vurup gözlerini Avedis'in gözlerine dikti.

"Söyle bakalım, adın ne? Kimsin, nereden geliyorsun?"

Avedis aslen Pürklü olduğunu, babasını ziyarete gittiğini, İstanbul'da öğretmen olduğunu, her sene memlekete gelip gittiğini anlattı.

"Hakkındaki ihbara göre komitacılık ediyormuşsun."

"Böyle bir şey yok efendim."

"Elimizde vesika var!"

"Ben komitacı değilim!"

Kumandan ayağa fırlayıp elini öfkeyle masaya vurdu. Masadaki tütün tabakası yere düştü.

"Bunlar hep senin gibi kibar İstanbulluların başının altından çıkıyor. Bir şey gizlemeye kalkma! Beni sinirlendirmeden anlat bildiklerini!"

Avedis şaşkındı. Kim ihbar etmişti, neden ihbar etmişti, bilemiyordu.

"Komiserim, anlatacak bir şey yok ki..."

"Yok ha! Ben seni nasıl konuşturacağımı bilirim."

Avedis yerde upuzun yatıyor. Ayakları falakada. İrikiyim bir zaptiye elindeki koca sopayı var gücüyle tabanlarına vuruyor, vuruyor.

"Konuş be it herif, seni öldüreceğim! Konyalı, su dök şunun tabanlarına da iyice acıtsın."

Avedis bazen kendinden geçiyor, dayak faslı kesiliyor, birkaç dakika sonra devam ediyordu.

Üç gün dayak ve sopayla geçti. Avedis'in ayakta duracak hali kalmamıştı. Vücudunun her tarafı ağrılar içindeydi. Ayaklarının altı kabarmıştı, yürüyemiyordu.

Çok dayak yedi, aralıksız sorgulandı, küfürlere maruz kaldı. Komite hakkında hiçbir şey söylemedi, çünkü bir şey bilmiyordu. Partiye girdiğinden beri birkaç ufak yardım faaliyeti dışında hiçbir şeye katılmamıştı. Ellerindeki vesikanın ne olduğuna dair hiçbir bilgisi yoktu. Neden ihbar edildiğini de bilmiyordu.

Üç günün sonunda komiser onu tekrar makamına

çağırdı. Aynı soruları bir kez daha sordu, aynı cevapları aldı. Sonunda, Avedis'in bavulunu odaya getirmelerini ve bir kez daha didik didik aramalarını emretti.

Bavul odanın orta yerine geldi. Her santimini didik didik aramaya başladılar. İçindeki eşyaları birer birer dışarı attılar. Bavul boşalınca, ters çevirip bir güzel salladılar. Birden yere küt diye bir baston düşüverdi.

Avedis işlemeli bastonu bavulun dibindeki kapaklı bölmeye yerleştirmişti. Sarsıntıdan mandal yerinden oynamış, bölme açılıvermişti.

"Bak hele, demek bu bastonu bavulun içine gizledin. Ne var şu bastonda hele bir anlayalım!"

Komiser bastonu eline alıp dikkatlice baktı, evirip çevirdi. Orta yerindeki geçmeli kısmı biraz kurcalayıp çevirince baston iki parçaya ayrıldı ve rulo halinde sarılmış bir tomar kâğıt saçıldı orta yere.

Komiser muzaffer bir edayla gülümsedi:

"İşte, aradığımız bunlardı! Ne dersin İstanbul züppesi, bu kâğıtlar kendiliğinden mi girdi bastonun içine? Bunlar parti broşürleri. Kim bilir ne fesatlıklar var içinde! "

Avedis şaşkına dönmüştü. Baston, uzun zamandır tanıyıp bildiği Kevork'un emanetiydi. Giresun'da gemiden inince onun verdiği adrese gidecek, hediyesini akrabalarına teslim edecekti.

Bu işin içinde bir oyun vardı. Kevork'un samimiyetinden hiç şüphe etmemişti, ama verdiği bastonun içinden çıkan bu kâğıtlar onu şimdi içinden çıkamayacağı bir duruma düşürmüştü. Kullanılmış mıydı? Bir ihanete mi kurban gitmişti? Biri ona çok kötü bir tuzak kurmuştu. Acaba son zamanlarda partiden uzak kalması mıydı bu kötü oyunun nedeni?

Artık bunları düşünmek için çok geçti. Masumdu, fakat nasıl ispatlardı bunu? Baston kendi bavulundan çıkmıştı. Onun Kevork'un emaneti olduğunu söylemek neye yarardı!

"İnanın ben masumum. Bana oyun oynamışlar."

"Ben bu masalları çok dinledim Avedis Efendi! Seni boş yere tutmadık burada, bir şeyler çevirmeye çalıştığını biliyorduk. Yoksa ta İstanbul'dan kalkıp buralara neye gelecektin! Şimdi hele seni mahkemeye çıkaralım da, komitacılık yapmanın ne demek olduğunu bir güzel anla. Belki o zaman aklın başına gelir!"

Avedis hızla yargılanıp tam on yıl hapse mahkûm edildi. Mahkûmiyetinin ikinci yılında, idamlıkların ve azılıların yattığı Sinop hapishanesine sevk edildi. Sırtını yalçın bir kayalığa vermiş, üç tarafı denizle çevrili bu hapishaneden o güne dek kimse kaçamamıştı. Avedis zaman geçtikçe umutsuzluğa sürükleniyordu.

Derken, bir gün mahkûmlar arasında bir fısıltıdır başladı. Padişah umumi bir afla bütün mahkûmları serbest bıraktıracak, hapishanelerin kapıları ardına kadar açılacak diyorlardı. Bütün mahkûmlar, hatta gardiyanlar bile, "Çıkacak inşallah, çıkacak inşallah! Af çıkacak!" diye sayıklamaya başladılar.

Gerçekten de, bir süre sonra umumi af ilan edildi. İttihat ve Terakki Komitesi bir ayaklanma tertip etmiş, Sultan Abdülhamit de otuz senedir askıya aldığı anayasayı tekrar yürürlüğe koymuş, bu olayın şerefine umumi af ilan etmişti. Avedis için bu af Tanrı'nın bir lütfuydu. Bütün umutlarını yitirmişken, işte şimdi kuşlar kadar özgürdü.

Magar Usta zorlu bir yolculuktan sonra Pürk'e vardığının ertesi günü Araksi *Yaya*'ya uğradı. "Bunları Oski'ye götüresin" diyerek Avedis'in gönderdiği paketi ve mektubu ona verdi.

Araksi *Yaya*, her zamanki aceleciliğiyle, torbayı kaptığı gibi koşarak Oski'nin kapısını çaldı.

"Hu hu hu... Oski! Oski! Aç kapıyı, size İstanbul'dan hediyeler getirdim."

Oski, tezgâhın başından kalktı. "Ne o Araksi *Yaya*? Bu ne telaş?"

"Kız, size bir dolu hediye getirdim."

Oski paketi kimin gönderdiğini anlamıştı. Yine de sordu:

"Kimdenmiş? Hediye gönderecek kimimiz var ki bizim."

"Kimden olacak? Benim aslan oğlumdan, Avedis'ten. Sana demiştim, Avedis'im bir tanedir! Getirene kadar da anam ağladı ha. Kim bilir neler koymuştur içine. Ağavni nerede, ona da bir mektup var. Kız, siz iyi oğlanı buldunuz, Avedis'im bir tanedir, bana da bir tülbent yollamış."

Ağavni pencereden olan biteni heyecanla izledikten sonra koşup mektubu anasının elinden kaptı. Oski kızıp geri istediyse de Ağavni, "Bu mektup benim, bana yazıl-

mış," diyerek karşı çıktı. Oski kızın inadını kıramayacağını anlayınca ısrarından vazgeçti.

Ağavni odaya girip, kapıyı ardından kapadı. Dişleriyle zarfı yırtarcasına açtı. Okumaya başladı. Elleri titriyordu.

Benim mavi gözlü Ağavnim,

İstanbul'a döndükten sonra sana bir sürü mektup yazdım, hiçbirine cevap alamadım. Senden gelecek tek satırlık bir mektuba bile razıydım oysa. Küçük sevgili, seni çok seviyorum, inanıyorum ki sen de beni seviyorsun. Bu ayrılık bitecek, ilk fırsatta sana geleceğim. Nişanlanacağız, evleneceğiz, birlikte bir sürü çocuk okutacağız.

Cevap yazarsan ne kadar bahtiyar olacağımı hayal bile edemezsin.

Güzel gözlerinden öperim.

Avedis Norşen

Ağavni mektubu bir kez daha okudu. Bir kez daha... İçinden gelen sesi dinledi. Avedis'i delicesine seviyordu. Yüreğinde ne kin ne kızgınlık ne de küskünlük kalmıştı. Bir an hayallere daldı. Üzerinde bembeyaz bir gelinlik... Kilise hıncahınç dolu, Avedis'le yan yana mihrabın önündeler...

Kendini hemen toparladı, aynaya bakıp odadan çıktı.

Oski tezgâhının başındaydı.

"Avedis'in mektuplarını benden sakladın, değil mi? Burada bana bir sürü mektup gönderdiğini yazıyor!"

Oski *Mama* şaşırdı, bir şeyler gevelemeye başladı.

"Neden yaptın bunu, neden? Kaçarım diye mi korktun?"

Oski gerçekleri saklamanın fayda etmeyeceğini anladı.

Ağır hareketlerle yerinden kalktı. Yüklüğe doğru birkaç adım attı. Yorgan ve döşek yığınının altından bir deste zarf çıkardı. Kızına uzattı.

"Güzel kızım benim. Kötü bir niyetim yoktu. Dikkatin dağılmasın, okulundan uzak kalma, imtihanlarına dinç kafayla gir diye yaptım. Başka bir şey düşünmedim."

Kızına sarılmak istedi ama Ağavni kendini geri çekti.

"Benim tatlı kızım, daha kaç yaşındasın? Hem okulun daha bitmedi."

Ağavni soğuk bir sesle cevapladı:

"Okulum bitmeden evleneceğimi kim söyledi!"

Biraz olsun sakinleştikten sonra, ana kız birlikte paketleri açmaya başladılar.

Ağavni elbiseye bayıldı. Avedis'in onu ilk gördüğü gün, genç kızın manifaturacı dükkânında hayranlıkla seyrettiği dantellerle süslü beyaz elbiseye tıpatıp benzeyen bir elbiseydi. Ağavni hemen giyip aynanın karşısına geçti. Boyu bosu, ince beli, dolgun göğüsleriyle harika görünüyordu. O ilk gün geldi gözünün önüne. Elbiseye o kadar dalmıştı ki, gözlerini dikmiş kendisine bakan Avedis'i uzun süre fark edememişti. Mahcup bir edayla gülümsedi.

Avedis'in kararlı tutumu, nezaketi, bütün bunların yanında bir eşarp göndererek kendisine saygı göstermeyi de ihmal etmemesi, Oski'nin hoşuna gidiyordu. Uzaktan uzağa da olsa, yıllar sonra ilk kez bir erkeğin varlığını hissediyordu evlerinde. Çocuklar birbirlerini seviyorlardı, aralarında bir kara çalı gibi durmak istemiyordu. Kendi kendisine söz verdi, onlara karşı koymayacaktı.

Ağavni aynanın karşısında bir süre daha oyalandıktan sonra kâğıt kaleme sarıldı. Nasıl yazacaktı, neler yazacak-

tı? En güzel Ermenice kelimeleri yan yana koymak, içinde ne varsa hepsini satırlara dökmek istiyordu. Yine de, bir kızın sevdiğine açılmasının hoş karşılanmadığı bir yerde büyümüş ve temkinli davranması gerektiğini öğrenmişti.

Değerli Avedis,

Gönderme nezaketinde bulunduğunuz hediyeleri büyük bir saadetle aldık. Annem de ben de ziyadesiyle mesut olduk, lütfen teşekkürlerimizi kabul edin.

Maalesef annem, beni mektebimden alıkoyacağı korkusuyla evvelki mektuplarınızı benden saklamış. Hepsi elime yeni geçti, sırayla okuyorum ve tekrar tekrar okuyacağım.

"Seni seviyorum," yazmayı düşündü, ama hemen utanıp kıpkırmızı oldu. Bir kızın bir erkeğe "seni seviyorum" demesi görülmüş şey miydi? Yine de, cesaretini topladı ve şöyle bitirdi mektubu:

Görüşeceğimiz o mesut günün hasretiyle.

Ağavni

Zarfı kapatırken içine küçük bir beyaz ipek mendil koymayı ihmal etmedi. Çabucak giyinip, Araksi *Yaya*'nın evinin yolunu tuttu. Yaşlı kadın Ağavni'yi kapıda görünce şaşırdı:

"Deli kız, sen buralara pek gelmezdin ya, hayırdır inşallah."

Ağavni, utancından kıpkırmızı bir yüzle, Avedis'e gönderilecek bir mektup getirdiğini ve mektubu Magar Usta'ya vermesini söyledi bir çırpıda.

Araksi *Yaya* kocaman bir kahkaha attı:

"Seni deli kız seni! Desene Avedis'imle mercimeği fı-

rına verdin. Acelen neydi? Magar Usta İstanbul'a ancak üç ay sonra gider."

Ağavni suçluymuş gibi önüne baktı.

"Araksi *Yaya*, o zaman sen geri ver mektubu, ben başka birini bulurum."

"Kızım, bu mevsimde kimse köyden çıkmaz ki!"

Ağavni'nin sessiz kaldığını görünce mektubu geri uzattı.

"Oski'ye selam söyle."

"Aşk olsun Vahan! Kapalıçarşı'da mı rastlaşacaktık? İnsan İstanbul'a gelir de beni görmez mi?"

"Ne diyorsun Avedis? İki gün bile olmadı geldiğim. Sana uğramadan gider miyim? Şu çarşıdaki işimi halledeyim de rahat kafayla geleyim demiştim. Hem bende bir emanetin de var."

Vahan Barsamyan, Avedis'in çocukluk arkadaşıydı. Yıllarca aynı okullarda okumuş, sokaklarda oynamış, birlikte büyümüşlerdi. Uzun boylu, sert yapılı, kaytan bıyıklı bir babayiğitti. Bıyıklarını iyice karartmak için şişe tıpalarını yakıp eritir, yağla karıştırıp bıyıklarına sürerdi. İstanbul'da Avedis'le birlikte okurken son sınıfta kendini çapkınlığa verdiğinden okulu yarım bırakmıştı, bir süre ticaretle uğraştıktan sonra Pürk'e dönüp evlenmiş, iki de çocuk sahibi olmuştu. Mutluydu. Avedis onun sade hayatına hep imrenirdi.

"Ne emaneti? Kimseden alacağım yok ki benim."

"Emanet dediysem öylesi değil oğlum. Küçük kuşundan mektup getirdim, mektup..."

Avedis'in yüreği küt küt atmaya başladı.

"Ne diyorsun Vahan! Gel sana bir daha sarılayım. Dünyaları versen bu kadar sevinmezdim. Bak, bu habere sabahlara kadar içilir! Haydi, gidelim."

"Aman oğlum, acelen ne! Korkma, ben daha buradayım. Dedim ya, çarşıda göreceğim kimseler var. Sen şimdi mektubunla baş başa kal, ben yarın, olmadı ertesi gün sana gelirim."

Vahan kalabalığa karışıp gözden kaybolurken Avedis elinde mektupla öylece kalakaldı. Tuttuğu beyaz kâğıt şimdi ateşten bir topa dönüşmüş, elini yakıyordu. Kendini çarşının içindeki kahvehanelerden birine güçbela attı. Tenha bir köşeye geçti. Uzun zaman bu mektubu beklemişti, ama yine de beklenmedik bir şey gibi heyecanlıydı. Mavi gözlüsünden bir mektup... İşte mucize buydu. Zarfı incitmekten korkarak, ağır ağır açtı. Bir solukta, su içer gibi okudu mektubu. Bir daha... Bir daha... Bir iç ferahlığı duydu: Ağavni de onu seviyordu. Evet, açıktan açığa "seni seviyorum" dememişti, ama her sözcüğün üzerine sinmiş gizli bir şifre bunu haykırıyordu.

Dönem sonundan itibaren geçerli olmak üzere istifasını verdiğinde, okul müdürü Arşag Babayan şaşkın gözlerle bakıp, "Burada yazılanları hiç beğenmedim!" dedi. Sanki bir kez daha okursa kâğıdın üzerinde yazanları değiştirebilirmiş gibi gözlüğünü çıkardı, birdenbire küçülen gözlerini kırpıştırarak camlarını sildi, tekrar gözüne takıp mektubu ağır ağır bir kez daha okudu.

"Bunu hiç beklemiyordum. Sana ihtiyacımız var Avedis. Çocuklar seni seviyor, bizler seni seviyoruz. Gel bu sevdadan vazgeç, bizleri üzme. Eğer canını sıkan bir şey varsa söyle, hal yoluna bakalım."

Avedis Baron Babayan'la konuşmanın sandığından da zor olacağını anlamıştı.

"Ben de sizleri seviyorum Baron Babayan. En zor gün-

lerimde, hapishaneden çıktığımda bana kol kanat gerdiniz. Bunları nasıl unutabilirim? Gelin, siz de kendinizi benim yerime koyun. Beni tanırsınız, İstanbul'da birkaç gönül macerası yaşadım. Ama bu bambaşka bir şey. Kutsal bir bağlılık adeta. Şimdi onun peşinden gitmek istiyorum. Kader beni onunla birlikte nereye götürürse razıyım. Bu şansı yitirmek istemiyorum."

Baron Babayan sessizdi. Endişeli görünüyor, masasının üzerindeki mürekkep hokkasını elinde çevirip duruyordu.

İkisi de sessizliği birkaç dakika bozmadılar. Birbirlerini incitmekten çekiniyorlardı besbelli.

Sonunda Baron Babayan konuştu:

"Söylentiler aldı yürüdü. Sen de duyuyorsundur. İnsanlar kulaktan kulağa, taşradaki Ermenilerin başına yine kötü şeyler geleceğini söylüyor. Bunların gerçek olup olmadığını bilmiyoruz... Böyle bir zamanda senin Anadolu'ya gitmen bana pek uygun görünmüyor."

Avedis'in yüzünden belli belirsiz bir öfke geçti.

"Siz bunlara inanıyor musunuz? Ben söylenenlerin aslı astarı olduğuna inanmıyorum. Artık Abdülhamit devrinde değiliz. Kim bize kaşının üstünde gözün var diyebilir? Benim de kulağıma geliyor ama, olmaz öyle şey!"

"Sen yine de bütün ihtimalleri düşün. İstanbul payitaht, Sultan'ın sarayının olduğu yer. Dünya kadar da yabancı var, elçilikler var. Anadolu Ermenileri sahipsiz. Olur mu, olur! Eski devirler geçti elbette, ama Adana'da olanları unutma."

Avedis yutkundu. Hiçbir şey söylemeden başını sağa sola salladı.

Ağavni okulunu başarıyla bitirmiş, büyük bir yükten kurtulmuştu. Avedis'le sürekli mektuplaşıyor, ondan bir an önce yanında olmasını istiyordu. Son mektubunda imtihanlarını pekiyi dereceyle bitirdiği müjdesini verdi. Artık sıra, çeyiz düzmeye gelmişti. Manifaturacılar çarşısından çıkmıyor, annesiyle birlikte alışveriş yapıp çeyizinin eksiğini gediğini tamamlamaya çalışıyordu.

Ovagem Ağa da Ağavni'yi gelini gibi görmeye başlamıştı. Bastonu elinde, kendi elleriyle yaptığı tahta piposu ağzında, eski taş köprüden kiliseye gider, dönüşte Oski'yle Ağavni'yi ziyaret eder, bazen ufak tefek hediyeler götürürdü. İçeri girer girmez, daha kapı önünde Ağavni'den bir bardak şekerli su ister, o da bir koşu gidip misafirin isteğini yerine getirir, ama yaşlı adamın neden kahve ya da çay değil de şekerli su istediğine bir türlü anlam veremezdi.

Ovagem Ağa bu ziyaretleri hiç uzatmaz, birkaç dakika oturduktan sonra, "Hele bir uğra, dostlar sağ ise dön geriye..." diyerek kalkar, ayaküstü mutlaka Avedis'in yakında köye döneceğini söylerdi.

Her sabah dağ, bayır, bağ ve bahçe ince bir kırağıyla kaplanıyordu. Neredeyse kar yağacak, kış gelecekti ama Avedis henüz işlerini bitirip köye gelememişti. Ağavni

onun kara kışa kalmasını istemiyor, dört gözle yolunu gözlüyordu. Her sabah yüreğinde ince bir sızıyla uyanıyordu.

Bütün köy telaş içindeydi. Kar gelmeden kışlık hazırlıkların bitmesi gerekiyordu. Değirmenler gece gündüz un öğütüyor, köylüler sıra bekliyor, bulgurlar, yarmalar, yağlar istifleniyordu. Her evin odunluğunda dağlar gibi odun yığılıydı. Kar bir kez yağdı mı ardının kesilmeyeceğini herkes biliyordu.

Ağavni geçen kışı hatırladı. Öyle çok kar yağmıştı ki, her sabah ilk işleri evlerinin önünde biriken karları küremek olmuştu. Aksi takdirde kapıdan dışarı adım atılamaz, konu komşuyla bile irtibat kesilirdi. Kar yağdığı sırada dışarı çıkanlar uzaktan tanınmaz olur, insanın bıyıkları, kaşları buz tutardı.

Köyde kış günleri bir başka güzel olurdu. Sac veya teneke sobalar harıl harıl yanar, akşam ziyaretleri sıklaşır, okumayı bilenler bol bol kitap okur, kâğıt oyunları oynanır, eğlenceler tertip edilirdi. İnsanlar bir yandan da ilkbaharda açacak çiçekler için sabırsızlanır, heyecanla yazı beklerdi.

Avedis kış bastırmadan köye gitmek istiyordu. Eşyalarını toplamış, yola çıkmaya hazır hale gelmişti... Gelmişti ama bir türlü harekete geçemiyordu. Evin içinde huzursuz oturuyor, kendini diken üstündeymiş gibi hissediyordu. Sanki bir güç "gitme" der gibiydi. İstanbul'dan ayrılmak mı zor geliyordu, yoksa Ermenilerle ilgili söylentiler mi zihnini bulandırıyordu, bilemiyordu...

İstanbul'dan ayrılmak kolay değildi elbette. Onca yıl, gençlik hayalleri, hayal kırıklıkları... Okulu, öğrencileri, sevdiği dostları, onu sevenler ve başkentin canlı hayatı...

Bütün bunları bir kalemde silmek, istifa dilekçesini imzalamak kadar kolay değildi.

Bazen kendi kendini, "Köy hayatını denemekten ne zarar gelir ki? Baktın olmuyor, Ağavni'yle Oski *Mama*'yı alır, İstanbul'a geri dönersin" diye avutuyordu.

Samimi görüştüğü öğretmen arkadaşları Maryam, Kevork, Ohannes, damarına basmak için "Şehre alışmışsın bir kere, köyde yapamazsın! Evlenir, geri dönersin..." dediklerinde onlara bozuluyordu. Köy için planları vardı çünkü. Okulu mükemmelleştirecek, çocuklara düzeni, disiplini, temizliği aşılayacaktı. Sandıklar dolusu kitap almış, İstanbul'un belli başlı Ermeni kitabevlerinin kapısını çalıp Pürklü çocuklar için bağış kitap toplamış, tanıdığı varlıklı kişilerden okul malzemesi için yardım almıştı.

Bir an önce yola çıkmak istiyordu. Nikâhları kıyıldığında Ağavni'yle takacakları alyansları dahi almıştı, ama hâlâ İstanbul'dan ayrılamıyordu.

Ev darmadağınıktı, sandıklar bir tarafta, paketler bir tarafta.

On beşte bir çamaşıra gelen Ayşe Ana bile durumdan şikâyetçiydi:

"Avedis Efendi, beş senedir seni böyle dağınık görmemiştim. Yangın yerine döndürmüşün evi."

Avedis gülümsedi:

"Ayşe Ana meraklanma, yakında gidiyorum. Biraz daha dişini sık, ondan sonra benden kurtulacaksın."

"Aman, o ne biçim laf öyle. Ağzından yel alsın. Kurtulmak ne demek. Şükür Allah'ıma, ben senden ziyadesiyle memnunum."

Ayşe Ana birkaç saniye durakladıktan sonra ağzındaki baklayı çıkardı:

"Köyde ne var ki gidiyorsun... Bak ben de Sivas'tan geldim buraya. Allah'ıma bin şükür, bir şikâyetim yoktur. Aç açık değiliz, geçinip gidiyoruz. Memleketi özlemez değiliz ama Sivas'ın o kara kışı da tam sefillikti."

"Boş ver Ayşe Ana, ben kararımı verdim bile. Bak, şuradaki eşyaları da sana ayırdım."

"Sağ ol oğul. Senin gibi efendi, tahsilli, temiz, görgülü bir insan köyde ne yapar? Belki yapamaz da geri dönersin. Yazık değil mi sana, eşyasız kalacak değilsin ya! Allah günah yazmasın, sen Müslüman olaydın ben sana güzeller güzeli torunumu çoktan verirdim amma..."

"Ağavni'ye müjdeyi ben vereceğim."

Bir çocuk kalabalığı eşliğinde attan inen Avedis'i görünce Araksi *Yaya*'nın ağzından bu sözler dökülüvermiş, "Hoş geldin" bile demeden ileri atılmıştı.

Koşarken yolda Ovagem Ağa'yla karşılaştı.

"Ne o Araksi hatun, bu ne telaş?"

"Müjdemi isterim, müjdemi isterim! Avedis'in geldi. Ben de Oskilere müjdelemeye gidiyorum!"

Ovagem Ağa oğlunun geldiğini duyunca adımlarını hızlandırdı. Bir yandan da, içinden dualar okuyor, Tanrı'ya, İsa'ya ve Meryem'e şükürler ediyordu.

"Şükür, bugünü bana gösterdiniz, dualarımı işittiniz. Yarın sabah kiliseye gidip mumlar yakacağım, bir de kurban keseceğim!"

Kapıdan içeri girdiğinde oğlunu etrafı seyrederken gördü. Avedis koştu, sımsıkı sarıldılar. İkisinin de sevinçten gözleri doldu.

Ovagem Ağa heyecandan yerinde duramıyordu:

"Allah'ım, bugüne çok şükür... Şu bir hafta hep merakla geçti. Eşyaların önden geldi, sen hâlâ yoksun, başına kötü şeylerin geldiğini düşündüm. Neyse, sağ salim geldin."

Birkaç dakika sonra evin içi "hoş geldin" demeye ge-

lenlerle doldu. Ovagem Ağa'nın keyfine diyecek yoktu. Kilerden hemen şarap çıkardı, testiyi masanın üzerine koydu. Her gelenle kadeh tokuşturup mutluluğunu paylaşıyordu.

Birkaç saat sonra, kalabalık çekilip baba oğul yalnız kaldıklarında Ovagem Ağa fısıldar gibi konuşmaya başladı:

"Ah oğlum, köye dönmek için kötü bir zaman seçtin. Burada tatsız şeyler oluyor. Aklı başında, sözü geçen kim varsa karakollara çektiler, mahkemelere gönderdiler. Ne isterler bilmiyoruz. Can yoldaşımı, Garabed'i bile Trabzon'a götürdüler."

Sessizce durup biraz düşündü. Gülümsedi.

"Neyse, sen sağ salim geldin ya! Artık şanımıza yakışır bir düğün yapmak boynumun borcu."

Ağavni mutluydu. Artık Avedis'in yolunu gözlemeyecekti. Araksi *Yaya* sudan bir sebeple uğramış, Oski'nin bakmadığı bir ara eline küçük bir pusula tutuşturmuştu. Ağavni dışarı çıkmak için bir bahane yarattı.

Yarım saat sonra yıkık evin önündeydi. Uzaktan, eve doğru yürürken, Avedis'in bahçede bir ileri bir geri gidip geldiğini görebiliyordu. O da sabırsızdı. İki sevgilinin gözleri ta uzaktan birbirini buldu. Yaklaştılar. Aralarında bir metre mesafe kalana kadar yürüdü Ağavni. Sonra durdu. Birbirlerine bakarak, öylece, ayakta durdular. Hareket ederlerse bu anın sihrini bozmaktan korkuyormuş gibi bir halleri vardı. Avedis bir adım attı, elini Ağavni'nin boynuna doğru uzattı. Okşadı. Sonra genç kızın yanağına, dudaklarına dokundu. Ağavni titriyordu. Sarıldılar.

Avedis'le Ağavni birbirlerine işte böyle kavuştular.

Avedis tıraş oldu, bıyıklarını itina ile taradı, şapkasını başına yerleştirdi. Elinde bastonu, geze geze derenin kenarından ıssız patikaya girdi. Ağavni ortalıkta yoktu. Sahipsiz evin bahçesinde otlar adam boyu uzamıştı. Ev yıkılmaya yüz tutmuştu. Merakını yenemeyip içeri girdi. Taş ve tahta işlemeleriyle çok güzel bir evdi. Eşyalar bırakıldığı gibi duruyordu. Tozlanmış sandalyeler, masalar, duvarlarda yosun tutmuş aynalar...

Eve döndüğünde babasına yıkık evin hikâyesini sordu.

"Senin hapiste olduğun senelerde kuyumcu Dikran'ın ailesinin başından bir sürü felaket geçti. Hali vakti yerinde bir aileydi, biliyorsun. İki oğlundan küçüğünü, Misak'ı vurdular. Çocuk kimvurduya gitti. Büyük oğul Esayi, iki çocuğunu ve karısını alıp Fransa'ya göçtü. Yaşlı ana ve baba acıya dayanamadılar. Birer sene arayla öte diyara göçüp gittiler. Ev harabe oldu, bakacak kimseleri yok. Misak'ın kayınpederi var bir tek, Agop Dayı derler. O adamcağız da hasta."

Avedis mutlu bir ailenin böyle paramparça olmasına üzüldü.

"Evi satarlar mı acaba?"

"Neden satmasınlar? Konuşup anlaştıktan sonra..."

Avedis'in gözleri parladı. Evet, o dar patikanın sonundaki eski evi alacak, tamir edip güzelleştirecekti. Ağavni'ye bundan güzel bir hediye olabilir miydi?

Esayi'den kısa zamanda gelen cevabi mektup onun bu hayalini gerçekleştirmesine imkân verecekti:

> Değerli dostum Avedis,
>
> Bildiğiniz gibi kardeşim Misak'ı öldürdüler. Katiller ellerini kollarını sallaya sallaya geziyorlar. Anam babam da acıya dayanamadı. Pürk'te, Misak'ın ihtiyar kayın-

pederinden başka kimsemiz yok. Beni de öldürürler korkusuyla buraya geldik, ailecek yeni bir hayat kurduk. Gözümde tütse de bir daha Pürk'e geri döneceğimi sanmıyorum.

Maden köye geri döndün, yakında da evleneceksin, evi satmak için senden iyisini mi bulacağım? Agop Dayı'yla anlaşın ve Allah size güle güle oturmayı kısmet etsin. Ben kendisine ayrı bir mektup yazıp sana gerekli kolaylığı göstermesini tembih ettim.

Dostun Esayi

Rupen Usta sekiz on işçiyle birlikte çalışıyordu. Bahçeden içeri girdiğini görünce gülümseyerek elindeki işi bıraktı.

"Kaç gündür ortalarda yoksun! Bakalım evini tanıyabilecek misin?"

"Ayak altında dolaşmayayım dedim Rupen Usta. Sen burada olduktan sonra içim rahat."

Rupen Usta yörenin en maharetli ustasıydı. Oymadan, süsten, taş işçiliğinden, inşaattan iyi anlardı. Kilisenin yakınındaki, bütün Pürklülerin iftihar ettiği köprüyü de tamir etmişti. Ağzından sigarayı düşürmez, birini bitirmeden diğerini yakardı. Saçı sakalı birbirine karışır, tabakasından çıkardığı tütünü ince kâğıda bir çırpıda sarar, işini yaparken üşüdüğünü, acıktığını hissetmez, emrindeki işçileri de sözleriyle değil hareketleriyle, bakışlarıyla yönetirdi. Bugüne kadar tek bir işçisine kızdığı, çıkıştığı görülmemişti.

Üç ayda ne kadar çok şey değişmişti Avedis'in hayatında. Artık İstanbul'da değil, Suşehri'nde, Pürk'teydi. Üstelik nişanlıydı. Pürk'te doğmuş, çocukluğunu orada geçirmişti ama ilkokuldan sonra köyden ayrılıp İstanbul'a gitmiş, ondan sonra da sadece yaz aylarını orada geçirmişti. Öğretmenliğe başladıktan sonra köyde geçirdiği zamanlar

da giderek kısalmıştı. Köye yabancı sayılırdı. Şimdi yine köy hayatının içindeydi ve bir öğretmen olarak bütün köyün saygı duyduğu ve fikirlerine değer verdiği biri olmuştu. Babası onunla gurur duyuyordu. Köyde ve okulda yapılması gereken o kadar çok şey vardı ki... Buradaki zorlukları alt etmek için İstanbul'da verdiği mücadelenin belki de birkaç mislini vermeliydi.

Ağavni çok zeki ve kültürlüydü. Yine de Avedis bir konuda fikrini sorduğunda, "Sen bilirsin!" diyordu. Bu durum Avedis'in gururunu okşasa da, aralarındaki on dört yaş farkın genç kızın çekingen davranmasına neden olmasını istemiyor, Ağavni'nin kendisini onunla aynı seviyede hissedebilmesi için elinden geleni yapıyordu.

Köyde Avedis'in her türlü meselede fikri soruluyor, ne dediğine büyük önem veriliyordu. Köyün önde gelenlerinden ve okulun eski öğretmenlerinden Sevan Manuşyan'ın evindeki haftalık sohbet toplantılarına da katılıyordu. Bu toplantılarda erkekler bir araya geliyor, çaylar, kahveler eşliğinde çeşitli konulardan konuşuyorlardı. Sohbetler köydeki günlük bir meseleden siyasete dek uzanıyordu ve kendine özgü bir akışı vardı. Önce herkes sırayla konuşuyor, sonra yaşça büyük olanlardan biri neler söylendiğini kısaca özetliyor, en sonunda da hangi fikir daha çok beğenildiyse ondan yana görüşler açıklanıyordu.

"Avedis Efendi, sen payitahttan geldin, bizden daha iyi bilirsin. Kulağımıza çalınan dedikoduların aslı astarı var mıdır? İstanbul'da da böyle şeyler duydun mu hiç?"

"Hangi dedikodulardan söz ediyorsunuz Manuşyan Efendi?"

"Diyorlar ki, bütün Ermeniler sürülecekmiş. Buralarda

tek bir Ermeni kalmayacakmış, herkes sürgün edilecekmiş. Son zamanlarda sorgu sual, tutuklamalar arttı. Ahali korkmaya başladı."

Avedis, söyleyeceklerinin orada bulunanlar üzerinde büyük etkisi olacağının farkındaydı. Gülümsedi, sonra da kendinden emin bir edayla, tane tane konuştu:

"Muhterem efendiler... Ben size derim ki, öyle sağdan soldan duyduğunuz sözlere, felaket tellallarının uydurmalarına fazlaca kulak kabartmayın. Bugün Osmanlı dediğimiz bütün içinde Müslümanı neyse, Ermenisi, Hıristiyanı da odur. Ayrılık Abdülhamit devrindeydi. Bakın, bugün biz de askere gitmiyor muyuz? Meclis'te mebuslarımız, Zohrab Efendimiz, Vartkes Efendimiz, Muradımız yok mu? Bakın, Arsen Efendi yanımda oturuyor, kendisine soralım, Balkan Harbi'nde kurşunlara göğüs gerdiği için almadı mı madalyasını? Evet, İttihatçılar bazen anlaşılmaz hareketlere girişiyor, macera aradıkları oluyor. Ama bizzat beni on sene hapislikten kurtaran affı onlar çıkarttırmadı mı? Onun için, ben bizlere dokunacaklarına inanmıyorum. Herkes yakınlarda büyük bir harbin patlayacağını konuşuyor. O zaman elbette hepimiz büyük sıkıntı yaşayacağız. Ama Osmanlı ordusunda binlerce Ermeni genci askerlik yaparken bize kimse bir şey yapamaz. Zira kimse bunun hesabını veremez."

Avedis'in konuşmaları odadakileri ferahlatmış gibiydi. Biraz fazla şüpheci olanlar seslerini yükseltip itiraz etmek istediler ama kalabalığın arasında sesleri kaynayıp gitti. Bir süre sonra da hepsi birbirine iyi geceler dileyip yavaş yavaş dağıldı. Avedis de lambasını alıp çıktı. Yolda yürürken, bu dedikoduların nasıl olup da yayıldığına bir türlü anlam veremiyor, "Şom ağızlılar!" diye kızıyordu. Gelecek

planlarını gerçekleştirmek için dönmüştü memleketine. Bir yuva kuracak, köyün okulunu geliştirecek, İstanbul'daki büyük okullarda okuyacak pek çok öğrenci yetiştirecekti. Buna kimse engel olamazdı.

Birden aklına Giresun'da kendisini sorgulayan komiserin söyledikleri geldi:

"Bok mu var da koşa koşa geri geliyorsunuz! Aklınızdan neler geçtiğini biliyorum. Hevesiniz kursağınızda kalacak ama."

Babasının "Oğlum, gelmek için hiç de iyi bir zaman seçmedin!" deyişini hatırladı.

"Ya haklılarsa?" diye ürperdi.

Acaba Ağavni'yle evlendikten sonra İstanbul'a mı yerleşmeliydi? Peki ya buradakiler? Nahoş hadiseler cereyan ederse İstanbul'da emniyette olacaklar mıydı? Olsalar, bunun ne kıymeti olacaktı?

Avedis kafasındaki düşünceleri kovmak istercesine feneri söndürdü, evinin kapısından içeri girdi.

Köyde ve civarda son zamanlarda olan bitenler üzerinde düşündükçe Ovagem Ağa'nın şüpheleri giderek artıyordu. Köyün sessiz, sakin, olaysız hayatını bozan bu olağanüstülük havası bir türlü dağılmıyordu. Askerler bölük bölük gelip köyün dışında çadır kuruyor, birkaç gün konaklıyor, Pürk'ün içinde, çarşıda, hiç yapmadıkları kadar çok boy gösteriyorlardı.

Ovagem Ağa'nın içindeki huzursuzluk gitgide büyüyordu. Fırsat buldukça bu meseleyi Avedis'le konuşmaya çalışıyor, ancak oğlu her defasında konuyu değiştirecek bir bahane buluyordu. Bir defasında, Ağavni'yle bir an önce evlendikten sonra İstanbul'a gitmelerini bile söyledi.

"İçimde bir sıkıntı var" diyordu, "Üzerimizde kara bulutlar dolaşıyor, bir felaket gelecek, hissediyorum."

Avedis babasının yüzündeki endişeli ifadeyi görünce, onun sıkıntısının sandığından da derin olduğunu anladı. Tane tane konuştu.

"Canım babacığım. Bu kadar tasalanacak bir şey yok. Onlar asker, görevleri bu. Şark'a doğru gidiyorlar, yol üzerinde konaklıyorlar. Bize bir şey olmayacak, merak etme."

Nisan ayı gelip Paskalya da geçince, Rupen Usta evi söz verdiği gibi yepyeni halde teslim etti Avedis'e.

Evin bitişi, baharın gelişi, artık düğün zamanının da geldiğini müjdeliyordu.

Yıllar yılı köy âdetlerinin uzağında yaşanıış olan Avedis için düğünle ilgili her şey yeniydi. Kına gecesini, hamam eğlencesini, damat tıraşının bir törene dönüşmesini ilgiyle izliyor, çevresindeki kalabalıktan tedirgin oluyor, ama yine de güler yüzü elden bırakmıyordu. Madem köydeydi, her şey geleneklere uygun olmalıydı. Kına gecesinde köyün gençleriyle birlikte sazlı sözlü eğlenirken, kadınların eğlendiği eve tepsi tepsi yemişler, tatlılar, meyveler gönderilmişti. Ertesi gün arkadaşlarıyla hamama gitmiş, bol bol şarap içip eğlenmişlerdi.

Nikâh günü kilise hıncahınç doluydu. Bütün köy, güzeller güzeli Ağavni'nin Avedis'le evlenmesine tanık olmak, çok sevdikleri Ovagem Ağa'nın mutluluğuna ortak olmak istemişti.

Ayin sona erince bütün köy kilise meydanında toplandı.

Dağ taş insan kaynıyordu adeta. Rakı ve şarap su gibi içiliyor, ud, tef, akordiyon ve keman neşeyi artırıyordu.

Ovagem Ağa'nın, Oski'nin, belki onlardan da çok Araksi *Yaya*'nın mutluluğu yüzlerinden okunuyordu. Araksi *Yaya* yaşına aldırmıyor, yorulmak nedir bilmeden gençlerle birlikte oynuyor, halaylar çekiyordu. Kâh eline beyaz bir mendil alıp halaybaşı oluyor, kâh yirmilik kızlar gibi kıvırıyordu. Çocuklar etrafını sarıp, "Yaşa Araksi *Yaya*!" diye tempo tutuyorlardı.

Geceyarısına doğru gelinle damat evlerinin yolunu tuttular. Bir meraklı kalabalığı da peşlerinden geliyordu. Sağdıç Mardik, Avedis'e, içi yemiş ve sarı lira dolu kırmızı bir torba verdi. Avedis ağır ağır merdivenleri çıktı. Aşağıda beklemekte olan Ağavni'nin duvağına doğru avuç avuç yemişi ve parayı saçtı. Etraftaki çocuklar yere düşen paraları toplamak için üşüştüler.

Avedis, "Bu kadarı yeter, artık içeri giriyoruz" düşüncesiyle içeri girmek üzereydi ki, kapının eşiğinde bir horoz kesildiğini gördü. Mardik'in karısı Şahanig serçeparmağını horozun kanına batırdı, gelinle damadın alnına birer haç işareti yaptı.

İçeri girdiklerinde Avedis cebinden aceleyle bir mendil çıkarıp alnını silmeye çalıştı. Kanın alnına daha çok bulaştığını görünce Ağavni kahkahayı savurdu.

Avedis güldü:

"Köyde evlenmek amma zormuş!"

Düğün boyunca duvağı açık olan Ağavni, kapının önünde, alnına horoz kanıyla haç çizildikten sonra başını örtmüştü. Avedis'ten uzakta duruyor, ona yaklaşmaya niyetli görünmüyordu. Şahanig, "Odaya girersen, sakın yüzünü açma!" diye sıkı sıkıya tembih etmişti.

Ağavni'nin yüzgörümlüğü almadan yüzünü açmayacağını anlayan Avedis, duvara astığı ceketinin iç cebin-

den, annesinden kalma taşlı gerdanlığı itinayla çıkardı ve Ağavni'nin duvağını açıp boynuna taktı.

Ağavni bembeyaz gelinliği içinde bir melek gibiydi. Siyah hareli mavi gözleriyle Avedis'e tatlı tatlı bakıyordu. Avedis onu omuzlarından tuttu, yaklaşıp dudaklarına şehvetli bir öpücük kondurdu. Aylarca birbirlerinin hasretiyle yanıp tutuşan Ağavni'yle Avedis, yeni evlerinin çatısı altında, biraz ötede devam eden düğünün şenlikli sesleri arasında, birbirine kavuştu.

"Avedis oğlum, Ağavni kızım. Şu elimdeki benden size bir hediye."

Avedis'le Ağavni birbirlerine baktılar. Ovagem Ağa gerek evin tamiratı sırasında, gerek düğün masrafı olarak zaten yüklü paralar vermişti Avedis'e. Üstelik oğlunun bütün ısrarlarına rağmen yeni evde onlarla birlikte oturmaya yanaşmamıştı:

"Bunca sene bu evde yaşadım, hepinizin tek tek hatıraları var. Hele rahmetli ananın hatıralarını içimden söküp atamam. Kederli günlerin de mutlu günlerin de ayrı ayrı yeri var bende. Bu evden ayrılırsam, onları da ardımda bırakmış olacağım. Ben evimde mutluyum, zaten şurada kaç sene daha yaşarım. Yeni evine ben her gün gelirim, hep yanınızda olurum, meraklanma. Zaten gayrı sizden uzak yaşayamam."

Ağavni her zaman olduğu gibi koşup kayınpederine şekerli su getirdi.

Avedis babasının uzattığı torbanın ağzını açınca içinde küçük bir kutu gördü. Yaşlı adam yeleğinin cebinden minik bir anahtar çıkardı, Avedis anahtarı deliğe sokup kutuyu açınca gözlerine inanamadı. İşlemeli küçük bakır kutu ağzına kadar altınla doluydu. Avedis dokunmaya çekinerek baktı pırıl pırıl parlayan altınlara.

"Baba, şunun şurasında evin parasını verdiğin kaç ay oldu. Buna hiç gerek yok."

"Köşemde ne varsa, hepsi bu. Daha istesen de yok. Benim şurada ne kadar ömrüm kaldı. Bunlar sizin hakkınız. Gelinim nasıl olsa bana bakıyor, benim hiçbir şeye ihtiyacım yok. Tek ihtiyacım, ölmeden kucağıma alıp seveceğim bir torun. Emsallerim çoktan göçüp öbür dünyaya gittiler. Şükürler olsun bugünleri gördüm. Hiçbir şeyde gözüm yok artık. Torunumu göreyim, onu Suren diye çağırayım bana yeter."

Ağavni'yle Avedis tekrar göz göze geldiler. "Doğacak çocuğun erkek olacağını nereden biliyor?" dercesine gülümsediler.

Ağavni iki fincan koyu kahve pişirdi. Elinde tepsi, usulca kapıdan içeri girdi. Avedis'in dünyadan haberi yok gibiydi. Ağavni'nin yaklaştığını görünce gülümsedi. Elindeki kitabı masanın üzerine bıraktı. Ağavni muzip bir tebessümle kocasının karşısına geçip oturdu. Avedis meraklandı:

"Bir şey var sende..."

Ağavni derin bir nefes aldı:

"Var..."

"Söyle..."

"Hamileyim, hem de iki aylık!"

Avedis boş gözlerle bakakaldı. Bir şeyler söylemek istiyor ama kelimeler ağzından çıkmıyordu. Nihayet, kekeleyerek sordu:

"Do... doğ-ru mu söylüyorsun!"

Ağavni'nin gözleri ışıl ışıldı, hiçbir şey söylemeden, gülümseyip başını sallayarak onayladı.

Avedis oturduğu yerden ayağa fırladı. Kahve fincanları devrildi. Bir adımda Ağavni'nin boynuna sarıldı, onu öpücüklere boğdu.

"Bu müjdeyi hemen babama verelim."

"Ayıp olur, daha yeni..."

"Bebek doğunca mı haber vereceğiz! Mutluluktan havalara uçacak. Bundan sonra yorgunluk yok, çalışma yok, kendine dikkat etmen lazım."

Avedis, babası gelmeden, gidip haberi bizzat vermek üzere, kendini apar topar dışarı attı.

Ovagem Ağa bu mutlu haberi duyunca kulaklarına inanamadı. Ağzından çıkan ilk söz, "Çok şükür!" oldu. Gözlerinden boşalan yaşları sile sile gidip ahşap dolabın en üst rafından bir şişe indirdi. Kendi eliyle yaptığı erik rakısıydı bu. Avedis bu içkinin ne kadar sert olduğunu biliyordu.

"Şarabın kalmadı mı baba?" dedi.

Ovagem Ağa duymazlıktan geldi.

"Erik rakısı tam da böyle güzel haberler içindir."

Baba oğul rakıyı aynı anda kafalarına diktiler. Avedis'in boğazı yandı. Ovagem Ağa gülümsedi, birer kadeh daha doldurdu.

Dünyalar tatlısı Suren bir yaşına girdikten birkaç ay sonra Ağavni'nin ikinci çocuğuna hamile olduğu belli oldu. Bu mutlu haber Avrupa'da patlak veren savaşın ilk günlerinde gelmiş ve Avedis'i sevindirdiği kadar kara kara da düşündürmüştü. Bu zor zamanlarda doğacak bebek onları köye bağlayabilirdi. Avedis ise artık ciddi ciddi İstanbul'a dönmeyi düşünüyordu. Hele Suren'den sonra, ailesinin başına gelebilecek hiçbir kötülüğe tahammül edemeyeceğini biliyordu.

Avedis bu mutlu haberin haftasında, pazar ayinine gelmeyen babasını merak edip evine gittiğinde, Ovagem Ağa'yı, sedirin üzerinde, çok sevdiği piposu elinde, son nefesini vermiş buldu.

Babasının ölümüne hazırlıklı olsa da, Avedis bu acı gerçek karşısında, kendisini köklerinden koparılmış gibi hissetti. Onu köyüne ve geçmişe bağlayan bir dal kırılıvermişti.

Birkaç ay içinde havadaki gerginlik iyice hissedilir oldu. Atlı çetelerin geceleri ev bastığı, yollarına çıkanları dövüp kaçırdıkları haberleri yayılmaya başladı. Bazı büyük evler avlularına gençlerden nöbetçi koymaya başladı. Huzur kaçmıştı artık, kimse kendini güvende hissetmiyordu.

Jandarma karakoluna şikâyete gidildiğinde, kumandan "Biz takibe alırız" diyerek şikâyetçileri evlerine gönderiyor, ancak saldırı ve yağmalar son bulmuyordu.

Avedis hiç böylesine tedirgin olmamıştı. Ne yapacağını kestiremiyordu. Kızı Varsenik'in doğumunun ardından İstanbul'a gitmeyi kafasına koymuştu. Varsenik üç aylık olmuştu bile, ama son günlerde dolaşan haberler Ermenilerin İstanbul'a gitmelerinin yasaklandığını söylüyordu. Avedis eskiden tek başınaydı ve özgürce hareket edebiliyordu. Oysa artık, karısı, çocukları ve kayınvalidesiyle, tam beş kişilik bir aileydi. Karamsar da olsa okuluna devam ediyor, dersleri hiç aksatmıyordu.

İşte o günlerde bir bölük asker Pürk'ü kuşattı. Evler didik didik arandı. Silahlar toplanıp götürülüyor, insanlar dövülüyor, bazıları hapsediliyordu.

Avedis'inki köyün en göze batan evlerinden biri olduğundan özel bir dikkatle arandı. Kumandan da aramaya katıldı. Sakıncalı bir şey çıkmayacağı anlaşılınca, kumandan Avedis'e ters ters bakarak "Seninle daha sonra görüşeceğiz Avedis Efendi!" dedi ve askerleriyle çıkıp gitti.

Geri dönüşü olmayan bir yola girmişlerdi artık.

Jandarmalar köydeki bütün gençleri askere almaya başladı. Gidenlerden bir daha kolay kolay haber alınamıyordu. Bazı gençler içinse "kaçıp Ruslara karıştı" deniyordu. Çevredeki diğer Ermeni köylerinde de durum farksızdı.

Ağavni her kapı çalındığında ürküyordu. Artık Avedis'e, "Çocukları alıp buralardan gidelim, içime kötü şeyler doğuyor" demeye başlamıştı.

Avedis durumun vahametini olabildiğince gizlemeye çalışıyor, Ağavni'nin daha fazla üzülmesini istemiyordu:

"Üzülme... Hepsi geçecek. Yarın o kumandanı buradan alırlar, işler düzelir, bizler de huzura kavuşuruz, görürsün."

Aslında Avedis de korkuyordu. Pürk'e ne umutlarla gelmiş, kısa zamanda konakların en güzelini yapmış, köyün en güzel kızıyla evlenmiş, iki tane nurtopu gibi çocuğu olmuştu. Peki ama huzuru kalmadıktan sonra bunlar neye yarardı? Güzelim, cennet gibi Pürk, bir korku köyüne dönmüştü. Yaz gelmiş, çiçek açan ağaçlar çoktan meyveye durmuştu ama toplayan yoktu. Renk renk, çeşit çeşit güller yapraklarını yerlere dökmüşler, bahçeleri otlar bürümüş, bakımsızlıktan, susuzluktan bahçeler kurumuştu.

Geçen her gün şartları daha da ağırlaştırıyor, insanların yüzleri hiç gülmüyordu.

Artık bir şeyler yapmalıydı, ama nasıl? Köyden bir heyet dertlerini anlatmak için Suşehri'ne gittiğinde her birinin evi bir kez daha didik didik aranmış, karıları, çocukları sorguya çekilmişti. Kime güvenebilir, kime sığınabilirlerdi?

Ağavni, Avedis'in evde olmadığı bir ara askerler evini arayınca çok korkmuştu. Evin her köşesine bakılmış, bütün eşyalar ortalığa saçılmıştı. Bazı evlerde silah bulmuşlardı. Dövülen insanların feryatları sokaklardan işitilmişti.

Ağavni olan biteni anlatınca Avedis gidip sakladığı yerden babasının kutusunu çıkardı. Tek düşüncesi sağa sola para yedirerek Giresun'a kaçmaktı. Para olunca her kapı açılır, deniz kenarına bir inerse, oradan İstanbul'a gitmek kolay olur diye umuyordu. Köyde kalan insanlar ve bilhassa öğrencileri için ne yapabileceğini ise bilemiyordu.

Avedis sonunda konuyu Oski'ye açtı. Kadıncağız kızıyla damadının, torunlarının iyiliğinden başka bir şey düşünmediğinden, "Siz bir yolunu bulup kaçın. Ben zaten yaşlıyım, bana bir şey olmaz, yeter ki siz kendinizi sağlama alın!" dedi.

Ağavni koşarak sınıfa girdi. Dehşet içindeydi.

"Dışarı bak. Bak, neler oluyor!"

Avedis pencereden dışarı bakınca dondu kaldı. Ortalık asker kaynıyordu. Köyün erkeklerini sıraya dizmişler, önlerine geleni dipçikleyip hırpalıyorlardı. Avedis hemen çocukları okulun arka kapısından dışarı çıkarmayı düşündü. Onlara alçak sesle kendisini takip etmelerini, dışarı çıkınca da uzaklaşıp saklanmalarını söyledi. Çocuklar defterlerini sıralarının üzerinde bırakarak arka tarafa geçtiler. Avedis kapıyı kontrol etti. Kimseler görünmüyordu. Çocuklara başıyla bir işaret yaparak teker teker dışarı çıkmalarını söyledi. Bir grup asker yetişip son çıkanları dövmeye başladılar. Çocuklar, her biri bir tarafa, arasına kurt girmiş koyun sürüsü gibi dağıldılar.

Avedis hiç bir şey düşünemiyordu. Donup kalmıştı. Bu çocuklardan ne istiyorlardı? Dışarı atılacak gibi olduysa da Ağavni, kolundan çekip onu kırık döküklerin konulduğu odaya götürdü. Kapının ardına eski bir iki sıra yığarak sessizce beklemeye başladılar. Bir süre sonra koridorda, aceleyle koşturan ayak sesleri gelmeye başladı. Gür bir ses duyuldu:

"Muallim burada olmalı, dışarı çıkmadı!"

Ağavni, Avedis'in kolunu sımsıkı tutuyordu. Bir ömür

kadar uzun bir beş dakika geçti. Sesler giderek yaklaştı. Kapıyı açmaya çalıştılar, açılmayınca zorladılar, sonunda iyice yüklenip kırdılar. Sıralar gürültüyle devrildi. İçeri ilk giren askerler, yüzleri kireç gibi olmuş Avedis'i ve Ağavni'yi gördüler. İki asker Avedis'i yaka paça tutup Ağavni'den ayırdı.

Avedis sürüklenircesine götürülürken, geride boş gözlerle kendisine bakmakta olan Ağavni'ye seslendi:

"Üzülme canım. Yakında gelirim... Çocukları ihmal etme."

O sırada askerlerden biri güldü:

"Gelirsin... gelirsin..."

Ağavni o askerin yüzünü hiç unutmayacaktı.

Avedis'le birlikte on altı kişi daha evlerinden yaka paça çıkarılıp karakoldaki bir hücreye tıkılmıştı. Bunlar köyün ileri gelenleriydi. Doktor Barsamyan, Tokatlıyan'lar gibi zenginler, ticaretle uğraşanlar, zanaatkârlar... Hiçbiri suç işlemiş veya kanuna karşı gelmiş değildi. Neyle suçlandıklarını da bilmiyorlardı.

Epeyce bir zaman ağızlarını açıp tek kelime edemediler. Olup bitenleri idrak edemiyorlardı. Sonunda sessizliği bozan Avedis oldu:

"Beyler, artık inanıyorum ki, tek suçumuz Ermeni olmak. Bizim sonumuzu getirmek istiyorlar. Kendilerini bizden çok aşağı gördükleri için bize diş biliyorlar. Şimdi de harpten istifade edip hakkımızdan gelmek niyetindeler. Bunun başka açıklaması yok! Birkaç yıldır, ta ben İstanbul'dayken bu tür laflar işitiliyordu. Eninde sonunda bizi bertaraf edecekleri söyleniyordu. Biliyorsunuz, ben bu söylentilere hiç kulak asmadım. Böyle bir şeyin olabilece-

ğine hiç ihtimal vermedim. Fakat fena yanılmışım, gerçekleri görememişim, zamanla şartların değişmiş olduğunu idrak edememişim."

Günler çabucak geçti. Hapsedilenlerin aileleri ne yapacaklarını bilmez bir halde, oradan oraya başvuruyor, bir haber almak için akıl almaz yollara başvuruyorlardı. Bu uğurda memurlara, askerlere yalvarıyor, rüşvet veriyor, umutlanıyor, ancak nihayetinde hiçbir kayda değer bilgiye ulaşamıyorlardı.

Ağavni perişandı. Ahırdan bozma hapishanenin önünden ayrılmıyor, askerler her nöbet değiştirdiğinde yaklaşıp kendisini kumandanla görüştürmeleri için yalvarıyordu. Aldığı cevap hep aynıydı:

"Kadın, kadın... Senin canın sopa mı istiyor? Kumandan filan yok burada, geç git!"

Bir defasında, Ağavni, insaflı birine benzettiği bir askere çıkarıp bir altın verdi.

"Ne olur beni kumandana çıkar! Hiç değilse kocamı şu pencereden bir göster... Yalvarıyorum!"

Gözleri ağlamaktan kızarmıştı.

Asker altını hemen alıp cebine attı.

"Kocanın adı ne?"

"Avedis."

"Şimdi git, iki saat sonra gel. Kocanı göstereceğim!"

Ağavni bir an için askerin gözlerinin içine baktı. Sonra oradan uzaklaşıp bir ağacın dibinde heyecanla, zamanın geçmesini bekledi. Geri geldiğinde, askerin yerinde yeller esiyordu.

"Burada başka bir asker bekliyordu, şimdi nerede?" diye sordu.

Yeni gelen asker öfkeyle baktı Ağavni'ye:

"Çekil git be kadın! Hangi askerden bahsediyorsun!"

Ağavni bir kez daha umutsuzluğa gömüldü. Kandırılmıştı ve içi yanıyordu. Kocası hapsedilmişti, suçunun ne olduğunu bile bilmiyordu.

Köydeki herkes soruşturmaların biteceğini ve sevdiklerinin serbest bırakılacağını umuyordu. Fakat günler geçiyor, yakınlarından tek bir haber bile alamıyorlardı.

Kadınlar toplu halde kumandanın huzuruna çıkıp meramlarını anlatmak istediler. Bu, belki de son çareleriydi. Kumandan onları kabul etmedi. Kadınlar kararlıydı. İçeri girmeye hamle edince kapıdaki asker onlara engel oldu. Bunun üzerine bağırıp çağırmaya, ağlayıp haykırmaya başladılar. Gürültüye diğer askerler de yetişince bir anda ortalık karıştı. İtiş kakıştan düşenler, yaralananlar oldu. Çığlıklar ayyuka çıkınca kumandan belinde tabancasıyla merdiven başında beliriverdi. Pırıl pırıl çizmeleriyle iki adım öne attı ve kamçısını elinde şaklatarak askerlerine seslendi:

"Durun! Bırakın gelsinler!"

Askerler geri çekildiler. Kumandan kalabalıkla karşı karşıyaydı.

"Söyleyin bakalım ne istiyorsunuz?"

Bir vaveyladır koptu:

"Kocamızı, oğlumuzu, kardeşimizi istiyoruz. Bunca gün geçti, hiçbir haber yok. Suçları neydi?"

Kumandan her birinin yüzüne öfkeyle baktı:

"On altı kişi Suşehri'ne, muhakemeye gönderildi, suçu olmayan yakında evine döner. Siz de dağılın, bir daha da gelip burada karışıklık çıkarmayın."

Arkasını döndü, kadınların şaşkın bakışları altında, çizmelerini gıcırdatarak içeri girdi.

Artık tek yol Suşehri'ne gitmekti.

On altılar üç gün boyunca karanlık, havasız bir hücrede tutuldular. Günde bir defa ekmek ve su veriliyor, tuvalet ihtiyaçlarını hücrenin bir köşesindeki büyük bir kovada görüyorlardı.

Dördüncü gün kapı açıldı. İçeri ışık doldu. Aç, yorgun tutuklular umutla ayağa kalktılar. Kapıyı açan asker üç isim söyledi. Avedis de onlardan biriydi.

"Üçer üçer ifadeye çıkacaksınız!"

Üç kişi dışarı çıktı, kapı tekrar kapandı.

Kumandan masanın başında oturmuş sigarasını içiyordu. Dumanı üfledi, boş gözlerle, kapının önünde duran Avedis'e ve iki arkadaşına baktı. İsimlerini sordu. Önündeki kâğıtlara bir şeyler yazdı. Sonra onlara neden burada olduklarını bilip bilmediklerini sordu.

Avedis çekingen bir ses tonuyla konuştu:

"Bir suç işlemedik, buraya neden getirildiğimizi bilmiyoruz. Diğer..."

Daha konuşacaktı ama kumandanın yüzündeki ifadeyi görünce sustu.

"Suç işlemedin ha! Sen ve senin gibileri sütten çıkmış ak kaşıksınız zaten! Vatan hainisiniz ve cezanızı çekeceksiniz. Sen, Avedis Efendi. Sana sorayım: Ne var buralarda, neden geri dönüp duruyorsunuz? Demek planlarınız varmış. Ruslar buraları işgal edecek, siz de sözümona hürriyetinize kavuşacaksınız! Hepsini anlatacaksın bana!"

Avedis kendisini savunmanın anlamsız olduğunu anlamıştı. Haklarındaki hüküm çoktan verilmişti.

Köyden Suşehri'ne gidenler kapı kapı dolaşmış, hiçbir makamdan bilgi alamamışlardı. Yakınlarının oraya sevk edildiğinden bile kimsenin haberi yoktu. Sanki buharlaşmışlardı. Köye gözlerinde yaşlarla döndüler. Hepsinin yüzü hayalet görmüş gibiydi.

Hiçbir ipucu bulamamışlardı. Hapetlerin Azaros, "Sanki yer yarıldı da içine girdiler!" diyordu, "Kimsenin haberi yok. Suşehri'ne gönderilmişler dediğimizde, kaymakam, 'Bize böyle bir intikal olmadı' dedi. Tanıdık esnaflardan da gören duyan olmamış..."

Artık ümitleri kesiliyordu. Herkesin boynu bükülmüştü. Kimse evinden dışarı çıkmıyordu. Bütün köy kapalı kapıların ardına çekilmiş, ağlıyordu.

Ağavni günlerdir yatağında yatmıyor, çocukları uyuttuktan sonra, kapıya yakın bir odada, pencereden dışarı bakıp ağlayarak sabahı ediyordu. Gözlerinin altı uykusuzluktan mosmor olmuştu. Ağzına bir lokma yiyecek koymadığından iyice zayıflamıştı.

İşte o gecelerin birinde, sessizliğin içinde evin kapısı usul usul tıklatıldı.

Ağavni'nin kalbi küt küt atmaya başladı. Doğru mu duyuyordu? Bütün vücudunu bir heyecan dalgası kapladı. Gecenin bu vakti, Avedis'ten başka kim olabilirdi ki? Büyük bir umutla yerinden kalktı, içinden dualar ede ede kapıya vardı. Yüreği göğsünden fırlayacak gibiydi.

Kapı bir kez daha tıklatıldı.

Ağavni eli titreye titreye kapıya uzandı, sürgüyü tam çekecekti ki, birden durdu, derin bir soluk alıp seslendi:

"Sen misin Avedis?"

"Benim, Ağavni bacı, Magar! Korkma, aç kapıyı!"

Ağavni sürgüyü çekti.

Karanlığın içindeki solgun yüz, Avedis'in arkadaşı kuyumcu Magar'dı.

Ağavni'nin eli ayağı boşaldı. Ağzını açıp tek bir kelime edemedi.

Magar etrafına şöyle bir bakındı. Sonra sessizce eşikten içeri girdi. Kapıyı ardından kapadı.

Bir tas su istedi. Tıkırtıları duyup yetişen Oski koşup mutfaktan suyu getirdi. Ağavni meraklı gözlerle baktığı Magar'ın yüzünde iyi bir haberin izlerini arıyordu.

Magar konuşamıyordu.

Ağavni'ye baktı:

"Nasıl söyleyeceğimi bilemiyorum. En büyük felaket geldi başımıza. Kimseyi sağ bırakmadılar. Yalnız ben kurtuldum."

Ağavni olduğu yerde donup kaldı. Dipsiz kuyuların en dibinde gibi hissediyordu kendini. Kör ve sağır olmuştu. Yaşıyor muydu, ölmüş müydü, haberi yoktu. Ağlamadı, kendini yerden yere vurmadı, haykırmadı. Saçını başını yolmadı, dövünmedi, ağıt yakmadı. Ayakta, öylece durdu. Boş gözlerle, ifadesiz bir yüzle, ağır ağır sallanarak durdu.

Magar da artık Ağavni'ye bakamıyordu.

"Bir gece hepimizi dışarı çıkardılar. Karanlığın içinde dağ bayır yürütmeye başladılar. Çavuşlardan biri benim çocukluk arkadaşımdı, Hasan. Evlenirken yardım etmişliğim de vardı ona. Yanıma yanaşıp sessizce sıranın en sonunda kalmamı söyledi. Dediğini yaptım. O da yanımda yürüdü."

Heyecandan sesi titriyordu. Sanki o anı yeniden yaşar gibiydi.

"Bir süre sonra bana 'yavaş yavaş geride kal, sonra da kimselere görünmeden ayrıl, kendini tepelere vur! Can pazarı bu!' dedi. Söylediklerine inanamadım ama bu fırsatı bana herhalde Allah verdi deyip uygun bir anda bir taşın ardına gizlendim. İyice uzaklaştıklarına emin olunca da tepeye doğru kaçıp bir kayanın ardına saklandım. Biraz sonra arka arkaya silahlar patladı. Her şeyi gözlerimle gördüm. Günlerdir saklanıyorum. Ne yapacağımı bilmiyo-

rum. Sıra köydekilere de gelecek. Kaçıp gitmek, güvenli bir yer bulmak gerek..."

Ağavni, Magar'ın gidişinden günler sonra gözyaşlarını koyverdi. Günlerce, hiç durmadan ağladı. Bağıra bağıra, ciğerlerini sökercesine, çıkardığı seslere kendisi de inanamadan ağladı. Gözleri kan çanağına dönmüştü.

Avedis için ağlamayı kestiğinde aklına iki yavrusu geliyor, bu kez onların acısıyla yanıyordu. İki çocuğu, tıpkı kendisi gibi babasız mı büyüyecekti? Babasız büyümenin acısını ondan iyi kim bilirdi?

Tanrı'nın tokadı mıydı bu? Onlara mutluluğu çok mu görmüştü. İlahi adalet bu muydu? Tanrı masumların canını alarak, masumları babasız büyüterek mi gösterecekti adaletini?

Ağavni daha yirmi ikisindeydi. İçine düştüğü dipsiz kuyudan nasıl çıkacaktı. Çıkabilecek miydi?

Yaşlı anasına, iki küçük çocuğuna nasıl bakacaktı?

Pürk bir hayalet köye dönmüştü. On beş canını yitirmiş, on beş yerinden vurulmuş bir hayalete. Köyün hayatla ilişkisi kesilmişti adeta. Herkesin yüreği yanıyordu. Ne yapacaklarını bilemeyen, savunmasız, şaşkın bir kalabalığa dönmüşlerdi. Kilisede aralıksız dua okunuyor, insanlar huzursuzca dolanıp duruyor, ağızlardan tek bir kelime çıkmıyordu.

Magar kara haberi Ağavni'ye getirdiği gece güvendiği bir komşu evine uğramış, yaşlı anasını çağırtıp onunla helalleştikten ve karnını doyurup üst baş değiştirdikten sonra gizlice köyden ayrılmıştı. Onu bir daha ne gören ne de hakkında bir şey duyan vardı.

Aradan iki hafta geçmişti ki bir sabah askerler Pürk'ü ablukaya alıp, on beş yaşın üstünde, altmışın altında bütün erkekleri topladılar. Evleri basıyorlar, insanları ite kaka götürüyorlardı. "Bizler harbe gidiyoruz, sizler evlerde keyif çatıyorsunuz!" diye bağırarak köydeki erkekleri azarlıyorlardı.

Erkekler gittikten sonra huzursuzluk daha da artmaya başladı. Evler aralıksız aranıyordu. Komşulara bir haller olmuştu, onlar da sorgusuz sualsiz evlere girip çıkmaya, canlarının çektiği eşyaları almaya başlamışlardı.

Köyde erkek namına, ihtiyarlarla on beşinden küçük

çocuklar kalmıştı. Şimdi de, bir göç lafı dönüyordu ortalıkta. Kadınlar, yaşlılar, çocuklar, hepsi köyden sürüleceklerdi; fakat nereye, ne zaman? Artık hepsi karamsardı: "Bizi öldürmeye götürecekler, çoluk çocuk, hiçbirimizi ayırmayacaklar" diyorlardı.

Huzursuzluk, korku devam ederken, açlık ve yoksulluk başlamıştı, kimsenin evinde yiyecek içecek bir şey kalmamıştı. Çevredeki talancılar evlerde bir şey bırakmamış, ne varsa toplayıp götürmüşlerdi. O güzelim bağlar, bahçeler bakımsızlıktan harap olmuştu. Pürk sanki dile gelmiş, Tanrı'ya yalvarıyordu:

"Bana eski neşemi, eski güzelliğimi geri ver, yine kuşlarım ötsün, güllerim çiçek açsın, eski mutluluğuma kavuşayım, yine çanlarım çalsın, okulumda cıvıl cıvıl çocukların sesleri ortalığı çınlatsın."

Kadınların hali en kötüsüydü. Genç kızlar kaçırılıyor, vahşi duyguların kurbanı olduktan sonra perperişan orta yere bırakılıyordu. Kadınlar, kızlar saklanarak yaşamaya çalışıyorlardı.

Ağavni'nin artık Varsenik'i emzirecek sütü de kalmamıştı. Yemeden içmeden kesilmişti. Onu gören kırk yaşında sanırdı. O güzel gözleri solmuş, dudakları çatlamış, gözlerinin altında simsiyah çukurlar oluşmuştu. Yorgun ve bitkindi. Yaşamak için artık bir sebep göremiyor, gözü çocuklarını da görmüyordu.

Kendi kendine, "Allah bana mutluluğu çok gördü! Ne kara yazım varmış. Bu hayat artık çekilmez, Avedis olmadan yaşamanın anlamı yok" diye düşündüğü bir sırada kararını verdi. İntihar edecekti. Hiç uzun uzadıya düşünmeden çamaşır ipini söküp yukarı çıktı. İpi tavandaki

kirişlerden birine doladı, sandalyenin üstüne çıktı, ipi boynuna takıp sandalyeyi tekmeledi. Tekmelemesiyle yere düşmesi bir oldu. İpin ucunu sağlam bağlamamış, ağırlığını kaldırmayacağını hesap edememişti. İpi tekrar, ama bu sefer daha sağlam bağladı. Sandalyeye çıkmıştı ki Oski rüzgâr gibi içeri girdi. İlmeği boynundan geçirmek üzereyken kızını var gücüyle kucakladı. İkisi birlikte yere devrildiler. Ağavni baygın bir halde yerde yatıyordu. Kendine gelince, kısa bir şaşkınlıktan sonra "Beni neden kurtardın? Ben ölmek istiyorum!" diye bağırdı ve hemen ardından hüngür hüngür ağlamaya başladı.

Oski, kızının bir çılgınlık yapacağından korktuğu için bir süredir hep tetikteydi, onu gölge gibi takip ediyordu. Ağavni'nin biraz olsun sakinleşmesini bekledi:

"Sen ne yapıyorsun kızım? Aklın başından mı gitti! Yavruların var senin, hiç değilse onları düşün. Sensiz ne yapar bu sabiler?"

Kızına sarıldı, saçlarını okşamaya başladı.

"Her şey yoluna girecek, gör bak. Avedis de gelecek, yeniden kavuşacaksınız. Magar'ın dediklerini unut. İçimden bir ses Avedis ölmedi, yaşıyor diyor. Krisdos'um* onu korumuştur, dualarım yetişmiştir ona. Artık kahretme benim tatlı kızım, benim çileli Ağavni'm..."

---

* Krisdos: (Ermenicede) Mesih.

Ağavni çekmeceden birkaç fotoğraf alıp itinayla göğsüne sakladı. Avedis'in büyük bir zevk ve hevesle yaptırdığı evlerinin kapılarını birer birer açarak odalara son bir kez baktı. Gözlerinden akan yaşı silip aşağı indi.

Oski, altı aylık Varsenik'i, Ağavni de iki yaşındaki Suren'i kucakladı, birlikte kapıdan çıktılar. Kapının önünde durup bir kez daha evlerine baktılar. Oski son bir dua okudu, eğilip eşiği öptüler ve yürümeye başladılar. Pürk'te eşi bulunmayan o güzel konak sanki "Beni bırakıp nereye gidiyorsunuz?" diyor, arkalarından sessiz sessiz ağlıyordu.

Köy meydanı ana baba günüydü. Millet, ellerinde birer çıkınla toplanmıştı. Hepsi şaşkın ve ürkekti. Askerler evlere tek tek girip çıkıyor, saklananları dipçikleyerek dışarı çıkarıyorlardı.

Kadınlar sanki cenaze merasimine gidiyormuş gibi siyahlara bürünmüştü. Yüzlerce çocuk, kadın, ihtiyar, haklarındaki son hükmü bekler gibi, sessiz, mahzun, bekliyorlardı.

Kumandan atıyla kalabalığı yararak tam orta yere geldi ve yüksek sesle konuşmaya başladı:

"Biraz sonra yola çıkacaksınız. Evinizi barkınızı bırakıp gidiyorsunuz diye üzülmeyin, tasalanmayın. Allah'ın izniyle sağ salim dönüp yerinize yurdunuza kavuşacaksınız.

Yol boyunca emniyet altında olacaksınız. Bu nakil sizlerin iyiliği içindir. Harpten muzaffer çıkması için vatanımızın selameti bunu icap ettiriyor. Padişahımızın emri budur."

Sürgün yolculuğu böylece başlamış oldu.

Daha onlar köyden çıkmadan, komşularından bazıları evlerine girmişlerdi bile. Ellerine geçirdikleri eşyaları alıp kendi evlerine taşıyorlardı. Vicdan ve adaletin ortadan kalktığı, her şeyi yapmanın mubah olduğu yeni bir devir başlamıştı sanki.

*

Ağavni Suren'i, Oski de Varsenik'i kucaklarına almış, geride kalmamaya gayret ederek ilerliyorlardı. Askerler kimseye nefes aldırmıyor, geride kalanları kırbaç zoruyla yürütüyorlardı. Acı haykırışlar ve feryat figân arasında kafile ağır aksak ilerliyordu.

Ağavni, Avedis'in "Ne olur ne olmaz" diyerek verdiği para ve altınların bir kısmını kuşağına sarmış, bir kısmını da çocukların bezlerine dikmişti. Yolda başlarına ne geleceğini bilmiyordu ve bu para ona bir tür güvence gibi geliyordu.

Öğlen olduğunda mola verildi. Herkes kuytu bir yer, bir ağaç gölgesi bulup sığındı; küme küme oturup, çıkınlarından çıkardıklarını yemeye başladılar. On beş dakika geçmemişti ki bu sefer hareket emri geldi.

Daha akşam olmadan herkes bitap düşmüştü. Suren Ağavni'nin kucağında gitgide ağırlaşıyor, Oski, ağzında çiğneyip yumuşattığı ekmeği Varsenik'e yedirmeye çalışıyordu. Çocuklar huzursuzdu. Bir şey yiyemiyor, durmadan ağlıyorlardı.

Ağavni'nin kuzeni Filor da yanlarından bir an olsun ayrılmıyor, onlara destek olmak için elinden geleni yapı-

yordu. Ağavni ya da Oski yorulduğunda çocuklardan birini o kucaklıyordu.

Akşam, bir dere kenarına vardıklarında askerler "Burada gecelenecek!" diye bağırdılar. İnsanlar son güçlerini harcayarak derenin kıyısına indiler ve suya olan açlıklarını dindirmeye çalıştılar. Birçoğunun ayakları kabarmıştı. Öbek öbek oturdular. Yedikleri lokmalar boğazlarına diziliyordu. Karanlığın içinde sessizce uykuya çekildiler. Kâbus görecek güçleri bile kalmamıştı.

İlk gün yaşananlar günler boyunca tekrarlandı. Uzun yürüyüşler, kısa molalar, açlık, susuzluk. Yollarda kalan yaşlılar, çocuklar. Geceleri alınıp kaçırılan, tecavüze uğrayan, öldürülen kadınlar, genç kızlar. Nereye varacağını kimsenin bilmediği, bitmeyen bir yol.

Kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Yolun sonunun ölüm olduğunu biliyorlardı. Ne ayaklarında kundura, ne de üstlerinde başlarında giyecek kalmıştı. Kafileyi gözetmekle görevli olanlar daha sürgünün ikinci gününde kadın, erkek, çocuk, bebek demeden herkesi çırılçıplak soymuş, kuşaklarındaki bezlere sarılı altınları, paraları almışlardı. Sonraki günlerde kafileye çeteciler musallat olmaya başladı. Askerler onlara karşı hiçbir şey yapmıyor, sadece seyrediyorlardı.

Bir köyün yakınından geçecek olsalar, köylüler o an ellerinde ne varsa, oraklarla, tırpanlarla hücum ediyor, "Vurun bu kâfirlere! Senelerce kanımızı emdiler, şimdi canlarıyla ödesinler!" diye bağırıyorlardı.

Ağavni artık günü, geceyi, ayları ve mevsimleri unutmuştu. İstediği bir tek şey vardı, bir parça kuru ekmek... Artık yalınayak yürümeye, üstü başı yırtık bir halde dolanmaya aldırdığı yoktu. Açlık ve sefillik hepsini bir deri bir

kemik bırakmıştı. An oluyor ölümün tek çıkar yol olduğu duygusuna kapılıyor, an geliyor canın tatlı olduğunu, yaşamak gerektiğini hissediyordu. Bazen Tanrı'dan umudu kesiyor, kimi zaman da içinden saatlerce dua ediyordu.

Bazen kendileri gibi yüzlerce kişiden oluşan kafilelere rastlıyorlardı. Daha kimseyle konuşamadan, onların nereden geldiğini anlamadan, nereye gittiklerini soramadan bu insanlar adeta buharlaşıyor, ortadan kayboluyordu. Bir insan seli, hedefi belirsiz bir yöne doğru akıyordu.

Dayanamıyordu Ağavni. İçinden, derinlerden gelen bir ses "yaşamalısın" diyordu. Hayata tutunmak için artık sebep kalmış mıydı? Çocuklarına bakıyor, kaynağını bilmediği bir güç hissediyordu içinde. Yaşamak için elinden geleni yapmalı, bir yolunu bulup kaçmalıydı. Kendini o pis, kokmuş bezler içerisinde saklıyor, saçlarını örtüyor, askerlerle karşılaştığında kamburunu çıkarıp yürüyor, yüzünü hiç yıkamıyor, suratına çamur sürüyordu.

Günler günleri kovalıyordu. Nereye gittiklerine dair en ufak bir fikri yoktu. Sanki aynı düz arazilerde dolanıp duruyor, aynı tepeleri inip çıkıyorlardı.

Varsenik ateşler içindeydi. Durmadan ağlıyor, ağlaması kulakları tırmalıyordu. Askerlerden biri, kamçısını sallayıp bağırdı:

"Susturun şu piçi, yoksa şimdi gebertirim!"

Varsenik'in ağlaması dinmeyince askerler birden araya dalıp, suyu ortadan keser gibi kafileyi ikiye ayırdılar. Ağavni'yle Oski ayrı gruplar içinde kaldılar. Varsenik, Oski'nin kucağındaydı. Ağavni neye uğradığını dahi anlayamadı. Oski, Varsenik'i korumaya çalışırken askerlerden biri kızı çekip kucağından aldı, yere fırlattı. Bir başkası

tam bebeği tekmelemek üzereyken Ağavni bir hamlede askerleri aşıp bebeğinin üzerine kapaklandı.

İki grubu farklı yönlere doğru yürütmeye başladılar. Oski dönüp dönüp arkasına bakıyor ama kalabalığın arasında kızıyla torunlarını göremiyordu. Ağavni anasının uzaktan baktığını gördü, var gücüyle el sallamaya başladı ama kendini ona gösteremedi. İki çocuğuyla kalakalmıştı. Kuzeni Filor'u ve biricik anneciğini kaybetmişti.

Filor'la Oski çocukları taşımaya yardım ediyordu. Peki şimdi bir başına ne yapacaktı? İki çocukla yola nasıl devam edecekti. Kafilede herkes kendi canının, kendi çocuğunun derdine düşmüştü. İki çocukla grubun gerisinde kalmaya başladı. Yürüyecek takati kalmamıştı. Üstelik çocuklar da hastaydı ve durmadan ağlıyorlardı.

Bir süre sonra, başlarındaki askerlerden biri, "Yolumuz uzun, at şu piçleri, yoksa üçünüzü de şurada kurşunlarım!" diye tehditler savurmaya başladı. Ağavni'nin ödü koptu. Son bir çabayla askere meydan okudu:

"Yeter artık, vuracaksan vur, öldüreceksen öldür! Zaten yaşayan bir ölüyüm!"

Kendini yerden yere atmaya başladı. Elbisesinin düğmeleri, bağları çözüldü. Hüngür hüngür ağlıyordu:

"Vur, vur! Bana artık bir şey olmaz!"

Asker onu o halde bırakıp yürüdü.

Hava birden bozmuş, yağmur yağmaya başlamıştı. Ortalık hemen çamur batağına dönüştü. Bata çıka yollarına devam etmeye çalışıyorlardı. Varsenik'in artık hiç sesi çıkmıyordu. Ateşler içindeydi ve saatlerdir gözlerini açmamıştı. Ağavni, "Hiç değilse Suren'imi kurtarsaydım" diye düşündü. Varsenik'i bir kenara bırakıp yola öyle devam

etmeyi düşündü. Belki bir hayır sahibi bu günahsız sabiyi alıp götürürdü. Birden bu düşüncelerden kendini sıyırdı.

"Olmaz, onlar benim canlarım, Avedis'imin bana hatıraları. Bana ne olacaksa onlara da o olsun. Ben ölürsem onlar da ölsünler! Bana ne haller oldu ki dokuz ay karnımda taşıdığım canı yol kenarına bırakmayı düşünür oldum. Allah'ım, sen bana yardım et, sen bana sabır ver."

Arazi artık balçık tarlasına dönmüş, yürümek iyice zorlaşmıştı. Ağavni'nin ayağı kayınca çocuklarla birlikte yüzükoyun yere kapaklandı. Suren bir tarafa, Varsenik bir tarafa gitti. Avaz avaz ağlamaya başladılar. Tam o sırada bir asker başucuna geldi ve "Sen kalk, piçlerin yerlerinde kalsın" diyerek Suren'e doğru bir tekme savurdu.

Ağavni yerden bir taş alıp askere fırlattı:

"Vicdansız herif, onlar günahsız sabiler, ne istiyorsun onlardan!"

Asker bir tekme de ona savurup Ağavni'yi daha doğrulamadan, tekrar yere yapıştırdı ve sırtını dönüp gitti.

Ağavni o an kararını verdi.

Çıktıkları ormanlık tepede gözünü kestirdiği bir çam ağacının dibine küçük bebeği bıraktı. İyice sarıp sarmaladı, etrafını da çaputlarla, bezlerle işaretledi. Böylece, tesadüfen oradan geçen biri bebeği görebilir diye umuyordu.

Varsenik birden yüksek sesle ağlamaya başladı.

Ağavni bebeğinin başından bir türlü ayrılamıyor, "Ya kurtlar kuşlar parçalarsa" diye düşünüyordu. Az önceki asker yanı başında bitiverdi.

Ağavni kalktı, üç beş adım attı, sonra birden hüngür hüngür ağlayarak geri döndü.

Asker karşısına dikilip onu tüfeğiyle geri itti.

"Öbürünü de at, ne taşıyorsun şu piçleri!"

Ağavni nefret dolu gözlerle baktı ona ve gözlerinde yaşlarla, bata çıka kafileyi izlemeye başladı.

Öz bebeğini, parmak kadar Varsenik'ini canlı canlı ormanın kenarına bırakmış, iki yaşındaki oğluyla bir başına kalmıştı.

Yürürken, kendi kendine konuşuyordu:

"Yaşayacaksam sadece Suren'im için yaşayacağım, başka kimsem kalmadı."

Koca Pürk'ten kafilede kala kala elli altmış kişi kalmıştı. Artık son günlerinin yaklaştığını düşünüyorlardı, çünkü uzun zamandır yeni bir kafileyle karşılaşmamışlardı.

Yağmur dinmiş, güneş yüzünü göstermişti. Tepelerinde kuşlar özgürce kanat çırpıyorlardı. Kafile dik bir bayırdan inmeye başladı. Aşağıda bir dere şırıldıyordu. Pek çoğu içinden, "Burası son durağımız olacak" diye geçiriyordu.

Ortalık birdenbire karıştı, sağdan soldan silah sesleri gelmeye başladı. Askerler karşılık verdiler. Kafiledekiler bu manzaraya alışıktı. Soyguna, kadın ve çocuk kaçırmaya gelen çetecilerin her saldırısında, önce bir iki el ateşle karşılık veriyor, sonra kafileyi kaderiyle baş başa bırakıyorlardı.

Ağavni artık umudunu yitirmişti. Oğlunu sırtından indirdi ve küçük Suren kendisini anlıyormuş gibi onunla konuşmaya başladı:

"Yavrum, canımızdan başka bir şeyimiz yok. Bir o kaldı. Onu da bu derede alacaklar!"

Elleri silahlı, hepsi atlı, palabıyıklı sert bakışlı Kürtler etraflarını sardı. Bir hayli kalabalıktılar. Elinde kabzası parıl parıl bir tüfek, göğsünde çapraz fişeklik olan genç adam belli ki reisleriydi. Hiç durmadan kendi çevresinde dönüp

duran atını sürgün kafilesinin üzerine sürerek grubu ikiye böldü ve kafilenin başındaki kumandana doğru ilerledi. Kimseden çıt çıkmıyordu. Sert esen rüzgâra yeri döven atların sesleri karışıyor, bütün kafile gözlerini çete reisiyle kumandana dikmiş, öylece bekliyordu. Çok geçmeden sesleri yükseldi, ta arkalardan duyulur oldu.

"Yazık değil mi bu insanlara?"

"Ben emir kuluyum, ne emir verilirse yerine getirmek mecburiyetindeyim."

Ağavni kulaklarına inanamadı. Kumandan çete başından çekiniyor gibiydi.

Kafiledeki herkesin gözleri bir anda parladı. Neler görmüş, neler geçirmişlerdi. Her biri ailesinden birkaç kişiyi yolda bırakmıştı. Soyulmuş, dövülmüş, aylardır yollarda harap olmuş, insanlıklarını unutmuşlardı. Şimdi tek bir söz içlerine büyük bir umut ışığı doldurmuştu.

"Benim tarlalarda çalışacak adamlara ihtiyacım var. Bunların bir kısmını alıkoyacağız. Bir kısmı bizde, bir kısmı da Alişan Paşa'nın tarlalarında çalışacaklar!"

Çete başı arkasını dönüp Kürtçe bir şeyler söyledi. Silah elde bekleyen adamları birden hareketlendiler.

Kumandan öylece kalakaldı.

Çete başı, yerinde duramayan, terden köpüklenmiş atını kalabalığa doğru sürdü, eliyle işaret ederek kimilerini sola, kimilerini sağ tarafa ayırdı:

"Bu taraf bize, o taraf Alişan Paşa'ya..."

Ağavni çete reisinin tarafında kalmıştı.

Tekrar yola koyuldular, ama bu kez aksi yönde. Çevrelerini bu defa askerler değil, mavzerli Kürt atlılar sarmıştı. Kötü bir şey yapacak gibi de durmuyorlardı. Bunlar daha önceki Kürt çetecilerden değildi.

Kafile sevinçli ama düşünceliydi. Sağ kalabilecekler miydi? Eve dönebilecekler miydi? Ayrılmak zorunda kaldıkları yakınlarına kavuşabilecekler miydi?

Kafaları karmakarışıktı.

Kurtuluşu ve yok oluşu birlikte adımlıyorlardı.

Karadaş köyüne girdiklerinde güneş batmak üzereydi. Köydekiler kapılara, yol kenarlarına çıkmış, gelenleri merakla seyre koyulmuşlardı. Kafile ilerledikçe yanı sıra yürüyen köy çocukları da kalabalıklaşıyor, yaşı küçük olanlar üstü başı çamurlu, acayip kılıklı bu insanları birbirlerine gösterip gülüşüyorlardı.

Köy meydanına gelince durdular. Başlarındaki palabıyıklı adam atından indi, koşup gelen delikanlıya bir şeyler söyledi, o da kafiledekileri yan sokaktan geçirip meydanın arkasına götürdü. İşaret ettiği kapıdan ahır gibi bir yere doluştular.

Ağavni, "Hiç değilse burası sıcak" diye düşündü.

İlk defa bir dam altındaydılar. Geceyi ayazda değil, bu sıcak yerde geçireceklerdi. Biraz sonra kadınlar sac ekmeği ve ayran getirdiler. Uzun zamandır midelerine su ve yabani ottan başka bir şey girmiyordu. O bir tas ayran ve sıcak ekmek, ölüm korkusunu üzerlerinden atmalarını sağladı. Ağavni Suren'ini kucağına alarak sarıldı, hemen uykuya daldılar.

*

"Bana Takkı Bey derler, Koçgiri aşiretinden. Biz Kürdüz, Aleviyiz. Bizim inancımızda insan ayırmak yoktur, herkes birdir, hangi dinden olursa olsun insanlar kardeş-

tir. Her can azizdir. Kim verdiyse canı da o alır. Biz bunu bilir, bunu söyleriz. Gözümüz gördü, kulaklarımız duydu. Size reva görülenlere gönlümüz el vermedi. Onun için oğlum Dursun'u gönderdim, sizi buraya getirttim. Burada işlerimiz çok, isteyen burada kalır, çalışır, bizimle birlikte yer içer, istemeyen de canının çektiği yere gider. Serbestsiniz, kalmak da gitmek de sizin elinizde."

Kafileyle gelen Ermenilerin Karadaş'taki ilk sabahıydı. Karınları doyurulmuş ve ahırın önünde beyin karşısına çıkarılmışlardı.

Takkı Bey altmış beş-yetmiş yaşlarında, babacan görünümlü, bembeyaz palabıyıklı bir adamdı. Ayağında parlak çizmeler, belinde sedef saplı bir hançer vardı.

Kafileyi basıp onları kurtaran silahlı Kürtlerin reisi de karşılarındaydı. Otuz beş yaşlarında, uzun boylu bu yiğit, Takkı Bey'in oğluydu demek ki. Belinde uzun namlulu tabanca, kuşağında kama, başında kalpak, babasının sağında, bir adım geride duruyordu.

Koçgiri aşireti köklü bir Alevi soyundan geliyordu. Takkı Bey, Rus Harbi'nde tabur tabur askeri günlerce beslediği, savaşta türlü yararlılıklar gösterdiği için padişah tarafından işlemeli bir kılıç ve paşalık unvanıyla ödüllendirilen meşhur Alişan Paşa'nın eniştesi oluyordu. Alişan Paşa tehcir başladıktan sonra yüzlerce Ermeni'nin canını kurtarmıştı.

Ağavni yollarda, açıkta kalanların başına neler gelebileceğini biliyordu. Herhangi bir yere ayrılmaya niyeti yoktu. Karadaş'ta güvende olacaktı. Burada can korkusu yoktu. Minik Suren'le birlikte tekrar yollara düşmek, ölümün kucağına atılmak demekti.

Dilber Hatun ellili yaşlarında olsa da ancak otuz beşinde gösteriyordu. Kapılardan içeri girerken başını eğecek kadar uzun, ince yapılı, güzel bir kadındı. Evin tek hâkimi, Takkı Bey'in hanımı, Dursun Bey'in annesiydi. Başından altın dizili fesini hiç çıkarmaz, rengârenk abalar, kırmızı şalvarı üstüne üç etekli elbise giyer, süslü çarıklarla gezerdi. İşleri hizmetçiler görse de her şey onun kontrolü altındaydı. Duvarlarına varıncaya kadar halılarla kaplı koca misafir odalarıyla konağın geleni gideni hiç eksik olmaz, aşiretin ve beyin şanına yaraşır şekilde ağırlanmaları için işleri sıkı tutardı.

Hatun daha ilk görüşte beğendiği Ağavni'yi ahırdan çıkarıp konağa aldı. Odaların temizliğini ona verdi. Ağavni, haftasına kalmadan, ahırda tanıdığı iki yaşlı kadını da yanına aldı. Temizlik bitince Hatun'un buyurduğu diğer işlere bakıyordu. Bu evde oldukça onlara kimse dokunamazdı. Aç ve açıkta değillerdi. Can korkuları yoktu. Kurtulmuşlardı.

Canlarını kurtarabilen başka Ermeniler de vardı. Yolu bir şekilde Karadaş'a düşen olursa Ağavni kendini dışarı atıyor, her gelen grupta Oski'ye veya Avedis'e rastlama umuduyla, aralarında divane gibi dolanıyordu. Bir gün yine böyle gezerken, gözü altı-yedi yaşında bir kız çocuğuna ilişti. İçin için ağlıyordu. Yanına gidip kızın başını okşadı. Üzerindeki elbiseden, hali vakti yerinde bir ailenin çocuğu olduğu belliydi.

*"Sirun ağçig, anunıt inç e?"**

* (Ermenice) Tatlı kız, adın ne?

Kız başını kaldırıp baktı, içini çeke çeke, "Maryam" dedi.

Ağavni eğilip kızı öptü, güzel sözlerle yatıştırdı ve adeta koşarcasına, kaldıkları odaya götürdü.

Odada sekiz kişi, bir de Suren kalıyor, yerlere serilmiş çulların üzerinde yatıyorlardı. Kadınlar Maryam'ı görünce sevinçten deliye döndüler. Çoğu, evladını yollarda bırakmış ya da yitirmişti.

Küçük kızı soyundurdular, üzerindeki çamurlu elbiseyi yıkadılar, su ısıtıp kızcağızı güzelce yıkadılar, karnını doyurdular.

Ağavni o gece bir yanına Suren'i, bir yanına da Maryam'ı aldı, öyle yattılar.

Çocuklar yanında mışıl mışıl uyuyor, Ağavni'yi ise uyku tutmuyordu. Gözünün önüne hep bebeği, küçük Varsenik'i geliyordu. Onu ağacın dibine bıraktığı an aklından hiç çıkmıyordu. Ağlayışı, hıçkırıkları kulaklarından gitmiyordu. Kurda kuşa yem mi olmuştu acaba, yoksa birisi onu bulmuş, yanına almış mıydı? Bu sorunun cevabını hiç bilemeyecek olmak kanını donduruyordu.

Yatakta dönüp duruyor, "Çaresizdim, ikisine birden sahip çıkamadım, beni affet Allah'ım" dedikçe, sanki yüreği onu affetmiyor, "Bak, şimdi Varsenik'in de yanında olurdu!" diye çarpıyordu.

Bir anda karar verdi, küçük Maryam'ın adını Varsenik koyacaktı.

Varsenik...

Varsenik...

Varsenik...

Var...

"O ski *Mama*'yla aynı sürgün kafilesindeydik. Durmadan ağlıyor, hep senden bahsediyordu. 'Benim çileli Ağavnim, iki çocukla ne yapar, iki bebeği nasıl taşır?' diye üzülüyordu. Onu ta babanın sağlığında tanırdım. Baban hiç değilse Allah'ın verdiği hastalıktan öldü, yattığı yer belli. Ya bizler? Kaçımız dağ başlarında, yollarda ziyan oldu. Ne mezarları belli, ne de nerede öldükleri."

Topal Yervant sustu, sigarasından derin bir nefes çekip gözlerini ta uzakta bir noktaya dikti, dumanı burnundan yavaş yavaş üflerken başını da aşağı yukarı ağır ağır sallamaya başladı.

Sürgünden sağ kurtulmuş, geri dönüp kardeşlerini, bacılarını, karısını, çocuklarını aramaya çıkmıştı. Karadaş'a gelince de Ağavni'yi bulmuş, birbirlerini görür görmez tanımışlardı.

Ağavni birkaç defa yaşlı kadınların torunlarını, kız kardeşlerini bulduğuna tanık olmuş, sel gibi akan gözyaşlarını, birbirine sarılıp hıçkıra hıçkıra ağlayanları görmüştü; ama Karadaş'a gelenler içinde Topal Yervant'ın hiçbir yakınına rastlamamıştı.

Topal Yervant derin bir iç geçirdi, sigarasından bir nefes daha çekti ve ortalıkta oynayan çocukları başıyla işaret etti:

"Allah'a şükür çocukların sağ salim kurtulmuş. Oski *Mama* bana oğlanın büyük olduğunu söylemişti, yanlış mıyım?"

Ağavni, Yervant'ı yavaşça birkaç metre öteye çekip, çocukların duymayacağı şekilde, başlarından geçenleri kısaca anlattı. Kızını ormana bıraktığını anlatırken ağlamaya başladı. Topal Yervant, bir yandan Ağavni'yi teskin etmeye çalışıyor, bir yandan o da gözyaşı döküyordu.

Topal Yervant'ın anlattığına göre, Oski *Mama* Ağavnilerden ayrı düştükten sonra epey yol almış. Fırat kıyısına kadar varmışlar. Nehir boyunca bir süre yürümüşler. Fırat'ın çağlayıp coşan bir yerine geldiklerinde ölüm kalım mücadelesi başlamış. İnsanları kayalıklardan aşağı atmaya başlamışlar.

Başlarındakilerden biri Oski'yi tüfeğiyle suya iteceği sıra Oski direnmiş. Can havliyle tüfeğin namlusuna yapışmış. Asker tüfeğini kurtarmak için sağa sola savurmaya başlayınca Oski yere düşmüş ama tüfeği de bırakmamış. Bir başka asker yetişip Oski *Mama*'yı birlikte uçurumun kenarına kadar sürüklemişler. Oski olacakları anlayınca birden tüfeği bırakıp ikisinin yakasına sıkı sıkı yapışmış. O debelenmeyle üçü birden, öylece uçurumdan aşağı yuvarlanmışlar.

"Ben sürgün kafilesinin en sonunda yürüyordum. İnsanları nehre atmaya başladıklarında sıra bize en son geldi. Mezbahada ölümünü bekleyen koyunlar gibi, sıramızı bekliyorduk. Birdenbire üzerimize kurşun yağdırmaya başladılar. Bir kurşun kulağımı yalayıp geçti. Kendimi tutup aşağı attım ve suya değil, sanki taşa çarptım. Bir an sersemledim ama sonra suyun üstünde kalmaya gayret ettim. Şansım yaver gitti, kendimi karşı kıyıda buldum."

"Sonra da bir sürü badireler atlattım, ama Allah'ıma şükür hepsinden sağ salim çıktım. Çıktım ama neye yarar, böyle bir başıma, kimsesiz kaldıktan sonra."

"Üzülme Yervant Dayı, umudunu kesme, bulursun onları da inşallah."

"Buraya gelirken az biraz umudum vardı ama o da boş çıktı, Ağavni kızım. Zatı doğuştan topaldım, şimdi hepten kötürüm kaldım."

Karadaş'ta zaman hızlı aktı. Suren altısına, Varsenik de on birine girmişlerdi. Artık adları Turan ve Ziynet'ti.

Ağavni çocuklarının adlarının değişmesine bir şey diyememiş, ama kendi adını değiştirtmemek için büyük mücadele vermişti. Hatun'dan dayak yediği bile olmuş, ama adını bırakmamıştı. "Ağavni" diye seslenmedikçe dönüp bakmamaya kararlıydı. Köyde herkes onu "Ermeni kızı" diye anıyordu.

Birkaç defa çocuklarını alıp gitmek, başının çaresine bakmak istemiş, ama Hatun ona engel olmuştu.

Savaştan sonra, ortalık sakinleşince, Fransız ve Amerikalı misyonerler köy köy dolaşıp öksüz kalan Ermeni çocukları toplamaya başladılar. Bir grup Amerikalı misyoner de Karadaş'a gelip Takkı Bey'in misafiri oldu. Ellerinde hükümetten aldıkları kâğıt, öksüz çocukları sığındıkları evlerden alıp Amerika'ya götürmeye gelmişlerdi.

Köye gelişlerinin ikinci günü Ağavni'yi yanlarına çağırdılar. Suren'le Varsenik'i de götürmek istiyorlardı. Ağavni'yi alıp götüremezlerdi, izinleri sadece çocuklar içindi.

Ağavni kabul etmedi:

"Ben gelmezsem çocuklar hiçbir yere gidemez."

Misyonerler başlarını önlerine eğdiler. Tekrar anlattı-

lar, Ağavni'yi götüremezlerdi, ama çocuklarına güvenli bir gelecek sağlayabilirlerdi.

Ağavni'nin gitmesine Hatun da razı gelmezdi; onu evin kalfası yapmış, yemek işini de ona bırakmıştı. Zaten konuşulanları dinliyor, kendince fikrini söylüyordu:

"İstersen çocukları gönder. Belki bu adamlarla giderlerse okul okur, büyük adam olurlar. Sen daha gençsin, sana hayırlı bir kısmet buluruz. Başka çocukların da olur."

Ağavni için konuşma orada bitti. Ama misyonerlere, söyleyecek sözü vardı:

"Ben her şeyimi kaybettim. Kimim, neyim varsa, hepsi ardımda kaldı. Anamı, kocamı, kuzenimi, bütün köyümü kaybettim; altı aylık bebeğimi ormanın ortasında bıraktım. O zaman neredeydi Fransa, Amerika? Olan oldu, aradan dört sene geçti, şimdi mi akıllarına düştü, birden Ermeni koruyucusu kesilmek? Kökümüz kurutuldu, kökümüz! O zaman seyirci kaldınız, şimdi de koruyucu rolü oynuyorsunuz, hangi yüzle? Ben kaderime razı oldum, çocuklarıma dokunmayın, istemiyorum."

Geceydi. Herkes uykudaydı. Ağavni Varsenik'le Suren'i uyandırıp ikisini de giydirdi. Suren'in mızmızlanmaması için cebine bir avuç kuru üzüm doldurdu. Akşamdan hazırladığı çıkınını aldı, çocukları iyice tembihledi, sessizce evden çıktılar.

Köy arkalarındaydı artık. Ağavni dönüp bakmak dahi istemiyordu. Tek amacı, gün doğmadan Karadaş'tan mümkün olduğunca uzaklaşmaktı.

Sabah olmak üzereydi. Ağavni çocukların ellerinden sıkı sıkı tutmuş, koşarcasına yol alıyordu. Çocuklar yorulmuştu. "Ha gayret canlarım" diyerek onlara güç veriyor, biraz sonra dinleneceklerini söylüyordu. "Hatun peşimize atlılar takar" diye korkuyordu. Korku, adımlarını daha da sıklaştırmasına neden oluyordu. Her gölgeyi bir adam, her ağacı hayalet sanıyordu. Suren ha bire, "Daha çok gidecek miyiz?" diye soruyor, yanından hiç ayırmadığı köpeği Gümüş köyde kaldığı için huysuzlanıyordu.

Şafak sökmüş, çiftçiler tarlalarının yolunu tutmaya başlamışlardı. Onları görenler, bu alacakaranlıkta bir kadınla iki çocuk nereye gider diye düşünüyordu. Ağavni kimseye selam vermeden yoluna devam ediyordu; çünkü Takkı Bey'i herkes tanırdı, kaçtığı ortaya çıkabilirdi. Yine de birileriyle konuşması, Zara'nın hangi tarafta olduğunu sorması lazımdı.

Ağavni on altı saat uzaklıkta bulunan Zara'daki Ermenilerin sürgün edilmediklerini duymuştu. Müslüman olup canlarını kurtarmış, yerlerinde kalmışlardı. Savaş bitince de tekrar kendi dinlerine döndükleri, eskisi gibi yaşadıkları söyleniyordu. Bu yüzden Zara'ya kaçmayı aklına koymuştu. Çocuklar gerçek adlarıyla yaşamalı, kendi dillerinden, kendi dinlerinden insanlar arasında büyümeliydi.

Ortalık aydınlanmış, güneş doğmuş, çocuklar iyice yorulmuştu. Suren daima arkada kalıyordu, iyice huysuzlaşmıştı. Elindeki küçük sopayı yanından geçtiği çalılığa hırsla vurunca, birkaç kuş havalandı. Suren "Anne!" diye bağırarak Ağavni'ye koştu. Artık mola zamanı gelmişti. Küçük bir derenin kenarına oturdular. Ağavni, Suren'in elini yüzünü yıkadı. Ekmeği, peyniri çıkardı, iştahla yemeye başladılar.

Konakta hayat normaldi. Sabah herkes kalkmış, işine koyulmuştu. Ağavni ortalıkta görünmeyince Hatun merak edip odasına baktı, her şey yerli yerindeydi. Yataklar toplanıp kaldırılmıştı, ne Ağavni ne de çocukları vardı.

Hatun, Ağavni'de son zamanlarda bir tuhaflık olduğunu hissediyordu; bazen tartıştıkları da oluyordu ama kaçacağını hiç düşünmemişti. Hem öfkeli hem de endişeliydi. İçinden, "Allah'ım, genç bir kadın iki çocukla nereye gider!" deyip duruyordu.

Bir saat geçip Ağavni ortaya çıkmayınca Hatun iyice telaşlandı. Başlarına bir iş gelmişti muhakkak. Takkı Bey'in emriyle her tarafa adamlar salındı. Kadınlar, çocuklar dahi ortalığa dökülmüş, Ermeni kızını ve çocuk-

larını arıyorlardı. Akıllarına gelen her yere baktılar. Sanki yer yarılmış, içine girmişlerdi.

Hatun köpeğin armut ağacına bağlı olduğunu görünce, daha önce fark edemediği için kendine kızdı:

"Turan nereye, Gümüş oraya! Demek Ermeni kızı köpeği geceden bağladı..."

Hatun birden hüzünlendi. Ağavni sağ koluydu, ona alışmıştı. Deli dolu bir yanı vardı ama dürüst ve çalışkandı. Yediği ekmeğin, içtiği çorbanın hakkını vermek için canını dişine takıyordu. Ağavni gibi okuyup yazan, hesap bilen, düzgün iş gören birini bulamayacağını, onun yerini kimsenin dolduramayacağını çok iyi biliyordu.

Bunca zaman Hatun'un bir dediğini iki etmemiş, olsa olsa bir başörtüyle ödüllendirilmişti. Emirlerinde çalışan kadınlara harmanın kalkmasından sonra bir elbiselik basma kumaş verirlerdi; onun dışında hepsi karın tokluğuna çalışıyordu.

İki atlı atlarını dörtnala koşturuyordu. Bakmadık yer, ağaç altı, dere kenarı, mağara deliği bırakmamışlardı.

Çolak Mehmet arkadaşına seslendi:

"Sabri, eğer Ermeni kızını bulamazsak Hatun bizi köyden sürer, vallahi de sürer, billahi de sürer!"

Sabri hiç sesini çıkarmadı. Düşünüyordu. Ağavni'nin son zamanlarda Zara'yı merak ettiği kulağına çalınmıştı. Oraya gidiyor olmalıydı.

Onlar da Zara yolunu tutmalıydılar.

Çolak Mehmet telaşlanıyordu:

"Öğlen oldu, hâlâ bulamadık... İki çocukla bu kadar yol alması imkansız, elimiz boş da dönemeyiz!"

"Atları biraz dinlendirelim, hayvanlara su verelim."

Atların her tarafı terden bembeyazdı. Bir dere kena-

rına indiler. Atların terini yerden topladıkları otlarla sildiler, oturup birer sigara sardılar.

Çolak Mehmet'le Sabri sigaralarını içip hangi yolu tutacaklarını konuşurken atlar da su içmiş, otlara yayılıyorlardı. Ortalık sakindi, civarda ne bir insan ne de yabani bir hayvan...

Derenin şırıltısı ve kuş cıvıltıları arasına birdenbire bir kadın sesi karıştı:

"Oy oy, kalkın çocuklar..."

Kulak kabarttılar. Derenin yukarı tarafından geliyordu:

"Kalkın çocuklar. Öğlen olmuş, uyumuş kalmışız!"

Ağavni çocukları uyandırmaya çalışırken birdenbire karşısında iki adamı gördü. Onları tanıyordu. Hiçbir şey diyemedi.

İlk konuşan Sabri oldu:

"Ermeni kızı, sabahtan beri sizi arıyoruz. Allah'a şükürler olsun ki bulduk!"

Ağavni çaresizce yalvarmaya başladı:

"Etmeyin, bizi götürmeyin, ne olur. Size yalvarıyorum, ne olur, bizi görmemiş olun"

Çolak Mehmet öfkelendi:

"Sen ne diyorsun Ermeni kızı! Hatun delirdi, köyü ayağa kaldırdı. Kusura bakma, bizimle gelmeye mecbursun. Elimiz boş dönersek Hatun bizi köyden sürer!"

Suren adamları tanıdığı için hemen yanlarına koştu:

"Sabri emmi, beni ata bindir!"

Sabri, Suren'i tutup atına bindirdi.

Ağavni çaresizce boyun eğdi, birlikte yola doğru yürüdüler. Yüksek bir taşın yanında atları durdurdular.

Varsenik Sabri'nin, Ağavni de Çolak Mehmet'in terkisinde köyün yolunu tuttular.

Konağın önünde atlardan indiler. Hatun'a haber gönderildi. Hatun aşağı iner inmez Ağavni'yi paylamaya başladı:

"Nankör! Aç mı kaldın, yoksa susuz mu? Seni evlat gibi sevdim, işlerin başına getirdim, benim sağ kolumdun. Sana güvendim, konağı emanet ettim. Sen ne yaptın? Yüzüstü bırakıp kaçtın! Yazıklar olsun sana! Yediğin ekmek gözüne dizine dursun! İnsan minnetini böyle mi öder?"

Ağavni başını önüne eğdi, hiç konuşmadı. Bir süre sustu, ancak dayanamadı:

"Minnet borcum kaç sene daha sürecek!" diye bağırdı ve hışımla konaktan içeri girdi.

O andan itibaren, Ağavni'nin günleri katı bir göz hapsi altında geçmeye başladı.

"Gençsin, güzelsin. Kendine yazık ediyorsun. Bırak şu inadını da evlen. Avedis öldü, artık geri gelmez. Alın yazısına karşı gelinmez. Madem ki yaşıyoruz, elbet Allah'ın bir bildiği var. Yaşı uygun, elinden iş gelen bekâr erkeklerimiz de yok değil. Isdepan var, Zaven var, Ovagim, Sarkis, Garbis... Al birini, yeni bir yuva kur, çocuklarının da bir sahiplik edeni olsun."

Ağavni köydeki yaşlı Ermeni kadınların bu sözlerine hiç kulak asmıyor, evlenmeyi aklından bile geçirmiyordu.

Hatun da onlardan geri kalmıyor, sürekli "Seni Hasan'la evereceğim... Seni Hüseyin'e vereceğim..." gibi sözler ediyordu. O böyle konuştukça Ağavni feryat ediyor, "Ben asla evlenmem, atın yerine eşek bağlamam" diyordu.

Hatun'un son koca adayı bir Ermeni'ydi. Artık buna itiraz istemiyordu.

Kırk yaşlarında, Trabzonlu, uzunca boylu, genişçe omuzlu, esmerdi Bedros, namı diğeriyle Bedo. Felaket günlerinde canını bir şekilde kurtarmış, o köy, bu köy, kaç göç derken soluğu Takkı Bey'in yanında almıştı. Köye geldiğinden bu yana Ağavni'nin gönlünü çalmak için uğraşıp duruyordu.

"Evlen benimle Ağavni. Çocuklarını çocuğum belle-

rim, onlara babalık ederim. Benim de üç çocuğum vardı, ikisi kız, küçüğü erkekti. Yaşasalardı büyük kızım Varsenik'ten büyüktü, şimdi gelinlik kız olmuştu. Kim bilir öldüler mi, kaldılar mı? Karım, çocuklarım, yaşlı anam, babam, buna yürek mi dayanır? Çok aradım, köy köy dolaştım, yine bulamadım. Dedelerimden kalma koca bir çiftliğimiz, on beş azabımız vardı, hepsi birden yok oldu.

Allah'a şükür gücüm kuvvetim yerinde, evlenirsek belki ilerde İstanbul'a gideriz, belki oradan da başka memleketlere. Seni bana Allah gönderdi Ağavni. Gel bana hayır deme."

Bedo ne kadar dil dökerse döksün Ağavni nuh diyor peygamber demiyordu:

"Ben evlenemem. Bir daha evlenmek bana haram olsun. Benim kocam erkeklerin en tahsillisi, en naziği, en bilgilisi, en yakışıklısıydı. Ben yaşadıkça o kalbimde yaşayacak, onun yerine başkasını yatağıma sokamam. O benim tek kocam olarak kalacak."

Takkı Bey bir gün Ağavni'yi yanına çağırttı, karşısına alıp onunla konuşmaya başladı.

"Bak Ermeni kızı, biz seni kendimizden biri biliyoruz. Seneler var ki bize hizmet ediyorsun. Gençsin, güzelsin, evlenmek hakkın. Turan'a da bir baba lazım. Bedo iyi bir çocuk. Sende de gönlü varmış. Ben onunla konuştum, sana iyi bakacağına söz verdi. Onunla evlen; görmüş geçirmiş, efendi, çalışkan bir çocuk. Diliniz bir, dininiz bir, daha ne istiyorsun kızım..."

Ağavni, "Evlenemem" deyince Bey birden parladı:

"Evleneceksin! Size ayrı bir ev vereceğim. Her ihtiyacınızı ambardan karşılayacaksınız. Hatun anlattı, kocan

tahsilli, bilgili bir insanmış. Ama geçti artık, ölenle ölünmez. Maziyi unut, evlen, yuvanı kur. Kararım karardır, Bedo ile evleneceksin."

Ağavni ağzını açacak oldu ama Bey, "Tek kelime istemem!" deyip eliyle çıkmasını işaret etti.

Ağavni başı önde, geri geri yürüyüp odayı terk etti.

Gözyaşları içine akıyordu.

Düğünde, Ağavni'den başka herkes neşe içindeydi. Oyunlar oynandı, kazanlar dolusu yemek yendi, bolca şarap içildi.

Hatun çocukları konakta alıkoydu. Ağavni'yle Bedo'yu yeni evlerine götürdüler. Erkekler Bedo'yu âdetleri icabı sırtını yumruklayarak içeri ittiler.

Bedo sevinç içinde Ağavni'ye yaklaştı.

"Güzeller güzeli. Sen akıllı bir kadınsın. Merak etme, bana güven, domuz gibi çalışır, sana gül gibi bakarım. Çocuklara iyi babalık edeceğime söz veriyorum. Ben zaten senin için buralarda kaldım. İnşallah o sıkıntıları bir daha çekmeyiz; inşallah ilk fırsatta buralardan çeker gideriz."

Ağavni'ye yaklaştı. Ellerini ellerine almak istedi, Ağavni birden geri çekildi.

"Olmaz, yapamam! Bedo, sen iyi bir insansın, diyecek sözüm yok, ama sana 'Evlenemem, benden uzak dur' demedim mi? Kilisede Avedis'le nikâhımız kıyıldı, birbirimize söz verdik, ben sözümü bozamam. Ölse de ölmese de ben Avedis'i kalbimde yaşatacağım. Yapamam, ne olur bana ilişme."

Bedo bunu beklemiyordu. "Bak güzelim" diyerek Ağavni'nin saçını okşamak istedi. Ağavni yılan görmüş gibi dehşet içinde yerinden fırladı.

Bedo geri çekildi.

"Ben de karımı, üç tane pırıl pırıl çocuğumu yitirdim. Sanki ben üzülmedim mi. Aramadığım köy, çıkmadığım dağ, dolanmadığım bayır kalmadı. Ölenle ölünmüyor, bizler yaşıyoruz, Suren yaşıyor, Varsenik yaşıyor... Nereye kadar sürecek bu inadın?"

Ağavni, Bedo'yu duymuyordu bile. Sırtını dönmüş, gözünden akan yaşları siliyordu.

Uzunca bir sessizlik oldu. Ağavni toparlanıp döndü, Bedo'ya baktı. Adamın yüzünde büyük bir keder vardı.

"Kusura bakma Bedo. Ben sana karılık yapamam. Sen bana sahip de olsan ben kendimi hâlâ Avedis'e ait hissediyorum."

Bedo'nun dil dökmeleri, yalvarmaları, öfkelenmeleri hiç fayda etmedi. Bir odada iki arkadaş gibi üç aydan fazla kaldılar.

Bedo çok kırgındı. Sonunda dayanamadı ve bir gün Ağavni'ye, "Seni sevmiştim, sana yürekten bağlanmıştım ama oralı olmadın, bana hep yüz çevirdin. Artık burada kalamam, gitmeye karar verdim... Evvela Zara'ya, oradan da İstanbul'a" dedi.

Ağavni'nin gözlerinin içine bakıyor, hâlâ bir işaret bekliyordu.

Ağavni hiçbir şey demedi. Öylece ifâdesiz durdu.

Bedo ertesi gün Karadaş'tan ayrıldı. Birbirlerini bir daha hiç görmediler.

Köyde elli yaşlarında, Yozgatlı bir adam vardı, adı Hacı'ydı. Tehcir zamanı onların kafilesinden yirmi beş-otuz adamı ayırıp bir çukurun önüne dizmişler. Aralarında Hacı da varmış. Bir kurşun yağmuru başlamış. Kurşunlardan biri Hacı'nın omzunu delerek geçmiş. Hacı baygın bir halde düşmüş. Baygınlığı geçip ortalık sessizleşince güçbela cesetlerin arasından sıyrılıp çukurdan çıkmış. Bir mağarada yarasını otlarla sarıp iyileştirmiş. Ora bura derken sonunda gelip Karadaş'a sığınmış.

Hacı'nın gelişinden iki yıl kadar sonra bir mucize oldu ve karısı Uskuhi bir gün çıkageldi. Birbirlerini ilk gördükleri andaki mutlulukları anlatılır gibi değildi. Nasıl sevindiler, birbirlerine nasıl sarıldılar... Hıçkıra hıçkıra sevinç gözyaşları döktüler. Birbirlerinin ellerini, gözlerini öptüler. Tabii, ilk şaşkınlık geçip akıllarına çocukları düştüğünde bütün o mutlulukları dipsiz bir hüzne dönüştü.

Ağavni'nin içi yanmıştı. Herkes bir yandan ağlıyordu, bir yandan da Uskuhi'nin yıllar sonra kocasını arayıp bulmasına seviniyordu.

Ağavni, Avedis'in öldüğüne hiçbir zaman inanmamıştı. Bir gün gelecekmiş gibi sabırla bekliyordu. Bazı kadınlar "Madem senin kocan İstanbul'dan geldi, tahsilli, Türkçeyi de iyi biliyor, bir yolunu bulup kurtulmuştur,

belki de İstanbul'a kaçmıştır, seni muhakkak arar, bulur" diyor, Ağavni'nin umudunu besliyorlardı.

Hacı'yla Uskuhi'nin kavuşmaları, Ağavni'ye yeni bir şevk ve cesaret vermişti. İlk kaçışı başarılı olmamıştı, beceremezmişti ama bu sefer daha bilgili, daha tedbirli olacak, mutlaka kaçacaktı. Hatun'a ne zaman, "Beni bırak gideyim!" dese, Hatun sinirinden ne yapacağını bilemiyor, "Ben ölene kadar sen buradasın Ermeni kızı! Nereye gitsen seni bulduruyum. Senin yerin burası, benim yanım" diye diretiyordu. Kurtardıkları onca Ermeni, vakti geldiğinde serbestçe çıkıp gitmişti ama sıra Ağavni'ye geldiğinde "Olmaz" diyor, ağzından başka söz çıkmıyordu.

Ağavni mutlaka kaçacaktı. Artık yorulmuştu, bu hayat çekilmezdi. Boğaz tokluğuna, parasız pulsuz çalıştığı yeterdi artık. Kızı, oğlu büyüyordu. İyi yetişmeleri lazımdı, Varsenik büyüdükçe güzel bir kız oluyordu. Ona baktıkça, yıkayıp o güzel siyah saçlarını taradıkça içindeki korku daha da büyüyordu. Günün birinde bir Kürt'ün kızını isteyeceğini ya da birinin onu kaçıracağını düşündükçe yüreği yerinden sökülüyordu.

Ağavni şehirlere gidip gelenlere, arabacılara, çerçilere, nerelerde Ermeni kaldığını, hangi şehirde Ermeni'nin çok olduğunu soruyordu. Kimi bir bildiği varsa söylüyor, kimi de "Ermenilerden sana ne kızım! Zaten Ermeni diye bir millet mi kaldı?" diye çıkışıyordu.

Haksız da değillerdi. Ermeni diye bir millet mi kalmıştı? Kendi köyünü, Pürk'ü düşünüyordu. Köyden çıktıkları gün gözlerinin önünde canlanıyordu. Evlerinden zorla çıkarılmaları, onlar daha köyden uzaklaşmadan komşularının evlere girişi...

Konakta da Ermenice yazılı tabaklar, halılar, şamdanlar, el işlemeli sırma ipek örtüleri az değildi. Şu kilisenin, şu manastırın, bilmem hangi zengin ailenin mallarıydılar. Beyler yüzlerce can kurtarmışlardı ama büyük de bir servet yapmışlardı.

İlkbahar gelmiş, tarlalardaki karlar erimiş, sadece dağların tepelerinde beyaz bir örtü kalmıştı. Sonbaharda ekilen buğdaylar çillenmeye, ağaçlar çiçek açmaya başlamıştı. Koyunlar, keçiler, inekler yavrulamıştı; kuzular analarının ardı sıra koşuyor, yakaladıkları yerde kıtlıktan çıkmış gibi meme emiyorlardı.

Ağavni kaçış planları yapadursun, köye Topal Osman çetesi musallat olmuş, huzur namına bir şey kalmamıştı. Pürk'te olanlar şimdi de burada başlamıştı sanki. Çeteler köye dalıyor, koyunlara, kuzulara, tavuklara el koyuyor, yiyip içiyor, insanlara eziyet ettikten sonra çekip gidiyorlardı.

Kürtler Ermeniler gibi değildi. Tepeden tırnağa silahlıydılar. Bu yüzden Topal Osman çetelerinin yaptıklarını karşılıksız bırakmıyor, onlarla çatışmaya giriyorlardı. Bu çatışmalarda iki taraftan da insanlar ölüyordu.

Takkı Bey olan bitene çok üzülüyordu. Kahrından yatağa düşüp hastalanmıştı. Valiliğe yazı yazmış, fakat cevap alamamıştı. Bir gün oğullarını ve aşiretin civar köylerdeki bütün ileri gelenlerini etrafına topladı.

Konuşmaya başladığında sesi çok yavaş çıkıyordu:

"Beni iyi dinleyin... Ben artık hasta ve yaşlıyım, iyi değilim. Vali Paşa'ya mektup yazdım ama daha cevap gel-

medi. Biraz daha beklerim. Ama elimiz kolumuz bağlı beklemek yok. Eli tutan herkes karşı koyacak, kendimizi koruyacağız, Topal Osman belasıyla uğraşmak kolay değildir. Olmadı, dağa çıkacağız. Benden sonra benim sözümü yaşatacak olan oğlum Dursun'dur. Onun sözünden çıkmayın."

Köy ahalisi validen gelecek mektubu sabırla bekliyordu ki, bir hafta geçmeden Takkı Bey öldü. Herkes derin bir yas içerisindeydi; babalarını, ağalarını, beylerini kaybetmişlerdi. Takkı Bey bir yoksul babası, hakiki bir aşiret reisiydi. Fukaraya yardım eder, köylü arasındaki anlaşmazlıkları adaletiyle çözerdi.

Ertesi gün, en küçüğünden en yaşlısına herkes ağlarken, çeteciler bütün köyü sardı. Havaya ateş açıyor, küfrediyor, ölüye saygısızlık ediyorlardı. Amansız bir çatışma patlak verdi ve saatler sürdü. Akşam saatlerinde dokuz köylü ve beş de çeteci ölmüştü. Cenaze merasimi bile alelacele yapıldı. Takkı Bey usulünce gömülemedi.

Bey'in ölümünün kırkıncı gününde, mezarı başında dualar okundu, koyunlar kesildi, canı için kazan kazan pilavlı et pişirildi. Köylü yemeğini yerken birden silahlar patladı. Çete bir kez daha saldırıyordu. Başlarındaki subay kılıklı adam ille de mezarı açtırmak, naaşı dışarı çıkarmak istiyordu. "Neden çıkarılacakmış!" diye soranlara, "Ağanız öldürülmüş, ihbar aldık" diyordu. "Aman, yaman"lar, "Ağamız eceliyle öldü"ler işe yaramadı. Adam nuh diyor, peygamber demiyordu. Hatun dayanamayıp yüksek sesle çıkıştı:

"Herkes biliyor, beyimiz Allah'ın emriyle öldü!"

Dinlemediler. Birkaç adam mezarı kazmaya başladı. Kendilerine engel olmak isteyenleri birer dipçik darbesiyle yere seriyorlardı. Mezar açıldı. Kırk gün sonra hepsinin acısı yeniden tazelendi.

Hatun mezarın başında haykırmaya başladı.

"Ağam, ağam... Sana mezarında da rahatlık yok. Hepimiz biliyoruz ki sen Allah'ın emriyle hastalanıp öldün."

Çeteciler beraberlerinde doktor kılığında bir adam getirmişlerdi. Adam çürümeye başlamış cesedi bir süre inceledikten sonra "Ağanız öldürülmüş" dedi.

Bu sözle birlikte ortalık birdenbire karıştı. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Dursun Bey'i tevkif etmek istediler ve kıyamet koptu. Silahlar ateşlendi, ortalık birden savaş alanına döndü. Çeteciler o gün birkaç kişinin daha canını aldıktan sonra, geldikleri gibi tozu dumana katarak çekip gittiler.

Takkı Bey'i kimsenin öldürmediğini herkes biliyordu ama asker kılığında çetecilik yapan Topal Osman'ın adamları bu durumu bahane ediyordu. Aradıkları bahaneyi de kendileri yaratmışlardı. Hükümet namına çalışır görünen ve çete gibi hareket eden, vurup kıran, evleri soyan, kızları, gelinleri kapıp tecavüz eden üç yüz beş yüz kişi bütün yörenin canına tak ettirmişti.

Civarda pek çok Kürt köyü vardı. Onlara tahammül edemiyorlardı. Ellerinden gelse hepsini Ermeniler gibi köylerinden süreceklerdi. Ermenilerin yerlerinden edilmesini sessizce onaylayan, hatta kimileri ilk saldıranlardan olan bu aşiretler bu sefer benzer bir belayla karşı karşıyaydı.

Aşiret heyeti o akşam acele toplandı. Ağanın oğlu Dursun Bey hemen lafa girdi:

"Ağalar, biliyorsunuz babam ölmeden önce, mektubun cevabını bekleyin ve silahlanıp dağa çıkın, mücadele edin, yoksa akıbetiniz Ermenilerden de kötü olur, buna meydan vermeyin demişti. Biz de bugünden tezi yok, eli silah tutan kim varsa birlikte dağa çıkacağız."

Gerçekten de, eli silah tutan herkes silah kuşandı ve birkaç gün içinde dağların yolunu tuttular. Geride kalanlar, yaşlısı, genci, köyü korumak için mevziler kazdılar. Köy adeta savaşa hazırlanıyordu.

Sokaklar boşalmıştı. Köyün üzerine sanki ölü toprağı serilmişti. Köpekler sağa sola havlıyor, tavuklar kaygısızca toprağı eşeleyerek yiyecek arıyorlardı. Bir matem havası vardı. Kadınlar da hazırlığa başlamışlardı, ilk fırsatta onlar da emniyetli dağlara çıkacaklardı.

Çeteciler köye yeniden geldiklerinde hiç erkek bulamadılar. Evleri tek tek aradılar, yaşlıları dayak eşliğinde sorguladılar, işkence yaptılar. Sorgular sonuç vermeyince birkaç evi ateşe verdiler. Dumanlar yükselirken içlerinden bazıları genç kızlara tecavüze yelteniyordu.

Ağavni, Suren ve Varsenik'i yanına alıp gizlenecek iyi bir yer seçti. Çıt çıkarmıyorlardı. Küçük bir ambardaydılar. Bir ara içeri birileri girdi. Nefeslerini tutmuş, saklandıkları yeri çevreleyen tahtaların aralıklarından çetecileri izliyorlardı. Adamlar kilere giriyor, çuvallar içerisindeki yiyecekleri dışarı çekiyor, yağları, bulgur torbalarını, peynirleri ortalığa saçıyorlardı. Telislerdeki üzümleri, cevizleri, ceplerine dolduruyorlardı.

Ağavni, o kara günde Avedis'le gizlendiği odayı hatır-

ladı. Askerler kapıyı kırıp birdenbire içeri dalmışlardı. Ağavni kocasına sımsıkı sarılmış, onu bırakmak istememiş ama askerler Avedis'i çekip götürmüşlerdi.

Ağavni dalmıştı. İçinden bağıra bağıra ağlamak geliyordu: "Ya Rab, bu nasıl alın yazısı?"

Bunca yıldır hiç aklından çıkmayan acı olaylar yine başına gelmişti. Ne bitmez çileydi bu! Ne günah işlemişti ki acıların biri dinmeden bir yenisi başlıyordu.

Suren bulundukları daracık yerde uyuyakalmıştı. Varsenik olan biteni daha iyi görebilmek için heyecanla daha büyük bir boşluk aranıyordu. Ağavni Varsenik'i sessiz olması için uyardı.

Hareketsiz bir saat geçti. Silah sesleri durmuştu. Ağavni yavaşça kapıyı açtı. Dışarı çıktılar. Ordulara yetecek kadar yiyeceğin olduğu kilerde hiçbir şey kalmamıştı. Ortalıkta birkaç ihtiyardan başka kimse yoktu.

Hatun evde yalnız başınaydı, ellerini dizlerine vurarak ağlıyordu. Ağavni'yi görünce daha da şiddetli ağlamaya başladı:

"Gel kızım, gel! Bizi de sizler gibi yapacaklar, yerimizden, köyümüzden, evimizden kovacaklar! Ah bu başımıza gelenler!"

Sabah köydeki herkes Hatun'un etrafına toplandı. Dursun Bey'den haber vardı. Hiçbir yere gitmemelerini, köyü boş bırakmamalarını, çeteciler geldiğinde saklanmalarını, şimdilik böyle idare etmelerini, en kısa zamanda yeterli güç toplayıp yardıma geleceklerini bildiriyordu.

Köyde yiyecek çok az şey kalmıştı. Çeteciler yiyecekleri araba araba taşımışlardı. Sürü sürü koyunlar, keçiler, büyük baş hayvanlar yok olmuştu.

Etraf taraf aranınca başıboş kalmış iki koyun bulundu. Onları kesip koca kazanlarla pişirdiler. Bir başka kazanda da bulgur pilavı pişirildi. İştahsızca yediler. Korku tepelerindeydi...

Birkaç gün sakin geçti. Topal Osman'ın adamları bir sabah erkenden köyü sardılar. Kadınları köyün ortasında topladılar. Geride kalmış olan tek tük yaşlı adamı da sorgulayıp dövüyorlardı.

Beş on adam birdenbire meşalelerle evleri ateşe vermeye başladılar. Ortalık yangın yerine döndü. Kadınların çığlıkları, figânları dört bir yanı sardı. Üç beş kadın var güçleriyle adamların üstüne gitmeye başladılar. Çeteciler kadınlara karşı ne yapacaklarını bilemeyip birkaç dakika bocalasa da, havaya ateş ederek, saçlarından çekerek, onları dipçik darbeleriyle bastırdılar.

Çete başı atını bir sağa bir sola sürerek adamlarına durmadan emirler veriyordu: "Taş üstünde taş kalmasın. Yakın, yıkın!"

Ağavni çocuklarının elinden tutup köyün üst tarafında saklanacak bir yer bulmayı başarmıştı. Etrafı çalı çırpıyla kapalı bir oyuğun içinde, olan biteni seyrediyorlardı. Birden silah sesleri arttı. Dağlardan akın akın inen Kürtler çetecilerle çatışmaya başladı. Adamlar patır patır düşüyorlardı. Çarpışma karanlığa kadar sürdü. İki taraf da çok zayiat verdi. Çeteciler gece geç vakit çekildiler. Ay ışığının altında, ortalıkta ölülerden başka kimse kalmamıştı.

Ağavni çocuklarıyla birlikte köye indi. Felaket havası her yere sinmişti. "Allah'ım, bu ne acı manzara" diye düşündü. Ölülerin yanı başında yakılan ağıtlar göğe yükselirken yaralı kurtulanlar evlere taşınıyordu.

Onlarca köylü, bir o kadar da çeteci ölmüştü. Gün ışıyınca ölülerini yıkadılar, kefenleyip köy mezarlığına gömdüler.

Dursun Bey'in adamları vakit geçirmeden çetecilerin silahlarını topladılar, üzerlerindeki para ve kıymetli eşyaları aldılar, sonra da götürüp cesetlerini bir köşeye yığdılar. Cesetlerin üstü toprakla örtüldü ve böylece çetecilerin ölüleri de ortadan kalkmış oldu.

Dursun Bey adamlarının da fikrini aldıktan sonra kararını açıkladı:

"Bugün acımız çok büyük. Koçgiri aşireti olarak bugüne kadar böyle bir facia yaşamadık. Bundan sonra bize düşen, babamın sözünü tutmaktır. Eli tutan, kadın, erkek, ihtiyar, kim varsa hepsine silah vereceğim. Köyü terk edeceğiz. Bir daha böyle zayiat vermek istemiyorum. Onlara pusu kuracağız. Kadınlar, çocuklar bizimle beraber Meryem Ana yaylasına gizlenecekler. Bu artık bir harp halini aldı. Biz de hayatta kalmak için ne gerekiyorsa yapacağız."

Güneşin doğuşuyla birlikte bütün köy yolculuğa hazırlandı. Kendilerine gerekecek her şeyi yanlarına almışlardı. Kimi yükünü atına, kimi de eşeğine yüklemişti. Öküz arabaları en arkadan geliyordu. Arabaların mazısı dönerken ısınıp gıcırdamasın, ses çıkarmasın diye yanlarına tuluklarla su almışlardı. Kafilenin iki yanında, atlı ve tepeden tırnağa silahlı adamlar geliyordu.

Bütün köy yollardaydı. Çocuklar ağlıyor, yaşlı kadınlar kendilerini bu hallere düşürenleri lanetlemek için ellerini havaya açarak beddua ediyorlardı. Taşlık yolda atların nallarından kıvılcımlar çıkıyordu.

Meryem Ana yaylasına yaklaşırken atlı adamlar kafileden uzaklaştılar.

Haftalar boyunca yaylada saklandılar. Çetecilerle çatışan erkekler arada bir yaylaya inip yiyecek alıyorlardı. Yaşlı kadınlar akşama kadar dağ bayır gezerek ebegümeci, üveyik, madımak, yemlik topluyorlardı. Yaylaya sık sık silah sesleri geliyor, çevredeki ormanlarda amansız çarpışmalar oluyordu. Yaralıları taşıyıp kocakarı ilaçlarıyla tedavi etmeye çalışıyorlardı.

Kırk gün sonra, vilayetten mektup geldi. Vali mektubunda Topal Osman'ın çetelerinin ortadan kaldırıldığını, artık huzur içinde yaşayabileceklerini söylüyordu. Saklanmalarına gerek kalmamıştı.

Köye döndüklerinde evlerinin birer harabeye döndüğünü gördüler. Hemen işe koyuldular. Önce evler onarıldı, sonra çalışıp didinip ambarları eski bereketine kavuşturdular.

Sıra, mezarları oymalı taşlarla süslemeye, can aşları vermek için koyunlar kesip, kazan kazan pilavlar kaynatmaya gelmişti.

Varsenik gün geçtikçe güzelleşiyordu. Daha on üçündeydi ama kömür gibi kara gözleri, beline uzanan saçlarıyla dikkat çekmeye başlamıştı. Göğüsleri kabarmış, vücudu gelişmişti. Şimdiden taliplileri vardı ve bu Ağavni'yi çok korkutuyordu. Varsenik'i kandırıp bir gece kaçıracaklar diye ödü kopuyordu. Onu hiç yalnız bırakmak istemiyor, ne iş yapsa yanında götürüyordu.

Bir gün Hatun, Ağavni'ye, "Kuzuların çobanı hastalanmış, Varsenik bir iki gün onları gütmeye gitsin. Çoban iyileşince geri döner" dedi. Ağavni'nin olmazları, itirazları, yalvarmaları fayda vermedi, Varsenik'i kuzulara çoban olarak gönderdi.

Oğlunun kaz çobanlığı, kızının ise kuzu çobanlığı yaptığını düşündükçe Ağavni'nin içi sızlıyordu. Halbuki annesi onu bu yaşlarda güzel güzel giydirir, temiz temiz okula gönderirdi. Varsenik de, Suren de okula gitmeliydiler ama nasıl? Köyde okul yoktu ki. Ağavni fırsat buldukça çocuklarına biraz hesap, biraz da Ermenice öğretmeye kalkmış, ama Hatun'un hışmına uğramıştı:

"Siz artık bizden oldunuz, sizinkilerden kimse kalmadı. Artık buradasın, Ermeni milleti diye bir şey kalmadı. Bunu kafana sok. Boş şeylerle çocukların kafasını doldurma Ermeni kızı!"

Ağavni çaresiz, dersleri geceleri gizlice vermeye başlamıştı. Bunun bir nedeni de kullandığı kitaptı. Uskuhi'nin koynunda taşıyıp getirdiği avuç içine sığan küçücük İncil'i zar zor ödünç almış, kapağında haç olan kitabı gözü gibi saklar olmuştu. Evde gazyağı olduğu zaman idare lambasıyla, yoksa yağlı çıra aydınlığı altında Suren'le Varsenik az buçuk da olsa Ermenice okur yazar olmuşlardı.

Ağavni çocukları için çok üzülüyordu. Sabahları onlara çökelekten düremeç yapıyor, bellerine bağlayıp Suren'i kazlara, Varsenik'i de kuzulara gönderiyordu. Öğlen evdeki işleri biraz hafifleyince suyun kenarındaki Suren'e koşar, onu kazları kenara toplamış uyur bulur, yağlı ekmeği verir, oğlunu seyre dalardı.

Çocuklarını alıp buralardan gitmeliydi. Kaç defa Dursun Bey'e kendisini bırakmasını söylemişti. Dursun Bey her seferinde tebessüm eder, "Hatun'a söyle, isterse seni gönderirim" derdi. Ama Ağavni, Hatun'un cevabını adı gibi biliyordu artık: "Sen istersen git. Ziynet bizim, Turan da bizim. Sana onları vermem. Hem sonra nereye gideceksin, kime gideceksin? Senin ailen biziz, bunca senedir bizimlesin."

Ağavni köye geldiğinden bu yana en çok Nuri Dede ile karısı Güldan Nine'yi kendine yakın hissetmişti. Canı sıkılsa, başı darda olsa, kendini hemen onların yanına atardı. Yaşı sekseni çoktan geçmiş, elinde bastonu, bembeyaz saçı, upuzun sakalı, sigara dumanıyla sapsarı olmuş bıyıklarıyla Nuri Dede'yi kayınbabasına, Ovagem Ağa'ya benzetirdi.

Nuri Dede bir ocak dedesi değildi, köyün en yaşlılarındandı. Kalın gazete kâğıdından sarılı sigarası elinden düş-

mezdi. Ermeni muhacirlere çok iyiliği dokunmuş, yol göstermiş, gücü yettiğince yardımını esirgememişti.

Vakit epey ilerlemişti. Gazlı lambanın ışığında konuşuyorlardı. Ağavni Nuri Dede'ye, "Ne olur bana yardım et. Kararımı verdim, kaçacağım, ama nereye? Gene Zara'ya mı, yoksa başka bir yere mi? Senden kimse şüphe etmez. Bir soruştur, Ermeniler nerelerde toplanmış? Çocuklar büyüyor, benim de bu hizmetçiliğe dayanacak halim kalmadı. Buradan gitmeliyim, bana yardım et Nuri Dede."

Güldan Nine ve Nuri Dede bakıştılar. Güldan nine, "Kıza yardım et. Bir soruştur, sevaptır" dedi. Nuri Dede tereddüt içindeydi.

"Hatun bir duyarsa bizi köyden kovar. Konağın her işiyle Ermeni kızı ilgileniyor. Vallah beni keser Hatun."

Biraz düşündü, sigarasından derin bir nefes çekti, ağzından dumanlar çıkararak konuşmaya başladı:

"Peki Ermeni kızı, için rahat olsun. Sorar soruşturur, nerede daha çok Ermeni kalmış sana söylerim."

Ağavni bir anda ferahladı. Sanki sırtından büyük bir yük kalkmıştı. Neşe içinde evin yolunu tuttu.

O gece Varsenik'e, Suren'e sarılıp sarılıp öptü. Her zamanki gibi birini sağına, diğerini de soluna aldı, çabucak uykuya daldılar.

Rüyasında Varsenik'in bir çamurlu çukura düştüğünü gördü. Elini uzatıyor, Varsenik'in elini tutmaya çalışıyordu, ama parmakları bir türlü birleşmiyordu. Uzun süre debelenip durduktan sonra Varsenik, "*Mama, mama!*" diye bağırarak çamurlara gömüldü.

Ağavni uyandı. Ter içinde kalmıştı.

Nuri Dede köye gelip gidenlerden bir şeyler öğrenmeye, çevre köylerde, kasabalarda neler olup bittiğine, Ermenilerin nerelerden gelip nerelere gittiğine dair bilgiler toplamaya başlamıştı. Suşehri'nden, Pürk'ten Şebinkarahisar'dan, Koyulhisar'dan, İmranlı'dan, Zara'dan, Hafik'ten, Sivas'tan, Tokat'tan... Köye her misafir geldiğinde Nuri Dede bastonuna basa basa köy odasına gider, ince ince sorularla, muradını karşısındakine hissettirmeden fikir edinmeye çalışırdı. Hatta bir defasında alay konusu olmuştu.

"Ne o Nuri Dede? Ermenileri çok soruyorsun... Yoksa paralar, altınlar suyunu çekti mi? Kendine ev mi arıyorsun? Artık Ermeni'yi mumla arasan bulamazsın, hepsinin köküne kibrit suyu döktüler."

Nuri Dede çok üzülüyordu, çünkü söylenenler doğruydu. Kürt köylüleri günlerce, aylarca Ermeni köylerini talan etmiş, eşeklerle, öküz arabalarıyla yük taşımışlardı. Her evde Ermeni eşyaları tırıba idi. Halılar, kilimler, bakır kazanlar, tabaklar, tepsiler, şamdanlar...

Nuri Dede odada konuşulanlara, alaya alınmasına çok sinirlendi. Oturduğu köşede sigarasını sardı. Dişleri dökülmüş ağzıyla kâğıdın kenarını ezdi, sönmek üzere olan izmaritiyle yaktı.

"Bana bakın, bana! Hepiniz çok iyi biliyorsunuz ki ben Ermenilerden bir çekirdek dahi almadım. Beni konuşturmayın! Alan talan edenleri gördük. Sonra ne oldu? Topal Osman'ın çeteleri gelip talan etti. Ben ne mal çaldım, ne de can aldım."

Çıt çıkmadı.

Nuri Dede kalkıp kapıya yöneldi, odayı sessizliğiyle baş başa bıraktı.

Nuri Dede çorbasını içer içmez "vakittir" deyip kalktı, bastonuna basa basa Hıdır'ın evinin yolunu tuttu. Ev biraz uzakta, köyün dışında, yokuşun ta tepesindeydi. Yokuşu güçbela tırmanıp kapıyı vurdu.

Dışarı kasabalarda, köylerde çalışırdı Hıdır. Sağı solu hiç belli olmazdı. Bir bakardın yorganını sırtına vurmuş, ortalardan kaybolmuş... Nerelere gittiğini, hangi şehirlerde çalıştığını kimse bilmezdi. Köye döndüğünde cebinde bolca parası olur, çocuklarına, karısına elbiselik kumaşlar, şeker, tuz getirirdi.

Kapıyı Hıdır'ın karısı açtı, Nuri Dede'yi içeri buyur etti.

Hoşbeşten sonra Hıdır, "Hayırdır Nuri Dede?" diye sordu.

"Hıdır, senin bilmediğin, gezip görmediğin yer yoktur. Her sene gider gelirsin. Sana bir şey soracağım. Hangi şehirde Ermenilik var? Şöyle huzur içinde oturabildikleri bir yer var mı? Bunu öğrenmek isterim."

Hıdır biraz düşündükten sonra, "Nuri Dede..." diye konuşmaya başladı: "Ben bütün civar kasabaları iyi tanırım. Sivas'a kadar yürüyerek gittiğim olmuştur. Bugün ne Suşehri'nde ne Şebinkarahisar'da, ne Samsun'da, ne Giresun'da, ne İmranlı'da Ermeni kaldı. Yalnız Zara'daki Ermenilerin bir kısmı sürgüne giderken, oralarda sözü geçen Faik Ağa sayesinde Müslüman olup kalmışlar, ama dükkânlarını, evlerini, tarlalarını vermişler. Şimdi onların birçoğu yine Hıristiyan olmuş. Bir arada yaşayıp duruyorlar. Zara'yı iyi bilirim. Kızılırmak'ın yanında küçük, güzel bir şehirdir. Etrafı kır dağlarla çevrili bir yer."

Hıdır sustu, biraz düşündü. "Nuri Dede, bu merak nereden?" diye sordu.

"Gençliğimde bir gün Sivas'a yolum düşmüş, çarşıda başıma bir iş gelmişti. Hampar adında bir demirci ustasından büyük iyilik görmüştüm. Dün gece rüyama girdi, benden bir sigara istedi. Ne ettiysem elim bir türlü uzanamadı, veremedim. Yaşı benden büyükçeydi. Sağ kalmış mıdır? Değilse çocuklarından kalan var mıdır? Onu bilmek isterim."

"Kalsa kalsa Zara'da kalmıştır, o da belki çocuklarından biri. Orada yaşlı bir adam var. Eskiden adı Zadik'ti ama şimdi Sadık diyorlar. Gelen gidene çok yardımı dokunur. Yolum düşerse ona söyler, sorar soruştururum senin için Nuri Dede."

Nuri Dede aldığı bilgilerden memnun, bir sigara daha yaktı.

Ağavni haberleri alınca sevinçten konuşamaz oldu. Demek Zara'daki Ermeniler hâlâ ayaktaydı. Şimdi tek sorun, iki çocukla oralara nasıl gideceğiydi.

"Gene arkamıza adam salar, bizi geri getirirler diye çok korkuyorum, Nuri Dede."

"Korkma kızım, sizi bu sefer kimse yakalayamayacak, ben sana yolları tarif edeceğim. Hıdır'dan etraflıca öğrendim, senin zorluğun İmranlı'ya kadar. Oradan sonra telgraf direklerini takip ederek Zara'yı bulursun. Ama çocuk ayağıyla en azından sekiz günü göze alacaksın..."

Ağavni'nin aklında tek bir düşünce vardı artık, o da bir an önce buralardan uzaklaşmaktı. Tam yedi yıl olmuştu. Yaşı daha yirmi sekizdi. Güzeldi.. Sarı saçlarına, siyah hareli mavi gözlerine herkes hayrandı. Bunca yıl ne kimseye bakmış ne de bir erkekle buluşmuştu. Köy-

deki erkekler, bêkarı evlisi bir olup sıkıştırıp duruyorlardı. İki karılı Nail ille de onu istiyordu. "Ermeni kızı, seninle evleneceğim, benim iki karıyı da babalarının evlerine göndereceğim" diyerek yolunu kesiyordu. Zaten ne bu köyü sevmiş, ne de insanlarına ısınmıştı. Artık gitme zamanı gelmişti. Eski bir kâğıda geçecekleri köylerin adlarını yazıyor, çocukların bellerine sarıp azık koymak için torba dikiyordu. Yanlarına alacakları bir şey yoktu. Üç baş, yanlarına biraz yiyecek alıp yola koyulacaklardı.

Her şey planlanmıştı, artık son geceleriydi. Gündüzden Nuri dedelerle vedalaştı. Sabırsızlıkla geceyi bekliyor, yürek çırpıntısıyla hiçbir şey yapamıyordu.

Akşam olmak üzereydi, vakit geçmek bilmiyordu, Varsenik de bir türlü gelmemişti. Ağavni'nin içine bir kurt düştü. Yoksa kızının başına bir şey mi gelmişti? Karanlık çöktü. Ağavni kızını aramak için yollara düştü. Kuzuları köye başka bir çocuğun getirdiğini gördü. Ağavni'nin dünyası battı, birden dizlerinin bağı çözüldü, gözleri kararardı. Kuzuları getiren çobana kızını sordu:

"Ziynet Çevirmehan'da. Keke Sabri gelmiş, atına atmış götürmüş."

Ağavni o an bayıldı. Gözlerini açtığında başında birkaç kadın vardı. Kendine gelince hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı.

"Korktuğum başıma geldi! Daha küçücük çocuk o!" diyerek iki eliyle dizlerine vurmaya başladı.

Feryatlarına Hatun da gelmişti. Ağavni'yi azarladı:

"Boş yere ağlayıp zırlama. Sabri iyi çocuktur. Biraz kekemedir ama yiğittir. Bütün köyün kızları ona varmak ister. Sen ne ağlıyorsun! Kime verecektin kızı, hangi Ermeni'ye? Yeter artık, kes sesini..."

Keke Sabri orta halli bir ailenin en küçük oğluydu. Konuşurken kekeler, ağzındaki lafı tamamlamak için büyük çaba harcaması gerekirdi. Dursun Bey'le sıkı arkadaştılar. Her gün konağa teklifsizce girer çıkardı. Tarlayla ekinle pek işi olmazdı, babası, kardeşleri sanki onun için çalışıyorlardı. Elde tüfek, at sırtında akşamlara kadar Dursun Bey'le av peşinde koşar, yer, içer, macera arardı.

Ağavni'ye daha önce de, "Sen benim kaynanam olacaksın Ermeni kızı... Ziynet'i benden iyisine mi vereceksin?" diye takılmıştı.

Ağavni şaşkınlığını üzerinden atıp kendini topladı, bir başına Çevirmehan köyünün yolunu tuttu. Bir buçuk saatlik yolu öyle hızlı koştu ki yarım saatte Keke Sabri'lerin kapısına vardı.

Kapıyı sert sert vurmaya başladı. Kapı açılmadı, ortalarda kimse görünmüyordu. Yerden kocaman bir taş aldı, iki eliyle taşı tutarak kapıya var gücüyle vurmaya başladı.

"Açın kapıyı! Verin benim kızımı. Daha çocuk, küçücük çocuk o!"

Ağlıyordu. Bütün gücünü toplayıp bir kez daha vurdu kapıya... Vurdu, vurdu. Kapı ne kırıldı ne de açıldı. Sese gelen kadınlar Ağavni'yi yatıştırıp oradan uzaklaştırmak istediler ama Ağavni yerinden kıpırdamadı.

Ağavni o kapının önünde sabahı etti.

Güneşin ilk ışıkları göründüğündü kapı ağır ağır açıldı. Keke Sabri dışarı çıktı:

"Ermeni kızı, nedir bu senin yaptığın edepsizlik! Ben kaçırmasam başkası kaçıracaktı. Dua et Hatun'a, yoksa elimde kalırdın valla. Ziynet'i mi istiyorsun? Al da götür,

ben nasılsa arzuma kavuştum. Yalnız, şunu bil ki Ziynet'i seviyorum, düğün de yapacağım. Ondan boy boy oğullarım, kızlarım olsun istiyorum."

Ağavni hışımla içeri daldı. O güzel, bebek gibi Varsenik'i gitmiş, solgun, ölgün, sanki akıldan yoksun bir biçare gelmişti. Birbirlerine sarılıp ağlamaya başladılar. Uzun zaman, ayrılmadan öylece kaldılar.

"Benim kadersiz kızım, sana bunu nasıl yaptılar! Kalk hadi. Seni buralardan götüreceğim. Her şey düzelecek. Ağlama, gideceğiz buralardan."

Varsenik yapraklarını dökmek üzere olan bir gül gibi bitkin, yorgundu. Yaşlı gözlerle konuştu:

"Ben bu alın yazımla, bu lekeyle nerelere giderim? Benim için hayat bitti, dünya karardı. Beni anca ölüm paklar. Ben kendimi asayım daha iyi."

Varsenik aslında yıllardır bütün insanlara kırgındı. Gözlerinin önünde annesini babasını, kardeşlerini öldürmüşlerdi. Saklandığı yerden her şeyi seyretmişti. Adamlar gidince saklandığı yerden çıkmış, yaralı anasının yanına koşmuştu. "Kaç kızım, kaç Maryam... Uzağa git, yoksa seni de öldürürler" olmuştu son sözleri. Anasının başında ağlarken bulmuşlardı onu. Yaşlılardan ibaret bu sürgün kafilesine katılmış, ağaçlık bir alanda kafileden ayrı düşen bir grupla birlikte aylar sonra Karadaş'a gelmişti. Ağavni'den ana sevgisi görse de, günler, aylar, yıllar sürmüştü kendine gelmesi. Geceleri birden bağırarak, ağlayarak, kâbuslar görerek uyandığında, Ağavni onu teskin eder, öpüp severek tekrar uyutmaya çalışırdı. Adını Varsenik diye değiştirince önce yadırgamış, ama bu adı sevip benimsemişti. Sonra da Ziynet oluvermişti.

İşte şimdi de Keke Sabri çıkmıştı karşısına.

"Beni döve döve atına attı, buraya getirdi. Zorla altına aldı. Bu vahşi adamın nasıl karısı olurum ben?"

Ağavni de perişan haldeydi. Varsenik'i bir türlü geri dönmeye ikna edemiyordu.

"Sen daha gençsin, güzelsin. Bundan sonra seni hiç yanımdan ayırmayacağım, ne pahasına olursa olsun."

"Sen Suren'i al git, beni düşünme. Yedi senedir bana anamı aratmadın..." diyerek sarıldı Ağavni'ye. "Beni düşünme, ben zaten bittim; ölüden farkım yok artık."

Ağavni'nin içine bir korku girdi. Bu kız gerçekten de kendine kıyabilirdi. Ne yapmalı, nasıl etmeli de ona ölümü unutturmalıydı?

Konağın hizmetkârlarından biri tozu dumana katarak geldi, atından inip doğru Ağavni'nin yanına geldi.

"Ermeni kızı, Ziynet'ten vazgeç. Artık o Sabri'nin karısı. Hatun 'ne yap yap Ermeni kızını getir!' dedi, gece olmadan gitmemiz lazım."

Ağavni bitkin, naçardı. Burada kalamazdı, ama kızını almadan gitmek de istemiyordu. Varsenik'e baktı; kızı başına önüne eğmiş, öylece duruyordu. Başını kaldırdı, "Sen git, beni düşünme..." diyerek Ağavni'ye öyle bir sarıldı ki, Ağavni şimdilik yapılacak en iyi işin oradan ayrılmak olduğuna kanaat getirdi.

Ağavni ayrıldıktan sonra Varsenik bir süre sedirin üstünde sessizce oturdu. Etrafına bakındı. Kararını vermişti, ölmesi lazımdı. Oda bomboştu. Biraz arandıktan sonra kalınca bir ip buldu. Tekrar odaya döndü, ipi tavandaki kirişten geçirdi, ilmik yaptı. Sandalyeye çıkıp başını ilmikten geçirdi. O sırada odaya Sabri girdi. Hızla koştu.

Varsenik'i kucaklayayım derken sandalye devrildi. Çırpınır gibi olduysa da Varsenik'i yakalayıp havaya kaldırdı. Belindeki kamayla ipi kesti, Varsenik yarı baygındı, onu sedire yatırdı.

*

Ağavni olanları duyar duymaz tekrar kızının yanına koştu. Hatun'dan birkaç gün Varsenik'in yanında kalmak için izin almıştı, fakat Varsenik'le bir türlü konuşamıyordu. Kızcağız ne yiyor, ne içiyordu. Dünyaya küsmüştü. Gözü Ağavni'yi görmüyordu, çok sevdiği Suren'i bile hiç sormamıştı. Sanki kendine başka bir dünya yaratmış, kendi âleminde yaşıyor, çevresiyle hiç ilgilenmiyordu.

Keke Sabri durmadan odaya girip çıkıyor, "Ben Ziynet'i kendime karı yaptım, onu seviyorum. Ama şimdi nefes alan bir ölü gibi. Allah'ım bana bir yol göster de onu eski haline döndüreyim" deyip duruyordu.

O günden sonra Varsenik'i hiç yalnız bırakmadılar. Keke Sabri'nin kız kardeşi Hatice bir gölge gibi takip ediyordu onu.

*

Ağavni kaçışını ertelemişti. Kızı perişan haldeydi. Hastaydı; sevgiye, desteğe ihtiyacı vardı. Fırsat buldukça iki köy arasındaki yolu koşar adımlarla alıp kızının yanına gidiyordu.

Kış hazırlıkları başlamıştı. Buğday çuvalları, iki tekerlekli öküz arabalarıyla çeşmelere taşınıyor, kurunlarda yıkanıyor, daha sonra, kuruması için büyük çulların üzerine incecik seriliyordu. Kış için bulgurluk kazanlar içinde durmadan buğday kaynatılıyor, değirmenlerde yarmalar hazırlanıyor, buğdaylar kuruyunca unluk için değirmenlere taşınıyordu.

Varsenik biraz düzelir gibi olmuştu. Eski neşesi olmasa da kendisine biraz daha iyi bakıyordu. Gözlerine sanki bir canlılık gelmişti. Hamile olduğunu biliyor ve bunu Ağavni'den saklıyordu.

Ama haber çok geçmeden duyuldu. Keke Sabri'lerin evine girip çıkan yaşlı bir kadın, "Ermeni kızı, gözün aydın olsun, Ziynet hamile!" deyince Ağavni'nin dünyası başına yıkıldı. Olan olmuştu artık. "Belki bir gün Varsenik'i de yanıma katar, buralardan birlikte gideriz" diye beslediği umutlar suya düşmüştü. "Allah'ım..." diye düşündü, "Daha on dördünde ama çocuğu olacak..."

Varsenik'i görmeye gittiğinde, kızı hamile olduğunu utana sıkıla söyledi ve anasının kucağına atıldı.

Uzun süre hiç konuşmadan birbirlerine sarıldılar. Ağavni toparlanıp kızının saçlarını okşadı, "Ne güzel gidecektik buralardan, şu zalim feleğin işine bak..." diye iç geçirdi.

Genç kız, yaşını başını almış bir kadın gibi konuştu: "Demek benim yazım da buymuş. Kürtlerin kapısına yazılmışım, o kapıya çocuk getirmekmiş alın yazım. Ben anamın babamın ölüsünü gördüm, daha beş yaşındaydım, sen olmasaydın kim bilir ne halde olurdum. Beni her şeyden korudun, hiçbir zaman Suren'den ayırmadın, yaptıklarını hiç unutamam. Ama demek ki benim yerim de burasıymış. Siz gidin, hiç değilse Suren'i kurtar buralardan. Benim için tasalanma. Bana iyi bakıyorlar, Sabri bir dediğimi iki etmiyor, ama yine de onu hiçbir zaman kocam gibi göremeyeceğim, o ilk gün bana yaptıklarını hiç unutmayacağım."

O güzelim gözleri çakmak çakmak olmuştu. Ağavni'ye sarıldı ve hıçkıra hıçkıra ağladı.

Karlara bata çıka gelen adam neredeyse donacak gibiydi. Üstündeki karları silkeleyerek zar zor konuştu.

"Ben Çevirmehan'ın çobanıyım. Ziynet'in sancısı tuttu, seni yanında istiyor."

Ağavni'nin eli ayağı birbirine dolandı, ama çabuk toparlanıp çobanın karnını doyurdu, adam uyuklarken kendi de bir tas çorba içti, yol için azık hazırladı, Suren'i Hatun'a emanet edip sıkı sıkı giyindi.

İki saat geçmeden yola çıktılar. Çoban önde, Ağavni arkada, fırtınayla mücadele ederek, her an kurtlarla karşılaşma korkusuyla beş saatten fazla yürüdüler.

Çevirmehan'a vardıklarında hava kararmak üzereydi. Ağavni perişandı, ayakları tutmuyordu. Keke Sabri'nin yaşlı anası onu hemen soyundurdu.

"Vay vay, donacakmış ayakların!"

Ağavni'nin aklı ise kızındaydı.

"Kurtuldu mu?"

"Daha değil. Kızın iyi, merak etme. Esas senin ayaklarını kurtaralım!"

Gelinler hemen koştu, biri leğen, biri ibrikle su getirdi, ayaklarını soğuk sularla yıkadılar, doğru ahıra götürüp sıcak hayvan pisliğiyle sardılar. Ağavni'nin bütün vücudu sancılar içindeydi, sıcağa rağmen zangır zangır titriyordu. Samanların üzerinde yavaş yavaş tatlı bir uykuya daldı.

Sabrilerin evinde doğum sıradan bir olaydı. Dört erkek kardeşten üçü evliydi. Varsenik'ten doğacak bebekle evin nüfusu yirmi biri bulacaktı. Köyün bugüne kadar yüzlerce doğum yaptırmış yaşlı ebesi Cındo çok zorlandı; Varsenik ise ecel terleri döktü ama sonunda aslan gibi bir oğlu oldu.

Ağavni ertesi sabah anasından yeni doğmuş gibi dinç

ve zinde uyandı. Tek şikâyeti, burnunun direğini sızlatan hayvan pisliği kokusuydu. Hayırlı haberi alır almaz kokuyu unuttu. Sıcak sularla yıkanıp, üzerine elbisesini giyince keyfi biraz yerine geldi. Kapkara olmuş ayaklarını ilaçlayıp bir güzel sardılar. Eline bir değnek aldı, canını dişine takarak Varsenik'in yanına gitti. Her yere bastığında sanki canı çıkacakmış gibi acı duyuyordu.

Üstü kubbeli, tek pencereli, çamur ve taşla yapılmış bir evdi. Akşam olunca gelinler köşe bucağa temiz yün yatakları serer, yirmi can bir arada yatarlardı. Sabah olunca yataklar toplanır, yüklüğe dizilir, küçük pencereden içeri biraz aydınlık girerdi. Ocak akşama kadar yanar, bir sacayağın üzerinde durmadan çorbalar, yemekler pişer, her taraf is kokardı.

Ağavni, Varsenik'in yanına, Sabri'nin kız kardeşinin yardımıyla gidebildi.

Varsenik yere serili yün yatakta, bebeğiyle yan yana, gözleri kapalı yatıyordu. Gözlerini açtığında Ağavni'yi yatağının yanında oturmuş görünce dünyalar onun oldu.

Birbirlerine sarıldılar. İkisi de ağlıyordu, Ağavni gözyaşlarını eteğiyle sildi. "Benim canım yavrum, benim tatlı kızım" diyerek Varsenik'in siyah saçlarını okşadı.

"Artık kendini hiçbir şey için üzme. Ana oldun, bebeğini büyüteceksin. Senin sütünü emecek, aslan gibi bir oğlan olacak. Bundan sonra onunla avunursun. Ben de hep yanına geleceğim, seni yalnız bırakmayacağım."

Bebeği yavaşça kucağına aldı. Gözleri doldu. Kendi doğumlarını, Suren'i, Varsenik'i hatırladı. Kucağındaki bebek sanki Suren'di. Avedis'in nefesini ensesinde hisseder gibi oldu; sağ elini omzuna koymuş, bebeği seyrediyordu. Ovagem Ağa torunu erkek olduğu için sonsuz seviniyor,

"Artık ölsem de gam yemem, ailemiz tekrar yeşilleniyor, tekrar filizleniyor" diyordu. Hele Oski, sevincinden kızına neler yapsın, ne yedirip ne içirsin bilemiyor, ortalıkta divaneler gibi dolanıp duruyordu.

Ağavni'nin ayakları ancak kırk günde kendine geldi. Küçük parmakları sanki erimiş, büzüşmüştü. Hatun haber üstüne haber yolluyor, Ağavni'yi geri çağırıyordu. Bunca sene ondan hiç bu kadar uzak kalmamıştı. O olmayınca konakta işler eksik kalıyor, sanki evin bereketi kaçıyordu.

Ağavni'nin Varsenik'ten ve bebeğinden ayrılması çok zor oldu. Bebek her ağladığında beşiğine koşuyor, onu sallıyor, ninniler söylüyor, emzirmesi için alıp Varsenik'in kucağına veriyordu. Kendinden yaşça büyük olan gelinler onunla alay ediyor, "Hadi Ermeni kızı, ellerin bebeğe çok yakışıyor. İlk fırsatta bir tane de senden bekleriz" diyorlardı.

Suren gibi güleryüzlü bir bebek değildi Murat. Sanki hep ciddi, biraz somurtuktu. Adı konduktan birkaç gün sonra Mırto demeye başlamışlardı adına. Oralarda âdetti, Mehmetler Memo, Hasanlar Hasso, Cemaller de Cemo oluyordu. Mırto da Murat'a pekâlâ yakışmıştı.

Bir dede gelmişti köye; o gece cem yapılacaktı. Ağavni'nin içinden ceme gitmek pek gelmez, "*Jam** başka, cem başka" diye düşünürdü. Ama yine yaşıtı kadınların ısrarıyla cemevine gitti. Kendine bir köşe bulup oturdu; tatlı sazın sesine ve deyişlere kendini kaptırdı; kadınların süslü elbiselerini ve semaha durarak dua edişini seyre daldı.

Nail gözleriyle durmadan Ağavni'yi takip ediyordu. Birden yanına geldi, elini tutup ortaya doğru çekmek istedi. Ağavni elini hemen geri çekti, yerinden kalkmadı. "Ne yüzsüz, ne alçak bir adam! Hiç sözden anlamıyor" diye düşündü.

Nail bir süre önce karılarından Nazlı'yı babasının evine göndermişti. Her fırsatta Ağavni'nin karşısına çıkıyor, "Karılarımdan birini gönderdim, şimdi sıra diğerinde... Ondan sonra benimsin Ermeni kızı" diyordu.

Cem dağılınca herkes evinin yolunu tuttu. Ağavni arkadaşlarından ayrılmış, yalnız kalmıştı. Birden bir el boğazına sarıldı.

"İşte, yakaladım seni! Artık elimden kurtulamazsın..."

Deli Nail'di. Ağavni'yi kuytuya çekip sırt üstü yere yatırdı, boğazına öyle sıkı sarılmıştı ki, bağıramıyor,

* *Jam*: (Ermenice) Kilise.

yardım isteyemiyordu. Neye uğradığını anlayamadan Nail uzun külotunu aşağı çekmeye başladı. İrikıyım bir adam olan Deli Nail'e var gücüyle karşı koymaya çalışıyordu. Aralarında amansız bir boğuşma başladı. Ağavni'ye laf atan, elle sarkıntılık eden çok olmuştu ama hepsine haddini bildirmişti. Bu seferki başkaydı.

Birden aklına çakısı geldi. Yanından hiç ayırmadığı çakısını fistanının içine diktiği gizli cepte saklardı. Çakıya bir uzanabilse... Gücü tükenmiş gibi yapıp ağır ağır bıraktı kendini. Deli Nail, "Artık takati kalmadı, teslim olacak" diye düşünerek gevşedi. Uçkurunu çözerken Ağavni'nin çakıyı alıp açışını karanlıkta fark etmedi bile.

Ağavni "Yetti ulan seni ırz düşmanı!" diye bağırarak çakıyı Nail'in sırtına sapladı.

Bir daha, bir daha! Ağavni, "Yetti ulan ırz düşmanı" diye bağırdıkça bıçak darbelerini indiriyordu.

Deli Nail, "Anam anam! Yaktın beni Ermeni kızı!" diye inleyip can havliyle kendini yana attı.

Ağavni üstüne atıldı. Gözü iyice dönmüştü.

Cemevinden en son çıkanlar bağırtılara koşup yetişmese Deli Nail Ağavni'nin elinde kalacaktı. Zor çekip aldılar üzerinden.

Nail'in sırtında, göğsünde, karnında, böğründe pek çok bıçak yarası vardı. Yaraları yıkayıp merhemlediler; biraz yağ eritip balla karıştırdılar ve Nail'e içirdiler. Biraz olsun kendine geldi ama her tarafı acı içindeydi.

Ağavni'nin deli Nail'i bıçaklaması bütün köyün dilindeydi. Bilhassa kadınlar Ağavni'nin cesaretini övüyordu: "Aferin Ermeni kızı! Bu kaçıncı kadın, alıp alıp geri gönderiyor... Oh olmuş, keşke öldüreymiş."

Köyde kimi, "İyi yaptı, delinin cezasını verdi" derken, kimi de "Jandarmaya vermek lazım, cezası neyse çekmeli" diyordu. Kimilerine göre, "Deli çok kan kaybetmiş"ti, "Sabaha çıkmaz"dı; kimilerine göreyse, "O ite hiçbir şey olmaz"dı, "Yedi canlı"ydı... Gerçekten de, Deli Nail Çevirmehanlı İpek'i kaçırdığı zaman kocası Mustafa deliyi iki yerinden vurmuştu. Nail Erzincan hastanesinde günlerce yatmış, yine de bir şey olmamıştı.

Deli Nail birkaç gün içinde kendine gelince, Dursun Bey, köyün ihtiyar heyetinin de onayını alarak Ağavni'yi jandarmaya vermeme kararı aldı. Deli Nail'i de Ağavni'yi de köyde herkes bilirdi. Deli'den herkes yaka silker, Ermeni kızını ise herkes severdi. Köyden kimse, Deli'nin yakın akrabaları bile, Dursun Bey'in kararına itiraz etmedi.

Dursun Bey Güldan Nine'ye Deli Nail'in yaralarını iyileştirmesini söyledi. Yaralar derin değildi zaten. Güldan Nine sabah akşam yaralara merhem sürüp iyileştirmeye çalışıyordu. Nail'in yüzüne renk gelmişti, söylenip duruyordu:

"Ulan Ermeni kızı, bir ömür boyu şu senin bıçak çiziklerini taşıyacağım. Seni deli gibi seviyorum. Hele biraz ayaklanayım, ilk işim seninle evlenmek olacak. Ben artık sensiz yaşayamam. Güldan Nine, buradan doğru Ermeni kızına git, bu söylediklerimi ona da söyle!"

Nevroz günü geldiğinde köyde büyük bir şenlik olurdu. Kadınlar allı pullu katlı elbiselerinin altına uzun şalvar giyer, feslerine pırıl pırıl parlayan altın liralar veya sarı penezler dizerdi.

Köyün ortasına kocaman bir ateş yakılır, herkes bir dilek tutup ateşin üzerinden atlardı.

Davullar zurnalar çalar, kadınlar, erkekler bir arada halay çekerlerdi.

Nevroz'dan bir ay sonra ise Kızıldağ'daki İki Sivri denilen ziyaret yerine gidilirdi.

Tüm köylü süslenir, herkes kırmızı giysilerini giyer, erkekler tıraş olur, her hane beraberine kurbanlıklarını alır, at, eşek sırtında veya yayan olarak altı saatlik yolu neşe içinde yürürlerdi.

Ağavni daha önce iki kere gitmişti bu ziyarete. Burası, iki yüksek tepenin ortasında, taşlarla çevrili, baş tarafında koca bir çınar ağacı olan bir mezarlıktı. Ahali her yıl bir gün burada kurban keser, dua eder, aynı günün gecesinde herkes evine dönerdi.

Ağavni İki Sivri'de Avedis'in geri dönmesi için ne dualar etmişti. Ama hiçbir duası kabul olmadığı gibi, üstüne bir de güzelim kızı kaçırılmıştı.

Bir daha İki Sivri ziyaretine gitmek istemeyen Ağavni,

ziyaret günü köyün boşalacağını biliyor, bu büyük fırsatı değerlendirip köyden kaçmak istiyordu.

Artık kesin kararlıydı. Suren'i alıp gidecekti. Varsenik'i yitirmişti... Onu yabani bir hayvan gibi sırtlarına vurup götürmüşlerdi. Suren de bir gece bir Kürt kızını alıp giderse yıkılırdı Ağavni. Onlar Ermeni doğmuşlardı. Dağılmışlar, parça parça olmuşlardı ama Ermeni olarak yaşamanın bir yolunu bulmalıydılar. Artık yeterdi. Böyle giderse Suren hayatı boyunca çoban, kendisi de beslek olarak kalacaklardı.

Sabahın erken saatlerinde bütün konak ayaktaydı. Herkes telaş içindeydi. Erkekler atlarla, eşeklerle ilgileniyor, kadınlar azık torbalarını hazırlıyordu.

Bir saat içinde gruplar halinde yola çıktılar. Konakta Ağavni'yle Suren'den başka bir iki ihtiyar, bir iki de hizmetçi kalmıştı. Hatun'un geri gelmesi gece yarısını bulurdu. Bu da onlara kaçış yolunda epey vakit kazandıracaktı.

Suren İki Sivri'ye gitmek için bütün gece anasına yalvarıp durmuş, "Sen gelmezsen gelme, ben kendim kaçar giderim" diye sızlanmış, sabah uyandığında ortalıkta kimsenin kalmadığını görünce de ağlamıştı.

Ağavni oğlunun saçını okşadı.

"Hadi oğlum, biz de gidiyoruz," deyince Suren İki Sivri ziyaretine gideceklerini sanıp sevindi.

Ağavni oğlunun elini tuttu. "Zara'ya gidiyoruz. Temelli orada kalacağız. Orada Ermenilerin arasında olacağız, hizmetçilik yapmayacağız" dedi.

Suren birden öfkelendi. "Sen istediğin yere git! Ben bir yere gitmem. Burada kalacağım!" dedi ve köpeğini alıp dışarı çıktı.

Ağavni peşinden gidip onu ikna etmeye çalışmadı. Dikkat çekmek istemiyordu.

Helallik almak için Nuri Dede'lere uğradı. Güldan Nine Ağavni'ye kuru ekmek, peynir ve soğanla bir azık torbası hazırlamıştı. İkisinin de ellerini öptü, "Allahaısmarladık" dedi. Nuri Dede, "Allah'a emanet olasınız" deyip ona izlemesi gereken yolu hatırlattı:

"Yukarı köyün arka tarafındaki yolu izle. Ormanın başlangıcında yol ikiye ayrılır. Aşağıdaki yol köylerden geçer, sağdan dağa çıkan yol hiçbir köye varmadan seni Becekli diye bir köye kadar götürür. Becekli'den sonra İmranlı'ya inen yol güzeldir. Oradan da telgraf direkleriyle Zara yolunu bulursun. Gitmek için en güzel günü seçtin. Hatun yok. Rahat rahat git... Yolun açık olsun Ermeni kızı."

Ağavni konağa döndüğünde Suren'i kendisini bekler buldu. Suren çok korkmuştu. Ağavni'yi görünce koşup sarıldı: "Çok korktum gittin diye. Ben de seninle geliyorum, ama yalnız gelmem, Varsenik'i de beraber götürelim."

Ağavni ses çıkarmadı, zaten Varsenik'i de görüp gidecekti.

Evden ayrıldılar. Gümüş, Suren'in yanından hoplaya zıplaya geliyordu. Güneş doğmuş, çobanlar sığırları götürmüştü. Ağavni'nin içinde hiç korku yoktu. Hatun adamlarını gönderene kadar epey yol almış olacaklardı nasılsa.

Ağavni kapıyı vurduğunda Varsenik evdeydi. Onlarda da herkes ziyarete gittiğinden kapıyı Varsenik açtı. Ağavni'yi sırtında heybe, Suren'i de yanında köpeğiyle görünce oracıkta bayılacak gibi oldu. Birbirlerine sarılıp iç çeke çeke ağlaşmaya başladılar.

"Dün gece rüyamda gördüm. İçime doğdu gideceğin.

Demek artık karar verdin, bir daha sizi görebilir miyim, artık Allah bilir..."

Suren ve Gümüş kapının ağzında onları seyrediyorlardı. Varsenik ağlayarak Suren'e sarılınca, Suren hışımla Varsenik'in kollarından kurtuldu, öfkeli gözlerle annesine bakarak bağırdı:

"Ben buradayım, gitmeyeceğim! Anam yalnız gitsin!"

Anasına öfkeli öfkeli bakıyordu.

Keke Sabri'nin anası sesleri duyup kapıya gelince, Ağavni'yle Varsenik ağladıklarını göstermemek için gözlerindeki yaşları silmeye çalıştılar.

Yaşlı kadın Ağavni'yi görünce hemen "Hoş gelmişsin dünür" dedi. Gelinine döndü, "Hadi anana bir şeyler hazırla, yol yorgunudur."

Varsenik üzeri Ermenice yazılar ve motiflerle süslü bir tepsi ile geldi. Tepside ekmek, çökelek, ayran, biraz da tuzlu inek yağı vardı. Suren ekmeğine yağ sürüp yemeyi çok severdi. Aç kurtlar gibi saldırdı tepsiye.

Ağavni bir ara, dünürü uzaklaşınca, alacağı cevabı bilse de, dayanamayıp Varsenik'e "Bir bu yaşlı kadın var evde, bir de sen... Onlar İki Sivri ziyaretinden dönene kadar biz çoktan kaçmış oluruz. Hadi, kalk gel benimle. Buralar bize göre değil. Ben çok sorup soruşturdum, Zara'da çokça Ermeni varmış..."

Varsenik başını öne eğdi. İki eliyle karnını tuttu.

"Bana iyi bak... Ya bu ne olacak? Karnımdakini ne yapayım? İki çocukla kimlere gideriz? Biri kucağımda, diğeri karnımda... Kimin yanında kalırız? Sabri kaç defa söyledi, artık Ermeni diye kimse kalmamış. Oralara gitsek de yine beni bir Müslüman alacak. Hiç değilse Sabri beni seviyor, bir dediğimi iki etmiyor."

Gidip eski çeyiz sandığından renk renk birkaç kumaş getirdi:

"Bak bunlara... Daha dün kasabadan dönerken kestirip almış. Ne anası ne de bacıları için para harcamış, bir tek bana..."

Anasına sarıldı:

"Sana demiştim. Benim yerim artık burası. Hayatta sizden başka kimsem yok. Siz de giderseniz kendimi çocuklarıma vereceğim. Hele siz bir gidin yerleşin, Sabri beni kırmaz, bir gün beni size getirir."

Ağavni bir süre yaşlı gözlerle Varsenik'e baktı, sonra aceleyle kalkıp yanında duran heybeyi boynuna geçirdi. Suren'in elinden tutmak istedi ama Suren onu tersledi, birden elini çekti.

"Sen git, ben kalıyorum... Ben Varsenik'lerde kalacağım, gelmeyeceğim. Burada arkadaşlarım var, kuzularım var, köpeğim var, gelmeyeceğim işte!"

Suren Gümüş'ü alıp dışarı çıktı.

Ağavni yaşlı kadının yanlarına geldiğini görünce, dönürüne İki Sivri ziyaretine yetişeceklerini, geç kaldıklarını söyleyip hayır duasını aldı ve kapıya yöneldi. Varsenik'e tekrar sarıldı. Kızının uzun güzel saçlarını okşadı ve arkasına bakmadan kapıdan çıktı.

Suren dışarı çıktıktan sonra bir süre yürüdü. Ortalarda şaşkın ördek gibi kararsızca geziniyor, annesinin ne yapacağını merak ediyordu.

Ağavni, "Suren... Suren... Turan!" diye bağırınca Suren bir kayanın arkasına saklandı. Ağavni bir süre etrafına bakındıktan sonra köyden uzaklaşmaya, Suren de gizlene gizlene onu takip etmeye başladı. Ağavni oğlunu görmüyor, fakat kendisini takip ettiğini biliyordu. Suren hırçın,

kolay söz dinlemez bir çocuktu ama zekiydi. Annesinin yanından ayrılmayacaktı.

Ağavni köyden iyice uzaklaştı. Harman yerini, tarlaları geçti. Gümüş'ün havlamasını duydu, sonra Suren'in alçak sesle "Şşşt, sus, sus!" dediğini. İçi iyice rahatladı. Yürüdüğü yollar iyice ıssızlaşmış, ne bir çalılık ne de bir ağaç kalmıştı. Suren ardına gizleneceği dikili bir şey bulamayınca iyice açıkta kalmıştı. Ağavni geri dönüp baktığında aralarındaki iki yüz metre mesafe olduğunu gördü. Saatler geçmiş, ikisi de acıkmıştı. Ağavni yolun kenarına, otların üzerine oturdu, kuru kuru ekmek yemeye başladı.

Suren koşar adım anasının yanına geldi. Ağavni ekmeği bölüp Suren'e uzattı, o da alıp anasının yanına oturdu. Birkaç dakika sessiz durduktan sonra, "Biz nereye gidiyoruz? Neden köyümüzü bırakıyoruz?" diye sordu. Ağavni oğlunun gözlerinin içine bakarak "Babanı bulmaya oğlum, babanı bulmaya gidiyoruz" dedi ve ayağa kalktı.

Tekrar yola koyuldular. Vakit öğleni geçmişti. Bir ara hava kararda, yağmur serpti ama çabuk geçti. Nuri Dede'nin tarif ettiği ormanlar başlamıştı. Sık ağaçlığın ortasında yollarına devam ediyorlardı. Ağavni içinden dualar ediyor, ormandan bir an önce çıkmak için hızlı hızlı yürüyordu. Bir ara yol düzleşti, dağdan odun çekenlerin açtığı araba yoluna düştüler.

Akşamüzeri, bir anda dört bir yanı kalın bir sis perdesi sardı. Göz gözü görmüyordu. Ağavni Suren'e yanından ayrılmamasını tembihledi. Suren korkuyordu.

"Biz doğru yolda mıyız? Nuri Dede'nin tarif ettiği yol bu mu? Ya kaybolursak..."

Ağavni ormanda yolunu kaybetmekten zaten korkuyordu. Sis de bastırınca içindeki korku iyice büyümüştü.

Nuri Dede'nin dediği gibi çatal yoldan sağa gitmişlerdi, doğru yolda olmalıydılar. Yolun düzleşmesi, rahatlaması lazımdı ama sanki durmadan tepe yukarı çıkıyor gibiydiler. Orman alacakaranlıktı. Ağavni tehcir zamanı günlerce dağ bayır, orman demeden yürümüştü ama bugünkü gibi bir sisi hiç görmemişti.

Bir süre sonra sis biraz hafifledi, gökyüzünün maviliği belli belirsiz seçilir oldu. Biraz daha yürüyünce ağaçlar seyreldi. Ağavni, "Şükürler olsun, kurtuluyoruz" dedi.

Suren, "Koyun melemesi duyuyorum!" diye bağırdı. Ağavni kulak kabarttı, doğruydu. Zil ve kelek sesleri geliyordu. Hızla tepeden aşağı inmeye başladılar. Seslerin geldiği tarafa yöneldiler. Az sonra, köpek havlamaları, ziller, kelek sesleri iyice duyulmaya başladı. Birden yemyeşil otlarla süslü, çam ağaçlarıyla çevrili bir düzlüğe indiler. Ağavni ellerini havaya kaldırdı, "Şükürler olsun, ormandan kurtulduk" dedi. Sebebini kendileri de bilmeden sürüye doğru koşmaya başladılar.

Tam sürüye yaklaşırken, koca koca, boyunları uzun çivilerle süslü dört çoban köpeği, dişlerini göstererek, havlaya havlaya Ağavni'yle Suren'in üzerine hücum ettiler. Ağavni daha önce de birçok kereler boğuşmuştu köpeklerle, ama hiç bu kadar irisini, bu kadar vahşisini görmemişti. Bunlar ne taştan ne de sopadan anlardı. Hemen Suren'i kendisine doğru çekip dizlerinin arasına aldı, oracığa hareketsizce çöktüler. Köpekler sanki kudurmuş, sanki hiç insan görmemiş gibi Ağavni ve Suren'i ısırmaya çalışıyordu. Ağavni elinden geldiğince karşı koymaya, oğlunu korumaya çalışıyordu.

Birden Ağavni'nin kulağına bir erkek sesi çalındı. Birisi o tarafa doğru koşuyor, bir yandan da köpeklerin

adlarını çağırıyordu. Adam yanlarına gelince köpekleri azarlamaya başladı. Biraz önce Ağavni'yle Suren'in neredeyse canını alacak olan o vahşi köpekler sahiplerinin bağırmasıyla süt dökmüş kediye döndüler.

"Ne işiniz var dağın başında be bacım! Buralardan ne insan geçer ne de yol. Nereden gelir, nerelere gitmek istersiniz bu insiz dağlarda?"

Çoban, Ağavni'nin yaralarına baktı, Suren'in bir şeyi olup olmadığını sordu ve onları aşağıya, sırtındaki yüküyle otlamakta olan bir eşeğin yanına götürdü. Az ilerde bir su akıyordu. Ağavni oraya inip köpeklerin ısırdığı yerleri temizledi; kolları ve bacaklarında hafif yaralar vardı. O sıra Suren birden köpeğini hatırladı; etrafa baktı, adını seslendi ama köpek ortada yoktu. Suren ağlamaya başladı. "Yoksa bu köpekler benim Gümüş'ümü parçaladılar mı?" diye bayır yukarı koşmaya başladı.

Uzaktan, yerde yatmakta olan hayvanı gördüğünde olan biteni anlamıştı. Yanına varınca, zavallı hayvanın her yanının parçalanmış olduğunu görünce donakaldı.

Ağavni, Suren'in arkasından koşmuş, manzarayı görmüştü. Hemen oğluna sarıldı, öptü:

"Ben sana ilk fırsatta bir köpek bulacağım, üzülme..."

Suren uzun süre hıçkıra hıçkıra ağladıktan sonra oradaki bir çukurluğu elleriyle kazıp derinleştirdi ve sadık köpeği Gümüş'ü toprağa verdi.

Sabahleyin, çoban, koyunlardan sağdığı sütü Ağavni ile Suren'e ikram etti. Süt ve ekmekle karınlarını güzelce doyurdular.

Ağavni çobana Çevirmehanlı olduğunu, Turan'ın babasının Zara'da bir demirci yanında çalıştığını, yatağa

düştüğü haberini aldıklarını, onu görmek için acele ettiklerini söylemişti. Çoban iyi bir insandı. Gece onları bir yere bırakmamış, "Bacı, bu gece karanlığında nereye gideceksin? Sürüden ayrılmayın. Sabah ola hayrola... Allah'ın izniyle, yolunuza gidersiniz" demişti.

Gece sakin geçmişti. Artık ne Hatun'un adamları ne de emirleri vardı. Ağavni sanki yeniden doğuyordu. Yepyeni bir hayata merhaba demek, oğlunu ve kendini bu yeni hayata hazırlamak için, bir an önce yola koyulmak, Zara'ya varmak istiyordu.

Çobana Zara'ya giden yolu sordu ama çoban ömrü boyunca oralardan hiç ayrılmadığını, yolu bilmediğini söyledi. Ağavni bunun üzerine telgraf direklerinin ne tarafta olduğunu sordu. Çoban direklerin nereden geçtiğini biliyordu, takip edecekleri yolları tarif etti. Ağavni çobana iyiliğini ömür boyu unutmayacağını söyleyerek teşekkür etti.

Çobanın yanından ayrıldıktan kısa bir süre sonra bir araba yoluna düştüler. Güneşin battığı yöne doğru üç dört saat yürüdüler. Hava güzel, etraf yemyeşildi; her ağacın tepesinde kuşlar şakıyordu. Suren üzüntüsünden, etrafında hoplaya zıplaya dolanan tavşanlara bile bakmıyordu.

Güneş tam tepelerinin üzerine geldiğinde karınlarının acıktığını hissettiler. Bir gölcüğün yanında durdular. Ağavni sırtındaki heybeyi bir ağacin dibine koydu, çarıklarını çıkarıp ayaklarını suya soktu. Suren de heyecanla suya koşup anasına su serpmeye başladı. Ağavni Suren'i o halde görünce, "Çabuk çarıklarını çıkar, daha çok yolumuz var!" diye bağırdı. Suren laf dinlemiyor, suyun içinde bir sağa bir sola koşup oynuyordu. Ağavni yetişip Suren'in ham deriden yapılmış çarıklarını ayağından

çıkardı, güneşe serdi. Suren tekrar gölcüğe girmek isterken uzunca bir yılanın suyun üstünden kıvrıla kıvrıla süzüldüğünü görünce bir daha suya girmek istemedi.

Yola koyuldular, ama bir saat sonra çarıkları kabardığından Suren yürüyemez hale geldi. Çarığın bağlarını çektikçe sanki lastik gibi uzuyor, bollaşıp ayağından çıkıyordu. Ağavni entarisiyle çarıkları kuruladı, fakat çarıklar yumuşamış, vıcık vıcık olmuştu. Kurumaları için güneşe bıraktı. Sonra birden aklına bir fikir geldi. Ufak bir ateş işini hallederdi. Heybeden kavı çıkardı, çakmak taşına çaldı ama yakamadı. Suren, "Bana ver, ben nasıl yakıldığını biliyorum" dedi. Suren kavı çakmak taşına sürttü ve birkaç kıvılcımdan sonra kav alev aldı.

Ağavni, "Benim oğlum erkek olmuş da haberim yokmuş!" diyerek Suren'in başını okşadı. Çalı çırpıyla ateşi yaktı; çarıkları bir sopanın ucuna takarak alevler üzerinde kurutmaya başladı. Derken, çarıklar göz açıp kapayıncaya kadar küçüldü, küçüldü, ancak bir bebeğin ayağına olabilecek hale geldi. Suren dağın başında çarıksız kalmıştı! Ağavni çaresiz çarıklarını Suren'e verdi. Şimdi Suren ayağına bol gelen çarıklarla, Ağavni ise kendi elleriyle ördüğü çoraplarla yürümek zorundaydı. "Allah büyük" diyerek yola koyuldu ama birkaç metre sonra taşlar ve dikenler ayaklarını paralamaya başladı.

Suren uzaktaki köyü işaret etti. Yola devam ettiler. Yaklaştıkça birilerine rastlıyorlardı. Ağavni her adımda ayaklarının acısını hissediyor, bir an önce köye girmek istiyordu.

Önlerinde sırtındaki çalı çırpının ağırlığı altında

güçlükle yürüyen yaşlı kadın dinlenmek için yükünü indirmek istediğinde Ağavni ona yardım etti. Yaşlı kadın kan ter içinde kalmıştı, bir nefes aldıktan sonra merakla Ağavni'nin ve Suren'in yüzüne bakarak, "Siz bizim köyden değilsiniz... Nereden gelir nereye gidersiniz?" diye sordu.

Ağavni tam cevap verecekken lafı ağzında kaldı.

"Vah kızım! Bu halin ne? Ayakların kan revan içinde kalmış... Galiba sen bir yerlerden kaçıyorsun. Belki de kocandan... Huysuz erkeklerin Allah belalarını versin! Pek de gençsin, güzelsin. Bu insiz yollara nasıl düştünüz? Bizim köye Dereköy derler. Ben kırk sene önce bu köye gelin gelmiştim. Oğullarım, kızlarım, gelinlerim, otuz beş tane mi ne torunum var. Odunumuzu oğlanlarım dağdan getirirler, bu çalı çırpı da ocağın ateşini tutuşturmaya yarıyor."

Adı Nazlı'ydı. Nazlı Hala derlerdi ona. Kocasının öldüğü üç yıl olmuştu. Nazlı Hala'yı dinleye dinleye köye girdiler. Yaşlı kadının evi köyün tam ortasındaydı. Evin önüne geldiklerinde Ağavni yaşlı kadına, "Burada bize müsaade! Allahaısmarladık..." dedi. Yaşlı kadın birden sertleşti: "Be kızım! Bu halinle nasıl yola devam edeceksin? Hem iki saate kalmaz karanlık da çöker. Bize gelin. Hele bir karnınızı doyurun, hele biraz uyuyun. Sabaha yolunuza devam edersiniz. Hem söyle bakayım, siz nereden geliyor, nereye gidiyorsunuz? Kürtçe konuşuyorsun ama bizlerden değilsin sen herhal."

Ağavni, "Evet, ben Ermeni'yim" deyip bir çırpıda başından geçenleri, kocasının öldürüldüğünü, ölüm yolculuğunu, kızını ormanda terk edişini, Karadaş'ta sekiz yıl kalışını anlattı Nazlı Hala'ya.

Yaşlı kadın, "Vah zavallı Ermeniler!" dedi. "Bizim küçük köyümüze bile bir sürü Ermeni geldi sürgün zamanı. Kısmetli olanı, iyi insanlara denk geleni yardım gördü, bahtı kara olanı kimi zaman parasını, kimi zaman canını verdi. Hele bir deyyus vardı ki, on-on beş Ermeni'nin canını aldığını söylediler. Ama ne oldu, ah edenin ahı yerde kalmadı; ah ettiren inleye inleye, ıstırap çeke çeke öldü. Sürgün günlerinde bir gece kapımız vuruldu. Açtık... Üstü başı yırtık pırtık, perperişan, açlıktan kemikleri sayılan bir kız geldi. Eve aldım, iki ay yedirdim içirdim, üst baş verdim. Daha sonra düğün dernekle evlendirdik. Şimdi iki tane de çocuğu var."

Konuşa konuşa evden içeri girdiler.

Yaşlı kadın karınlarını doyurdu, evin köşesine bir yatak serdi. Ağavni'yle Suren kendilerini hemen yatağa attılar. Birbirlerine sarılıp derin bir uykuya daldılar.

Uzun boylu, esmer, kara kara büyük gözleri olan otuz yaşlarında bir kadın girdi içeri. Ağavni'yi görünce, sanki yıllarca önce kaybettiği kardeşini, anasını, kocasını bulmuş gibi sevindi, içtenlikle, hasretle sarıldı. Ağavni'yle ikisi, tek kelime etmeden anladılar birbirlerini. Hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladılar.

"Nazlı Hala haber saldı, dün akşam gelecektim ama yol yorgunusundur diye sabahı bekledim."

Kendinden bahsetmeye başladı. Gözyaşları sel olmuş, akıyordu gözlerinden. Daha sürgüne gitmeden nişanlısını, kardeşlerini, daha sonra da yaşlı babasını götürdüklerini, hiçbirinin geri gelmediğini, iki üç hafta sonra da anası ve iki küçük yeğeniyle onları köyden çıkardıklarını anlattı. Yol boyunca onu hiç rahat bırakmamış, tecavüz etmişler-

di. Bir daha, bir daha... En sonunda, "Artık bunun cılkı çıktı" diyerek dövüp bir kenara atmışlardı. Saatlerce baygın kaldıktan sonra nasıl olduysa kurtulmuş, aç susuz günlerce yürüdükten sonra köye varmış, yardım dilenmişti. Evlenmiş, iki de çocuğu olmuştu.

İki genç kadının hikâyesi farklıydı, ama birbirlerini tanıyor, anlıyorlardı.

Esas adı Siranuş'tu ama artık ona Dilber diyorlardı. Ağavni ona baktıkça sürgün günlerini, çektiği acıları, sıkıntıları, ağlayışlarını, yakarışlarını hatırlıyordu. Dilber, "Bize gidelim" diye ısrar edince Ağavni reddetmek istemedi. Oturup uzun uzun eski günlerden konuştular. Dilber'in iki oğlu da tatlı çocuklardı. Suren'le bol bol oynadılar.

Dereköy'de iki gece geçirdiler. İyice dinlenmişlerdi, artık yola çıkabilirlerdi.

Dilber köyün ucuna kadar onlara eşlik etti. Ağavni'den ayrıldığı için üzgündü:

"Benimki Kalust Usta diye bahseder durur, İmranlı'da demirci ustasıymış, baltalara verdiği su başkaymış. Oraya varınca Kalust Usta'yı aramadan etme. Belki sana faydası olur. İmranlı'daki tek Ermeni ailesi onunkiymiş. İyi yürürseniz akşama orada olursunuz."

Son bir kez sarılıp sessizce gözyaşı döktüler.

Ağavni, Dilber'in orada bekleyip arkalarından baktığına emindi. Tepeye varınca durdu, geri döndü, karşılıklı uzun uzun el salladılar.

Tepeyi dönünce Ağavni kendi kendine düşünmeye başladı:

"Adına Dilber demişler, güzelliğine yakışmış. Kara büyük gözler, uzunca siyah saçlar... O kadar acı çekmiş ama yine de güzelliğini yitirmemiş. Benim gibi bir kara bahtlı da o. Ne şanssız bir milletiz, her köyde bir Siranuş..."

Dereköy geride kaldığında yol onları iki dağın ortasına bıraktı. Bir dere boyunu takip ediyorlardı. Nazlı Hala'nın verdiği çarıklardan çok memnundu, onlar sayesinde ayakları derman bulmuştu.

Bir süre sonra gökyüzü bulutlanmaya, ardından yağmur serpiştirmeye başladı ve çok geçmeden hızlandı. Sığınacak bir ağaç altı dahi yoktu, çevre sarp kayalıktı. Arkalarından bir adamın "deh çüş" etmekte olduğunu fark ettiler. Eşeğin yularından çekiyor, hayvan kayıyor, adam onu bir kez daha yukarı çekiyordu. Ağavni biraz yavaşlayıp eşekli adamın yanlarına gelmesini bekledi. Dağ başında bir yolcuyla karşılaştığına sevinmişti.

Elli yaşlarındaydı, bıyıklarından yağmur suları damlıyordu. "Selamünaleyküm" diyerek yaklaştı. "Allah Allah, bu havada ne işiniz var buralarda? Başka gün mü yoktu?" diye sordu.

Ağavni bir şeyler geveledi. Entarisi ve başındaki örtüyle yaşlı bir kadını andırıyordu. Ancak yakından bakınca gençliği anlaşılıyordu. Eşekli adam usul erkân gereği yüzüne fazla bakamadığından onu yaşlı bir kadın sanmıştı.

"Bana Çerçi Mehmet derler. Buraları iyi bilirim. Ağaç altına sığınmaya gelmez; bir de bakarsın bir yıldırım düşer. Açıktan gitmek daha emniyetli."

Yanından gittikleri derenin suyu da iyice yükselmişti. Karşı tarafa geçmeleri gerekiyordu ama bunu yapamadıklarından dere boyunca yürümeye devam ediyorlardı.

"Her hafta aynısı. Geçen hafta yine buralarda yağmura yakalandım, benim yaşlı eşek ne eziyet çekti, garip. Gece yemini tazeleyeyim diye ahıra gittiğimde hayvanı oracıkta uzanmış, ölmüş buldum. Hiç de anlamadım ne olduğunu. Senelerce bu yolları beraber gidip gelirdik, yaşı epey vardı ama birlikte idare ediyorduk. Bunu bizim komşudan kiraladım, bir sürü de para vereceğim. Çerçicilikten ne kazanırsın? Bir ekmek parası işte... Eskiden malları Ermenilerden alırdım. Onlar işinin ehliydi, şimdi mal bulamıyorum, ıvır zıvırla idare etmeye çalışıyorum. Yedi nüfus benim elime bakıyor, bir de eşeğin semerine."

Ağavni kendi kendine, "Adam da amma geveze!" diye düşündü.

Sular yükseldikçe onlar da yukarılara çıkmak mecburiyetinde kalıyorlardı. Ağavni, Suren'in elinden sıkı sıkı tutmuştu.

Dik bayırda birdenbire eşeğin ayağı kaydı. Mehmet "Çüş"leyip yularına sarıldıysa da, hayvanın ağırlığıyla bayır aşağı yuvarlandılar. Son anda Mehmet kendini kurtarıp bir kayalığa tutundu ama eşek sulara kapıldı. Ağavni ve Suren tepede donakalmış, bu hazin manzarayı seyrediyorlardı. Su eşeği alıp götürdü, hayvan bir sağa bir sola çarpıyor, yavaş yavaş gözden yitiyordu. Mehmet haykırmaya başladı:

"Allah'ım! Perperişan ettin beni! Mallarım, mallarım gitti... Eşek emanetti, o da gitti. Ben şimdi ne yaparım, sahibine ne derim, parasını nasıl veririm?"

Ağavni, "Yukarı gel Mehmet Dayı, sular seni de kapacak" diye bağırdı.

Çerçi Mehmet, çaresiz, bayırı çıktı. Kaderine razı gelmişti:

"Olan oldu, biz canımızı kurtaralım!"

Sivri ucu topraktan dışarı çıkmış koca bir kayaya rast gelip altına sığındılar. Bir süre sonra yağmur birdenbire kesiliverdi ve her şey normale döndü. Gökyüzü sanki eşeği kurban aldıktan sonra rahatlamış ve huzur bulmuştu.

Sırılsıklamdılar, çok da yorgun. Suren durmadan anasına sokuluyor, onun sıcaklığını arıyordu.

Mehmet ayağa kalktı.

"Kalkın bakalım, burada fazla duramayız, kendimize geceleyecek bir yer arayalım."

Bir şey hatırlar gibi oldu.

"Bir saatlik mesafede eskiden Ermenilerin koyunlarını getirdiği bir ağıl var. Kapısı bacası hâlâ sağlamdır. Oraya gidip sabahlayalım. Zaten bütün yollar çamurlu, daha fazla yol alamayız."

Yorgun argın ağılın yolunu tuttular ve geceyi orada geçirdiler.

"Sanki burası dingonun ahırı! Kalust geleni gideni eve gönderiyor."

Ağavni ile Suren içeri girerken onları getiren çırak dükkânın yolunu tuttu.

Birkaç dakika sonra evin hanımı bir elinde biraz ekmek, bir elinde de bir çökelek keseği ile geldi.

"Oturun şuraya yiyin, ben biraz su da getireyim."

"Biz dilenci değiliz, şimdilik azığımız da var. Sağ ol."

Ağavni'nin Ermenice konuştuğunu duyunca kadın neye uğradığını şaşırdı:

"Ah bacım! Ben hiç ummadım ki siz Ermenisiniz. Eskiden arada bir birileri geliyordu ya, çoktandır gelen giden kimse olmadı. Oturun, oturun, ne olur! İki lokma bir şey yiyin. Yoldan gelmişsiniz, halinizden belli."

Ağavni'yle Suren'i avlunun baş köşesine buyur etti.

Hatunmar, Ağavni'nin başından geçenleri can kulağıyla dinledikten sonra kendi hikâyesini anlattı.

"Ben de Malatya'da doğmuşum. Sürgünden dört sene evvel Zara'ya gelin gittim. Anam, babam, kardeşlerim, kimim varsa hepsi Malatya'daydı. Hepsi sürgüne gitmişler, hiçbirinden haber alamadım."

Ağavni'yi çok sevmiş, ona kanı hemen ısınmıştı.

"Sen biraz bacımı andırıyorsun, seni sevdim."

Kalust Usta'nın eski hanımından üç, Hatunmar'dan da iki çocuğu vardı. Küçükler avluda Suren'le oynamaya başlamışlardı bile. Beş çocuğu büyütmek, onlarla ilgilenmek Hatunmar'ı iyice yıpratmıştı.

"Bak Ağavni, ben artık seni bırakmam. Burada kalır, bana ev işlerinde yardım edersin. Suren de hemen benimkilerle kaynaştı zaten. Kalust'la konuşurum. Senin de kimin kimsen kalmamış. Kocan öldü mü sağ mı, onu da bilmiyorsun. Bir arada yaşar gideriz. Kal burada..."

Hatunmar güzel yüzlü, beyaz tenli, kara büyük gözlü, boylu boslu, Ağavni'den birkaç yaş büyük bir kadındı.

Zara'da Kalust Usta'nın ilk karısı dördüncü çocuklarını doğururken ölünce, o zaman gencecik bir kız olan Hatunmar'ı Malatya'dan istemişler, Zara'ya getirip düğün dernekle evlendirmişlerdi. Sevkıyat kararı çıkınca Zara'daki Ermeniler Müslümanlığa geçmiş, bu sayede hayatlarını kurtarmış, ama Hatunmar'ın Malatya'daki ailesinden kurtulabilen olmamıştı.

Zara'daki Ermeniler arasında Müslümanlığı seçip adlarını değiştirmeyi kabul edenler kurtulmuştu kurtulmasına ama, Müslüman olmayanlar sürgün edilmiş, hem onların, hem de geride kalanların malları yağmalanmıştı. Kalan elli altmış hane Ermeni de Hatice, Nazlı, Hasan, Mehmet isimlerini almıştı. Yeniden Hıristiyanlığa dönüp asıl isimlerini kullanmaları için yıllar geçmesi gerekmişti.

Kalust Usta'nın Zara'nın orta yerindeki evleri, bahçeleri, dükkânlarına el konmuş, hepsi Balkan muhacirlerine verilmişti. Kalust Usta Zara'da kalmaya tahammül edemez olmuş, "Kendi tarlamızı başkalarının sürmesi, evimizde

başkalarının oturması içime dokunuyor" diyerek orayı terk etmeye karar vermişti.

Yabancısı oldukları İmranlı'da yeni bir hayat kurmak da hiç kolay olmamış, Hatunmar'la Kalust Usta birkaç yılda adeta yaşlanmışlardı.

İşte Ağavni'nin gelişi, hem Kalust'la Hatunmar için bir yenilik, bir dost sıcaklığı anlamına gelmiş, hem de Hatunmar'a yardım eden birinin varlığı ona biraz olsun nefes aldırmıştı.

Hep beraber sofraya oturuyor, Allah ne verdiyse yiyip karınlarını doyuruyor, huzur içinde sohbet ederek, birbirlerine geçmiş güzel günleri anlatarak bir nebze teselli arıyorlardı.

Ağavni, Takkı Bey'in konağını hiç aramıyor, "Allahıma şükür oradan kurtuldum. Hatun bizlerin canını kurtardı ama çalıştırırken de hiç aman vermiyordu" diyordu.

Yine de aklı Zara'daydı. Eninde sonunda, daha çok sayıda Ermeni'nin bir arada yaşadığı Zara'ya gitmesi gerektiğini, kurtuluşunun biraz da buna bağlı olduğunu hissediyordu.

Kalust Usta'nın ilk karısından olan on beş yaşındaki kızı Zıvart kendi halinde, ufak tefek bir kızdı. Hatunmar son zamanlardaki kızının halinden hiç memnun değildi. Kız kendi köşesine çekiliyor, zaman zaman ağlıyor, hiçbir işle meşgul olmuyordu.

Ağavni durmaksızın kendisine dert yanan Hatunmar'ı teskin etmeye çalışıyordu.

"Genç kız. Biz de genç olduk. Kendi haline bırak, tabii ki değişecek. Bu yaşlarda hangimiz nazlı, hangimiz alıngan olmadık ki..."

Hatunmar dertliydi:

"Geçenlerde sokaktan geçen bir çocuğun ıslığıyla pencereye çıktığını gördüm. Başta ses çıkarmadım ama ertesi gün bir daha, bir daha... Artık bir şey yapmam gerek."

Kalust Usta akşam eve geldiğinde burnundan soluyordu. Gündüz dükkâna Kasım adında biri gelip, "Kalust Usta, Allah'ın emriyle kızına dünürüm" deyince kıyamet kopmuştu. Kalust Usta adamın üstüne yürümüş, Kasım araya girenlerin yardımıyla canını zor kurtarmıştı.

Kalust Usta o akşam evde Zıvart'ı tokatladı. Bir tokatla güzel kızın ağzı burnu kanlar içinde kaldı.

"Ben Zara'dan bunun için mi kalkıp geldim buralara? Herif utanmadan 'dünürüm, kızına talibim' diyor bana. Zara'dan buraya rahat bir parça ekmek yiyelim diye geldim. On beş yaşındaki kız evlendirilir mi? Bu böyle olmaz, ilk fırsatta Zara'ya, bacımın yanına göndereceğim seni."

Kalust kızını karşısına alıp onunla konuşmayı denedi:

"Bak güzel kızım. Bunlar bizim dünyamızın insanları değiller, bu adamlarla anlaşamayız. Biz sana iyi kötü bir aile terbiyesi verdik. Onlar bizi çok üzdüler, bizim kanımızdan, bizim canımızdan insanları gözlerini kırpmadan sürgün ettiler, öldürdüler, mallarına el koydular. Onların evine gidersen sana yazık olur. Hem daha sen kaç yaşındasın ki evlenesin. Bir daha o sıpa kapıdan bacadan sana işaret verirse sakın karşılık verme, pencereye çıkma. Yoksa yemin ederim seni arabacı Derbab gelene kadar odana hapseder, sonra da hemen Zara'ya gönderirim. Eğer bir delilik yaparsan seni evlatlıktan reddederim, bir daha bu evden içeri giremezsin."

Kalust Usta dükkânda kan ter içerisinde çalışır, alnından akan terleri ise bulanmış mendiliyle silmeye çalışırken Kasım hırsla dükkândan içeri girdi:

"Usta, sana bizim oğlan için kızına dünürüm demiştim. Hürmet ettiğimiz Durmuş Hoca'yı evine göndererek Allah'ın emri peygamberin kavliyle kızını istemiştim. Sen ne yapmışsın? 'Durmuş Hoca seni severim, fakat evime bu kız meselesi için gelmişsen, hiç gelmedin sayarım' demişsin. Bu nasıl hürmet, bu nasıl sevmek! Koskoca hocayı evinden kovmuşsun. Sen kendini ne sanıyorsun? Hem sen kimsin ki beni ve oğlumu reddediyorsun? Ermeni halinle bana kafa mı tutuyorsun! Daha şundan on sene önce kadınlarınız, kızlarınız sokaklarda herkesin altındaydı. O günleri unuttun mu! Sana tavsiyem, hiç zorluk çıkarma. İyilikle de olsa, zorla da olsa kızını bize vereceksin. Hiç kaçarın yok..."

Kalust Usta hırsından titriyordu. Birden, elindeki sıcak saban demirini kıskaçla beraber adama fırlattı ve üzerine atıldı. Kendini kaybetmişti. Tek düşüncesi adamı yakaladığı gibi başını ocağın içine sokmaktı.

Kasım çevik bir hareketle Kalust Usta'dan kurtuldu, kendini dışarı atıp bağırmaya başladı:

"Erkeksen dışarı çık korkak gâvur!"

Avazı çıktığı kadar bağırıyordu. Ortalık karıştı, komşular koştular. Kalust Usta'nın dükkândan dışarı çıkmasına izin vermediler. Kasım'ın koluna girip onu da uzaklaştırdılar. Adam hâlâ bağırıp çağırıyordu:

"Kabahat bizde... Kökünüze kibrit suyu dökmedik!"

Hemen her gün Kalust Usta'nın evine gelip yemek yiyen, Hatunmar'ın torbasına koyduğu ekmekleri yüklenip

evine götüren Fadime Nine, kavganın olduğu gün de yine uğrayıp karnını doyurmuştu. Sohbet esnasında Hatunmar, "Fadime Nine, o oğlana söyle, bu işten vazgeçsin, yoksa babası kızı Zara'ya gönderecek" diye konuşunca, Fadime Nine, "Allah razı olsun, ben artık kalkayım!" diyerek aceleyle evden çıktı.

Fadime Nine soluğu Kasım Usta'nın evinde aldı. Zıvart'a sürekli Ahmet'i metheden, ara sıra aldığı harçlıklarla iki genç arasında çöpçatanlık yapmaya çalışan yaşlı kadın avlu kapısından içeri girdiğinde, çocuğu odun kırarken gördü.

"Kız elden uçuyor, sen burada odun kırıyorsun! Elini çabuk tutmazsan babası kızı Zara'ya gönderecek. Biraz önce öğrendim, koşa koşa geldim, benden söylemesi!"

Delikanlı elindeki baltayı hırsla önündeki kütüğe sapladı ve öfkeyle eve girdi. Getirdiği haber karşısında bahşiş bekleyen Fadime Nine umduğunu bulamayınca omzunu silkti, sırtını dönüp dışarı çıktı.

Kalust Usta kasabadaki herkesi tanırdı. Jandarma komutanıyla, kaymakamla ahbaplık eder, beraber yer içerdi. Kızını isteyen aileyi ise pek tanımıyordu. Onlar da kendisi gibi buralara birkaç yıl önce gelmişti. 'Asım çavuşgiller' diye anılan on-on iki ailelik bir aşiret grubuydu. Halleri vakitleri iyiydi. Kimseyle pek alışverişe girmezlerdi ve şimdiye kadar kız alıp vermemişlerdi.

Kalust Usta şaşkındı, ne yapacağın bir türlü kestiremiyordu. Acaba arabacı Derbab'ı beklemeden kızı atın terkisine atıp Zara'ya mı götürseydi? Adam, "İyilikle ya da zorla, mutlaka kızını alacağım" demişti.

Akşam eve geldiğinde Kalust Usta'nın neşesi yoktu. Evdekilerin ağız tadını bozmak istemiyor, anlatacaklarını yemekten sonraya saklıyordu.

Hep birlikte sofranın etrafına diz çöküp oturdular, yaygıyı dizlerine çekip yemeye başladılar.

Birden kapı güm güm diye vurulmaya başladı. Kapının şiddetle vurulmasının hayra alamet olmadığını anladılar hemen. Kalust Usta'nın kardeşi Sahak pencereye koşup dışarı göz attı.

"Çok kalabalıklar, ellerinde balta, kürek, tüfek, tabanca var!"

Kalust Usta'nın elindeki tahta kaşık yere düştü. Birden fırladı, karısının çeyiz sandığındaki tabancayı aramaya kalktı. Hatunmar atılıp, önüne geçti:

"Sen ne yaptığını sanıyorsun? Otur yerine gözünü seveyim... İt ürür kervan yürür!"

Bir yandan kapıyı tekmeliyor, bir yandan da bağırıyorlardı:

"Açın şu kapıyı!"

"Kız istemeye geldik."

"Tatlılıkla verin, yoksa almasını biliriz!"

Aç kurtlar gibi uluyorlardı. Birkaç dakikalık bekleyişten sonra bir ses yükseldi:

"Kırın şu kapıyı, kırın! Bitirelim şu işi."

Kalust Usta bu defa Hatunmar'ı dinlemedi, sandıktan tabancayı çıkardı. Hatunmar son bir çabayla onu engellemeye çalıştıysa da karısını bir tokatla kenara itti.

Hatunmar tekrar atıldı:

"Kalust, kölen kurbanın olayım. Onlar kızı istiyorlar, sen bir kişi vurursan onlar burada hepimize kıyarlar."

Ağavni ve bütün çocuklar bir köşeye sinmiş, korkudan tir tir titriyorlardı.

Zıvart hüngür hüngür ağlıyor, ne yapacağını bilemiyordu. Babasının kollarına sarıldı.

"Baba, aç kapıyı, ben onlarla gideyim. Yeter ki size bir şey yapmasınlar!"

Pencereye koşup seslendi:

"Durun! Sizinle geleceğim. Yeter ki anama, babama, kardeşlerime bir şey yapmayın!"

Kalust Usta yetişip kızını elinin tersiyle itti, başını pencereden dışarı doğru çıkaracakken Hatunmar onu geri çekti.

Kalın ağaç kapı balta darbelerine dayanamadı ve orta yerinde kocaman bir delik açıldı. Akşam güneşinin solgun ışığı delikten içeri dolarken, dışardakiler ağza alınmayacak küfürler savuruyordu.

Kapı kırılınca evdekilerin hepsi bir köşeye saklandı. Yalnız Kalust Usta, elinde tabanca, dudaklarını ısırarak bekliyordu.

Balta darbelerine dayanamayan kapı büyük bir gümbürtüyle evin içine doğru yıkıldı. Adamlar kudurmuş bir halde evin içine daldılar. Kiminde tabanca, kiminde av tüfeği, balta vardı.

Zıvart birden babasının önüne atladı.

"Ben geliyorum, aileme bir şey yapmayın ne olur! Ben geliyorum..."

Kalust Usta kızına doğru bir hamle yaptı ama Zıvart kendini karşı tarafa attı.

Kalust tabancasını kaldırdı, bu defa Hatunmar önüne atlayıp kocasının koluna sarıldı. Tabanca ateş aldı, kurşun kimseye değmeden karşı duvara saplandı.

Kasım Efendi bağırmaya başladı:

"Bana bak Kalust! Akıllı ol, biz kızı almaya geldik. Hele bir bak, sen kaç kişisin, biz kaç kişiyiz? Belki bir kişiyi öldürürsün ama ben de senin ocağını söndürürüm!"

Hatunmar, Kalust Usta'nın eline sıkı sıkı sarılmış, bırakmıyordu. Kalust Usta'nın gözleri çakmak çakmaktı.

Kasım'ın bir baş hareketiyle bir anda evi boşalttılar. Zıvart'ı da yanlarına alıp gittiler.

Avlu kapısından en son Kasım çıktı. Arkasını dönüp yüksek sesle bağırdı.

"Ben sana demedim miydim! Kızın bizim helalimizdir. Şimdi istersen git rakı arkadaşlarına anlat! Belki onlar bir çare bulurlar haline..."

Kalust Usta öylece kalakaldı. Elindeki silahı kullanmayı düşünmüş ama harekete geçememişti. Can almak kolay mıydı? Peki ya o insanlıktan çıkmış eşkıyaları kıllarını bile kıpırdatmadan izleyen konu komşuya ne demeliydi? Ellerinde baltalarla, tüfeklerle kapıyı kırmalarına, Zıvart'ı kaçırıp götürmelerine seyirci kalmış, ağızlarını açıp tek kelime etmemiş, jandarmaya haber vermemişlerdi.

Kocaman kasabadaki tek Ermeni ailesiydiler. Demek yüzlerine gülseler de arkalarından konuşuyor, Ermeni'nin başına ne gelse mubahtır diye düşünüyorlardı. Peki daha

ne kadar sürecekti bu yabanlık? Tek bir Ermeni bile kalmamalı mıydı? Zaten bir avuçlardı. Çoğu da ismini, dinini değiştirmiş, Müslüman olmuştu. Yine de ayrı gayrılık hiç bitmiyordu demek ki...

Kalust Usta'nın çaresizliği jandarma karakolunda bir kat daha arttı. Sanki hiçbir şey yaşanmamış, kapı kırılmamış, kızı zorla kaçırılmamıştı. Sanki her şey gönüllüce olmuş, kızı Allah'ın emriyle istemiş, söz kesmiş, zor kullanmamışlardı. Onlarca insan içinden Kalust'un kumandana anlattıklarını onaylayacak tek bir şahit çıkmadı.

Kumandan:

"Kalust Usta, olan olmuş, gelin sizleri barıştırayım. Baksana, kızın da 'ben kendim gittim' diyor. Hem, kasabada Ermeni mi var ki kızını Ermeni'ye vereceksin."

Arkadaşlık ettiği, beraber rakı sofrasına oturduğu kumandanın suratına yerleşmiş gülümsemeyi görüyordu. Adam, "Bu iş burada bitmiştir Kalust. Şikâyetini geri çek de, evli evine, köylü köyüne gitsin" diyordu.

Kalust Usta, suratı asık, gözleri dolu dolu karakoldan çıkarken, arkasından seslenen Kasım'ın söyledikleri çarpıyordu kulağına:

"Sen Allah'ına şükret ki kurşun bizden kimseye değmedi, yoksa bugün buralarda olamazdın. Benim kim olduğumu şimdi anladın mı Kalust Usta!"

Ağavni bu zavallı ailenin başından geçenleri düşündükçe kahroluyor, gözünün önüne sürekli Varsenik'in kaçırılışı geliyordu. Varsenik'ini de Zıvart gibi daha çocuk yaşta zorla alıp götürmüşlerdi. Bağırmıştı, çağırmıştı, kapılarını taşlamıştı ama kimse kendisine yardımcı olmamış, kızına göz göre göre sahip olmuşlardı.

Buradaki tek Ermeni ailesinin başına da aynı şey gelmişti. Ağavni her şeyi kendi gözleriyle görmüştü. Yapılan baskını, Kalust Usta'nın, Hatunmar'ın, Zıvart'ın çaresizliğini, kimsesizliklerini, komşuların umursamazlığını...

Bu olanlardan sonra İmranlı'da kalamazdı artık. Evvelce karar verdiği gibi Zara'ya gitmeliydi. Ermenilerin çok olduğu bir yerde yaşamalıydı. Orada da kalamazsa İstanbul'a giderdi. İstanbul'daki Ermeniler sürgüne gönderilmemişti. Kiliseler ve okullar açıktı. Avedis'in izini sürmek orada daha kolay olurdu belki de.

Arabacı Derbab'ın yolunu gözlemeye başladı.

Kalust Usta bir günde on yaş birden yaşlanmış, o kıvır kıvır, siyah saçları beyazlamıştı. Artık çarşıya da çıkmaz olmuştu. Dükkânı on beş yaşındaki kardeşi Sahak açıp kapatıyor, kendisi günde iki saat anca uğruyordu.

Kırılan kapıya da elini sürmemiş, Hatunmar'la Ağavni, Sahak'ın yardımıyla tahtalar çakarak eski kapıyı idareten yerine koymuşlardı.

Bütün bir hafta evde ölüm sessizliği hüküm sürdü. Sonunda bir akşam Kalust Usta yemekten sonra Hatunmar'ı yanına çağırdı:

"Artık buralar bizler için değil hanım. Kış basmadan her şeyi satıp savıp İstanbul'a gideceğiz. Buralarda kalmanın imkânı yok artık. Bize ne gözle baktıklarını artık daha iyi anlıyorum. Bana öyle alaylı alaylı bakıyorlar ki, dayanamıyorum. 'Artık sen de bizdensin, yakında kardeşini de sünnet ettirip bizden bir kız buluruz, akraba oluruz' diyorlar utanıp sıkılmadan."

Hatunmar'ın da dayanacak gücü kalmamıştı, kocasına sitem etmeden duramadı:

"Sana 'Zara'da kalalım' dedim ama beni dinlemedin. Ne oldu? Hiç değilse orada otuz kırk hane Ermeni vardı, onlarla kız alır verir, geçinir giderdik. Kardeşin de büyüyor, çocuklar da sıraya girecek. Onlara kimi alacaksın? Sen tutturdun 'Evimizde başkaları oturuyor, dükkânımı başkası çalıştırıyor, bahçemiz, tarlalarımız başkalarının elinde. Bunları görmeye dayanamıyorum!' Zara'da kalanlar iyi kötü ev de yaptılar, yeniden işleri de oldu. Malımızı kaybetmiş olsak da, biz sürgüne gidip canımızdan olmadığımıza şükredelim. Benim anamı, babamı, kardeşlerimi unutma. İşte Ağavni yanımızda, koskoca dünyada yapayalnız, tek başına bir kadın. Biz yine Zara'ya gideriz, oradaki Ermenilerle birbirimize destek oluruz. Ben başka yere nasıl gidebilirim, sen gidebilir misin Kalust!"

Hatunmar hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı.

Hatunmar'la Ağavni geçen üç haftada birbirlerini çok sevmişler, yaşadıkları acının etkisiyle birbirlerine abla kardeş gibi bağlanmışlardı.

Kapıya çıktıklarında ikisinin de gözleri yaşlarla doldu. Birbirlerine sıkı sıkı sarıldılar. Hatunmar bir çıkın içindeki azığı Suren'e verdi: "Yolda acıkırsan, çıkarır yersiniz."

Suren koca çıkını iki eliyle tutarak arabaya doğru yürüdü.

Arabacı Derbab'ın "Deh, deh!"leriyle atlar harekete geçti, tekerlekler gıcırdayarak dönmeye başladı. Hatunmar elindeki su dolu maşrapayı arabanın arkasından savururken, "Acaba bizim arkamızdan da bir damla su döken bulunur mu?" diye düşünüyordu.

Derbab, kısa boylu, elli yaşlarında, şen şakrak, gürültüyle gülen, hayatı her daim hafife alan, üç erkek üç de kız babası, kendi halinde bir adamdı. Sigaradan sapsarı olmuş dişleri her güldüğünde ortaya çıkıyordu.

Köyden çıkar çıkmaz konuşmaya başladı.

"Yol da çok yola benzemez ha, iki gün iki ay gibi gelir insana. Akşama doğru göreceksiniz, dik kayalıklardan arabayla inmek her seferinde yüreğimi ağzıma getirir, anamdan emdiğim süt burnumdan gelir ama yapacak bir şey yok. Bir tarafı kayalık, diğer tarafı uçurum, dere!"

Attığı kahkaha bomboş yolda yankılanıp geri döndü.

"Bizlere Balımyan derlerdi, ama artık Bal olduk, daha da tatlılaştık! Babama Zadik *derbaba** derler. Bizim kilise yıkılmadan önce papazdı, şimdi yine gizli gizli bizimkilerin nikâhını kıyar, vaftizlerini yapar. Artık yaşlandı, yetmiş altı yaşındayım diyor ama bana sorarsan rahat seksendir."

Parlak tütün tabakasını açtı, önceden sardığı sigaralardan bir tanesini aldı, çakmağıyla yaktı. Üst üste üç nefes çekti, ağzından burnundan dumanlar çıkara çıkara konuşmasına devam etti.

"Çok değil, daha on bir sene evvel her şey yerli yerinceydi. Tarlalarımız, bahçelerimiz, evimiz vardı. Kendi evimizde oturuyoruz bugün de, ama artık Hazine malı oldu. Şu iki attan, arabadan, bir de deli inekten başka bir şeyim kalmadı; onları da borç harçla aldım. Ben arabacı değildim, çiftçilikle uğraşıyordum.

Bir gün ne oldu, nasıl oldu, hiçbirimiz anlayamadık. Bir kısım zengini, okumuş yazmışı, ileri gelenleri toplayıp götürdüler. Babam da vardı aralarında, daha sonra onu serbest bıraktılar. Böyle bölük bölük toplanıp götürülenlerden bir daha geri dönen olmuyordu. Bir gün tellal dolaştı sokaklarda. 'Yarın bütün Ermeniler meydanda toplansın. Başka bir şehre nakledilecekler. Yanlarına ağır yük almayacaklar!' diye bağırıyordu. Birkaç saat sonra Faik Ağa bizleri çarşı meydanına topladı. Sağ yanında başı beyaz sarıklı, uzun boylu müftü Murtaza Efendi ve birkaç asker vardı. Biraz sonra atını kırbaçlayarak bize doğru gelen Kumandan'ı gördük. Atından indi, Faik Ağa'ya yaklaştı. 'Kusura bakma, geç kaldım' dedi. Birden, on beş-yir-

* *Derbaba*: (Ermenicede) Papazlara hitaben saygı sözü.

mi asker ellerinde tüfeklerle etrafımızı sardı. Mezbahaya gidecek koyun sürüsü gibi ne olacağını bekliyorduk. Faik Ağa konuşmaya başladı:

'Hepiniz duydunuz. Emir gelmiş, bütün Ermeniler başka yerlere naklolunacak, sürgüne gidecek. Biz birbirimizi bugüne kadar incitmedik, kırmadık, kardeşçe geçindik. Komşuluk yaptık, iyi günleri, kötü günleri beraber sırtladık. Onun için, ben de, Müftü Efendi de sizin bir yere gitmenizi, buraları terk etmenizi istemiyoruz. Kumandan Bey de ricamızı kabul etti. Gidenler bir daha geri gelebilir mi, veyahut ne zaman gelir, ancak Allah bilir. Bizim bu işe gönlümüz razı değil. Hepiniz kendi işinde, zanaatında, hüner sahibi, namuslu insanlarsınız. Siz giderseniz bir sürü dükkân kapanacak, çarşının da beti bereketi kaçacak. Biz komşularımızı kaybetmek istemiyoruz. Bir planımız var... Eğer isterseniz yine hep beraber yaşama imkânına sahip oluruz. Zaten sizin için başka kurtuluş yolu da yoktur. Gelin her biriniz Müslüman olun, bundan sonra Müslüman olarak yaşayın, biz de burada sizi koruyalım. Müftü Efendi icap edeni yapacaktır. Bakın, bu işte rızanız şart. Zor bir karar olduğunu biliyorum. Ama çoluğunuzu çocuğunuzu düşünmek zorundasınız. Bu gece iyice düşünün, yarın sabah yine burada toplanalım. Kararınızı o zaman bildirirsiniz. Şimdilik herkes evlerine dağılsın...'"

Ağavni Derbab'ı dinlerken bir yandan usul usul ağlıyordu. Aklına tellalın davuluyla Pürk'te sürgün haberini duyurduğu gelmişti.

"Ağlama bacım, ağlama. Hepimizin yaraları derin mi derin. Biliyorum..."

Şefkatle Ağavni'ye ve küçük Suren'e baktı.

"Ne diyordum... Bizim koca ev düğün evi gibi dolmuş taşmıştı. Herkeste bir şaşkınlık, bir hüzün. Kimse ilk sözü etme cesaretini bulamıyordu. Ya sürgüne gidip, malımızdan mülkümüzden, belki de canımızdan olacak, ya da Ermeniliğimizi, Hıristiyanlığımızı unutup kendimizi kurtarmak için yeni bir dine sığınacaktık.

Herkesin ağzı mühürlenmişti, kimse tek kelime etmiyordu. Hali vakti yerinde olan yaşlılardan demirci Mihran, değirmenci Mışeh, çarıkçı Arşag kahvelerini içip boş fincanları tepsilere koydular. Hâlâ kimseden çıt çıkmıyordu. Kolay bir karar değildi. Herkesin hayatı, bütün alışkanlıkları değişecekti. Artık ne Paskalya'da yumurta boyayacak, ne İsa'nın doğumunu kutlayacak, ne de çarmıha gerilişini anacaktık. Kiliseler, okullar kapanacaktı."

Arabacı Derbab sigaranın birini söndürüp diğerini yakıyordu, tabakasında sigarası kalmamıştı.

"Bir mola verelim de biraz sigara sarayım" dedi ve arabayı durdurdu.

Hatunmar'ın Suren'e verdiği çıkın açıldı, atların başlarına yem torbaları takıldı. Derbab daha ağzına bir şey koymadan sigaralarını sararak itinayla tabakasına yerleştirdi, bir sigara yakıp tekrar konuşmaya başladı. Sanki içindeki sıkıntıları o güne kadar hiç kimseye anlatmamış gibi, durmadan konuşmak istiyordu.

"Nerede kalmıştık... Hah, sessizliği babam bozdu: 'Faik Ağa'nın teklifini konuşmaya başlamadan, gelin hep bir ağızdan bir *Hayrmer** okuyalım' dedi. Hep bir ağızdan o kadar yürekten bir şekilde dua ettik ki, dua bittiğinde herkese biraz cesaret gelmişti. Babam konuşmaya başladı:

* (Ermenice) "Göklerdeki babamız" duası.

'Ben kırk yıllık papazım. Çok kötü günler geçirdim, fakat böylesi başımıza ilk defa geliyor. Bugün vereceğimiz karar çok önemli, hayatımızın en acı günlerinden birini yaşıyoruz. Hepimiz de biliyoruz ki bugün memleketin her tarafında Ermeniler sürgündeler, evlerinden, köylerinden, şehirlerinden cebren alınıp sürgün ediliyor, öldürülüyorlar. İşittiğimize göre canlı canlı Fırat'a atılıyorlar. Bu işin şakası yok. Biliyorsunuz üç ay önce bizden de kaç kişiyi alıp götürdüler. Aralarında ben de vardım. Allah Faik Ağa'dan razı olsun, beni kurtardı. Öbürlerinin akıbeti meçhul, öldüler mi, kaldılar mı, sürgüne mi gönderildiler bilmiyoruz. Ne bir haber var ne de geri gelen. O kadar gencimiz askere alındı harp diye, hiçbirinden bir mektup dahi yok. Karşı tarafa kaçtıklarını söylüyorlar ama buna kim inanır? Hepsinin burada anası babası, nişanlısı, hatta karısı, çocukları var.

Diyeceğim o ki, ya Faik Ağa'nın teklifini kabul edeceğiz ya da çoluk çocuğumuzla birlikte karanlık, meçhul bir sona doğru gideceğiz. Bugün bizlerin kader günü olacak. Ben yaşlı bir adamım, ölmüşüm ya da sağ kalmışım fark etmez. Burada elli haneden de fazlayız. Hep birlikte karar vereceğiz.'"

Arabacı Derbab yılların verdiği üzüntülerin, ıstırapların birikimiyle sigara üzerine sigara yaktıkça o günleri tekrar yaşıyormuş gibi anlatıyordu.

"Babam piposunu tütünle doldurdu, yaktı ve vaaz verir gibi anlatmaya devam etti:

'Bunca olaydan sonra ne yapabiliriz? Ben derim ki Faik Ağa'nın teklifini kabul edelim. Her tarafta kan akıyor. Bizler Ermeniyiz, nereye de gitsek aynı muameleyle karşılaşacağız. Benim fikrimle başka seçeneğimiz yoktur. Hep

beraber Müslüman olalım, çok çok dış görünüşümüz değişir... Ama kalbimizde yatanı değiştiremezler. Ortalık durulana kadar o şekilde yaşar, canımızı kurtarırız. Hiç değilse doğduğumuz yerde, evimizde, çocuklarımızın başında oluruz. Allah izin verir de bu badireyi atlatırsak bizler de yine kendi dinimize, kilisemize döneriz.'

Kimseden bir 'çıt', bir öksürük sesi dahi çıkmadı. Sonra birden, ihtiyarı, yaşlısı, kadını, gelini, kızı, ses sese verip hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladılar. Ben de kendimi o gözyaşı seline kaptırdım. Herkes şaşkındı, işte Allah bile, İsa bile bizi terk etmişti.

Neticede ismim ne oldu bilir misin?"

Bir kahkaha attı:

"Bana Derviş adını koydular. Aslında Derviş güzel bir isim, ama benim içime hiç sinmedi. 'Adın D ile başlıyor, sana bundan gayrı Derviş diyelim' dediler."

Sigarasından derin nefesler çekerek, bıraktığı yerden anlatmaya başladı.

"O gün hep birlikte Müslüman olmaya karar verdik. Çarıkçı Arşag, kumaşçı Kevork, demirci Mihran, değirmenci Mışeh, hepsi babama 'Sen bizim temsilcimizsin. Yarın sabah Faik Ağa'ya gidip konuşacaksın, biz de yanında olacağız, inşallah sonumuz hayırlı olur' dediler."

"İşte böyle bacım, gittiler, kararımızı bildirdiler ve Müslüman olduk. Ama o da kolay olmadı ha! Aynı gün öğleden sonra palabıyıklı deli Ömer, elinde davuluyla yine sokaklara düştü: 'Ey Zara'nın Ermeni ahalisi, duyduk duymadık demeyin! Hoca Murtaza Efendi'nin buyruğudur. Yarın öğle namazından sonra Çarşı camiinde toplanacaksınız. Kadın, erkek, yaşlı, çocuk herkes gelecek. Gelmeyen veya kaçan olursa cezalandırılacak.'

Ertesi gün Zara'nın bütün Ermenileri cami avlusunda toplandık. Artık başka çare kalmamıştı, ya sürgüne, sonu görünmeyen karanlık bir yola çıkacaktık ya da istenileni yapacaktık. Avluda iğne atsan yere düşmezdi. Kimsenin ağzını bıçak açmıyordu.

Öğle namazından çıkanlar bizi öyle bekler bulunca içlerinden bazıları bize sataştı. 'Bunların Müslümanlıklarından ne olacak, gâvurdan Müslüman olur mu? Bunları sürgün paklar!' diyenlerin içinde kapı komşularımız da vardı.

Müftü Murtaza Efendi, kara cübbesi ve beyaz sarığıyla yanımıza geldi. 'Erkekler bizi takip etsinler!' diye bağırdı. Yanında başka hocalar da getirmişti. Çeşmenin önünde sıra sıra oturduk. Hepimiz ayakkabılarımızı çıkardık. Büyük bir itinayla aptesin nasıl alınacağını gösterdiler, biz de aynısını yaptık.

Daha sonra camiye girdik, namazın nasıl kılınacağını gösterip anlattılar. Hepimiz Müftü Efendi'nin önünde sırayla kelimeyi şahadet getirdik ve Müslüman olduk.

Müslümanlık eğitimi sonraki günlerde de sürdü. Yaşlı kadınlar da evleri dolaşıyor, kadınları bir araya toplayıp onlara dini bilgiler veriyordu. Böylece hepimiz yavaş yavaş Müslümanlaştık, yeni isimler aldık. Gerçi evlerimizden içeri girdiğimizde gene eski isimlerimizi anıyor, Ermenice konuşuyorduk. Bizim evde hele, haçımızı çıkarıp Hisus Krisdos'umuza sığınmadan yatağa girmiyorduk.

Bir zaman sonra küçük çocukları toplu halde sünnet ettiler. Ondan sonra da sıra yetişkin, yaşını almış erkeklere geldi."

Derbab neşeli bir kahkaha attı.

"Sünnet dedim de, civarda ne kadar sünnetçi varsa sanki hepsi Zara'ya doluşmuştu. Yedisinden yetmişine tüm

erkekleri sünnet ettirdiler. Hayatımız bir kalemde değişti. Yüz elli senelik kilisemiz, okulumuz, manastırımız, gözlerimizin önünde her gün parça parça sökülüyordu. Hele o bir gecede manastırın papazlarının, talebelerinin nereye gittiklerini hiç bilemedik.

Müslüman olduk ama zamanla birer hayalete dönüştük. Tarlalarımız, bahçelerimiz ellerimizden alınmıştı, kendi mallarımıza ortakçı olmuştuk..."

Arabacı Derbab, karanlık çökmeden zorlu yolları geride bırakmak için atları iyice terletmişti. Ağavni Suren'i kucağına aldı, başını göğsüne koydu. Suren arabanın patırtısına rağmen mışıl mışıl uyumaya başladı.

Arabacı Derbab durmadan "bırrr bırrr" diyerek atlarının adlarını veriyor "Yavaş evlatlarım, yavaş, az kaldı, huysuzlanmayın!" diyerek onları sakinleştirmeye çalışıyordu. Atların gözleri yorgunluktan kocaman olmuştu, ağızlarından beyaz köpükler geliyordu.

Yokuş aşağı iniyorlardı. Günbatımıydı, güneş Zara'nın üzerinde asılı kalmış gibiydi. Eğri büğrü akan Kızılırmak'ın kıyısına, kır bir dağın eteğine kurulu şehir bütün güzelliğiyle ayaklarının altındaydı. Kuzeyden güneye, göz alabildiğine düzlük, tarlalar, bostanlar uzanıyordu...

"Ağavni bacı, şu sağdaki yıkık yer var ya. İşte orası bizim manastırdı. Bak şu hale! Taşını, tahtasını, demirini, kapısını her gün biraz çeke çeke götürdüler. Kilise de aynı. Taşlarını, duvarlarını söktüler, sonra bir gün artık dokunmaz oldular. Söylentiye göre, beş on metre uzunluğunda, kafası çocuk başından büyük bir yılan dolaşıyormuş oralarda. Okulumuz da öyle, boş arsasında şimdi çocuklar çelik çomak oynuyorlar."

Derbab, araba şehre yaklaştıkça Zara hakkında bilgi veriyor, Ağavni ile Suren de şaşkın bakışlarıyla yeni memleketlerini tanımaya çalışıyorlardı.

Köprüye girişlerinde Kızılırmak'ın çamurlu ve hızlı aktığını, ırmağın ağaçları, çalı çırpıyı sürüp götürdüğünü gördüler. Şehrin kalabalığı arasına giriyorlardı.

"Ağavni bacı, şu da bizim Kalust Usta'nın eviydi, bu civarda bu binanın eşi benzeri yoktur."

Ağavni kesme taşlarla, ince bir ahşap işçiliğiyle yapılmış üç katlı eve baktı.

"Kalust Usta çok emek vermişti buraya. Odaları koca bir köyü içine alır. Şimdi sarı saçlı çakır gözlü muhacirler oturuyor burada. Türkçe de bilmezler, kendileri de bilmez neden buralara geldiklerini."

Arabacı Derbab sağa döndü:

"Bizim sokağa Çarşıbaşı derler. Alt sokağımız çarşıdır."

Suren, sokağın başındaki çeşmenin kurunda sıkıştırdıkları fareyle oynayan çocukları görünce ilgiyle izlemeye başladı. Araba uzaklaşırken gözü onlardaydı.

"Ağavni bacı, sokağımıza girdik, biraz sonra evimizde olacağız. Şu gördüğün evler bizim Ermenilerindi, ama bugün hepimiz evlerimiz için devlete kira veriyoruz. Hepsi sürgün başlayınca Hazine'ye verilmiş. Evler, bahçeler, bağlar, tarlalar, her şeyimize devlet el koydu. Kendi evlerimizde kiracı olduk. Zengin olan, parasını emniyetli bir yerde tutabilen, kendi tarlasını tapanını yeniden satın aldı, birçoğumuz kendi toprağımızda ortakçılık yapıyoruz."

Osmanlı devri bitti, Cumhuriyet devri başladı. Yeni nüfus cüzdanları çıkarırken eski adlarımızı geri verdiler. Korkusundan ya da malını geri alma umuduyla Hasan, Hüseyin kalanımız da oldu. İçlerinde beş vakit namaz kılanlar az değildi, yine de mallarını geri alamadılar. Bizim Kalust Usta, o gördüğün evi ve arazileri için çok uğraştı. Sonunda kahredip İmranlı'ya taşındı, tek gözleri bunları görmesin diye.

Biz Müslüman olduk ama çoğumuzun Müslümanlığı kâğıt üstünde kaldı. Geçenlerde bizim Şişman Tarık'ın, yani eski adıyla Toros'un anası öldüğünde hoca 'ben sizin gibi mühtedilerin cenazesini kaldırmam' dedi. Cenaze o gün evde kaldı, ertesi gün yine bizim ihtiyar defnetti."

Arabacı Derbab uzaktan evlerini gösterdi. Sokağın sonlarına doğru iki katlı bir ev görünüyordu.

"İşte geldik Ağavni bacı."

İçerden arabanın gürültüsünü işiten iki oğlu, iki kızı, karısı, yaşlı anası ve babası dışarı çıktılar, koşup sevinçle Derbab'a sarıldılar. Ağavni'yle Suren başları önde bekliyorlardı. Derbab'ın karısı Aznif bunu fark etti, "Hoş geldiniz" deyip onları içeri buyur etti.

Arabacı Derbab, Ağavni'ye oturdukları evin üst katını verdi, iki küçük odası olan bu kat kullanılmıyordu. Dışarıdan merdivenle çıkılan bir girişi vardı. Ağavni'yle Suren için hayli rahat, ferah bir evdi.

Aznif insancıl, yardımsever bir kadındı. Ağavni'ye çok iyi davranıyor, ona her türlü yardımda bulunuyordu. İhtiyacı olan ev eşyalarını da o vermişti. Zara Ermenileri aralarında bulgur, un, yağ, ekmek ve biraz da para toplamış, demirci Kaçaz ve karısı Lusin gelip Ağavni'ye bu değerli hediyeleri sunmuşlardı.

O gün Ağavni'nin gözlerinden damla damla yaş döküldü. Vaktinde kocasıyla bir olup kimin ihtiyacı varsa yardıma koşmuşlardı, şimdi kendisi yardıma muhtaç duruma düşmüştü. Yine de çok mutluydu. On yıl sonra nihayet Ermeniler arasındaydı. Sayıca azalmış da olsalar, Zara Ermenileri bir arada yaşıyorlar, geleneklerini, dinlerini, dillerini mümkün mertebe yaşatıyorlardı. Ağavni de onlar arasında kendine bir yer edineceğini biliyordu. Onların çocuklarına Ermenice öğretebilir, böylece hem öğretmenliğe Avedis'le bıraktığı yerden devam eder, hem de bu iyi kalpli insanlara borcunu ödemiş olurdu.

Aznif, "Hiç üzülme Ağavni bacı, şu on sene içinde

kimler karısını, çocuğunu, kardeşini buldu. Elbet sen de kavuşursun bir gün" diyerek ona cesaret veriyordu. Ağavni, "Ben de arayacağım, nerede olursa olsun Avedis'imi bulacağım" diyordu.

Ağavni zengin evlerine çamaşıra, temizliğe gidiyor, bir lokma bir hırka için elinden ne iş gelirse yapıyordu. Vakit buldukça da kendi köylüklerinden iki kız kardeşe, Siranuş'la Vartanuş'a uğruyordu.

Ağavni, yaşları yetmişe varan bu iki bacıyla uzun uzun oturup eski günlerden konuşurdu. Ailelerini sürgün yolunda kaybetmişlerdi. Askerler Siranuş'u öldü sanıp bırakmışlar. Vartanuş iki gözü iki çeşme, kız kardeşini gömmek için kafilenin gerisinde kalmış; meğer ölmediğini, hâlâ canlı olduğunu görünce bu kez sevincinden hüngür hüngür ağlamış. Birlikte dağlarda saklanarak, yabani otlar yiyerek, gündüzleri saklanıp geceleri yol alarak on bir ay sonra Zara'ya varmışlar.

Şehre gelen köylülerden köprü başında bekleyerek aldıkları sepet sepet yumurtayı çarşının bir köşesinde satıyor, ekmek parası çıkarmaya çalışıyorlardı. Sürgüne giderken saklamayı becerdikleri birkaç parça altını kefen parası olarak saklıyorlardı.

Yaşlı bacı Siranuş, Ağavni'ye "Ben artık çok yaşlandım, yoruluyorum. Sen gençsin, Vartanuş'la beraber çalış. Yumurtadan ne kazanılır deyip geçme. Bizim geçimimiz senelerdir yumurtadan" diyordu.

İki kız kardeşin Ağavni'ye çok yardımları olmuştu, Pürk'e yakın Ganaçküğ [Yeşil köy] diye bir köyden gelmişlerdi. Siranuş, Suren'i çok seviyor, onu torunu Oskiyan'a benzetiyordu. Suren'i her gördüğünde sarılıp öper, "Be-

nim torunum, Oskiyan'ım da senin yaşındaydı. Sana ne kadar da benzerdi" derdi.

İki bacı ve Ağavni bir gün yine bir arada oturmuşlar, geçmiş günlerin acı ve tatlı hatıralarını yad ediyorlardı. Hayganuş, "Bizim köy Pürk'e yakındı, sizin çarşıya gidip kumaş alırdım. Kocan Avedis'i tanımadım ama adını duyardık. İstanbul'dan geldiğini, bir araba kitap getirdiğini, çok güzel bir ev yaptırdığını, çok aklı başında bir genç olduğunu işitirdik."

O sıra Suren içeri girince Siranuş, "İşte benim canım torunum geldi," dedi. Kalktı, ekmeğin arasına kavurma koydu, düremeç yapıp Suren'e verdi.

"Benim canım Oskiyan'ım da bu yaştaydı. Bütün köy yollara düşüp yürüdük. İki hafta beraber kaldık, sonra birden bizleri ayırdılar. Ağlamalar, sızlamalar, yakarışlar hiç para etmedi. Dört torunum vardı. Üçü erkek, en küçüğü Oskiyan'dı. Ah benim canım yavrularım... Aklıma geldikçe deli oluyorum. On beş nüfuslu Ağacan ailesinden yalnız biz iki bacı kaldık. Biz ne için yaşıyoruz sanki, o canım evlatlarım, torunlarım, gelinlerim gittikten sonra."

Siranuş'un gözleri yaşlarla dolmuştu. Önlüğünün ucuyla gözlerini sildi. "Hele tatlı mı tatlı, gözleri kara üzüm gibi, saçları beline uzanan, on dokuzuna yeni girmiş güzel Peneniyam ne de hünerliydi. Çeyizini kendi elleriyle düzüyordu."

"Sürgün başlayınca onu hep aramızda yürüttük. Korumak için yüzüne çamur sürdük, pis olsun ki kimsenin gözüne çarpmasın diye. Gel gör ki, nasıl anladılarsa, birden aramıza daldılar, onu bizden koparıp aldılar. Zavallı yavrumun bağırmaları, figanları, çığlıkları bugün dahi kulaklarımda çınlar. Hepimiz ağladık, yalvardık ama sesimizi

duyan olmadı. Sürükleye sürükleye alıp götürdüler. Bir daha görmedik. Öldü mü, kaldı mı, Allah biliyor. Bacımın alın yazısı daha da kötüydü. Kocası genç yaşta ölünce bir daha evlenmedi, kendini benim çocuklarıma, torunlara adamıştı. Hep içine kapalıydı, çok konuşmazdı, suratı asık dururdu ama kalbi altın gibi saftı. Canım bacım, o sürgünde dağlarda, ormanlarda, çöllerde, her tarafımız çete kaynarken bile kurtulacağımıza inanırdı. Onun için birkaç altını edep yerimize saklattı. O kokmuş paralar senelerce bize sermaye oldu. O sayede yumurtacı bacılar olduk."

Suren bazen arkadaşı Selahattin'le birlikte oyuna dalıyor, uzun saatler boyunca ortadan kayboluyordu. Selahattin'in anası babası da eski Ermenilerdendi, fakat onlar gerçek adlarını geri almamış, Müslüman kalmışlardı. Selahattin, Suren'in yaşlarındaydı; iyi arkadaş olmuşlardı. Bazen çocuklar, "Ne o Selahattin, kendin gibi gâvur bir arkadaş bulmuşsun!" diye onları kızdırıyor, bu yüzden dövüştükleri de oluyordu.

Selahattin, yerinde duramayan, hareketli, hırçın bir çocuktu. Suren de çok sakin sayılmazdı, ikisi bir araya gelince yapmadıkları yaramazlık kalmıyordu. Bostanlardan meyve çalar, pazarda pazarcıların hayvanlarını çözer, kasabanın dış mahallelerinden tavuk çalıp kaçarlardı. Ağavni bu tatlı belalarla ne yapacağını bilemez olmuştu. Selahattin'in babası ikide bir oğlunu dövse de bunun hiç etkisi olmuyor, onlar yine haylazlık yapmaktan geri durmuyorlardı.

Suren'in haylazlığına son noktayı değilse de virgülü bir topaç koydu. Bir gün, elinden düşürmediği topacının çivisi kırılınca soluğu Yeğya Usta'nın dükkânında aldı.

Demirci örsünde kızgın demirin döne dövüle biçime girip topaç çivisine dönüşmesini ağzı açık seyretti. Eski çivi kerpetenle çekilip yerine yenisi sanki topaca değil de Suren'in kafasına çakıldı. Suren o günden sonra Yeğya Usta'nın dükkânının önünden ayrılmaz oldu. Haftasına kalmadan da kendini demirci körüğünün arkasında buldu.

Ağavni oğlunun demirci çırağı olmasına, gönlü elvermese de sevinmişti. Böylece Selahattin'den uzak duracak, belki uslanıp haylazlıktan vazgeçecekti.

Suren büyük bir hevesle çıraklığa başlamıştı. Körük çekmek sıkıcı olsa da demirci olma hayali ağır basıyordu.

Bir akşam, Ağavni evde ihtiyar dostlarıyla otururken, Suren kir pas içinde geldi eve. Yalnız gözleri tertemiz parlıyordu. "Bak, bugün bir kuruş bahşiş aldım" diyerek cebinden kırtıklı bir kuruşu çıkarıp anasına gösterdi. Gururluydu.

"Ben büyüyünce dükkân da açacağım."

Hep bir ağızdan güldüler. Siranuş, "Hele bir sanatını öğren, büyü de, sonrası kolay olur. Ben de o günleri görürsem, ellerimle bir kız bulur, seni evlendiririm."

Ağavni oğluna sarılıp öptü.

Yaşlı kadın güldü: "Ağavni, Ağavni... Şimdi sen de demirci oldun. Yüzün kapkara is oldu."

"Ah anam, temiz meslekler dururken ille de demirci olacağım diye tutturdu. Halbuki ben babası gibi okusun, öğretmen olsun isterdim. Ama ne okul var, ne de çocukları okutacak bir öğretmen kalmış."

"İşin içinde korku var kızım. Okullarımızı kapattılar. Varsa yoksa devletin okulu. Orada da Ermenice ne gezer? Şöyle cesaretli biri çıkıp çocukları toplasa, bir evde onlara Ermenice öğretse ne güzel olur."

Ağavni sağ elini yüzüne dayamış, gözlerini bir noktaya dikmiş, dalıp gitmişti.

Cıvıl cıvıl çocuk sesleri kulaklarını çınlatıyordu. Avedis kara tahtanın önünde dimdik durmuş çocuklara ders veriyordu.

"Ne o kızım, hasta mısın? Birden sanki dondun kaldın."

Ağavni sustu. O an verdiği kararı kendine sakladı.

"Bir şeyim yok Siranuş teyze, gözümün önüne bizim Pürk'ün okulu geldi de..."

Suren'i, yetmişine yakın, saçı sakalı birbirine karışmış Yeğya Usta çırak almıştı. Karı koca Suren'i çok seviyorlardı. Üç oğullarını, gelinlerini birkaç ay önce İstanbul'a göndermişlerdi. Suren, onlara gelen mektupları yüksek sesle okuyordu.

Son mektupta, büyük oğulları Murat, hep birlikte Fransa'ya göç etmeye karar verdiklerini söylüyordu: "Üç kardeş bir aradayız, kısmet olursa sizleri de ilk fırsatta yanımıza alacağız, bir daha ayrılmayacağız."

Yeğya Usta, Suren'e, "Hele biz bir gidelim, Ağavni'yle sen de gelirsiniz. Yaban ellerde yol yordam bilmeden, lisan bilmeden yaşamak zor olacak, ama evlatlar nereye, biz oraya. Sizin için daha da kolay, nasıl olsa anan onların dilinden anlıyor."

Yeğya Usta köylere öküz, at nallamaya gittiğinde Suren'i de hep beraberinde götürüyor, onu çok seviyor, gözü gibi sakınıyordu. Bazı akşamlar, iş çıkışı, Suren'i yanına alır, beraber kasaba uğrarlardı. Yeğya Usta bacaklarından asılı koyun etinden iki iri parça kestirir, birini sardırıp Suren'e verirdi. Aynı merasim manavın önünde de tekrarlanır, Suren eve elleri dolu giderdi.

Suren artık onu bir baba gibi görmeye başlamıştı. İşine de canla başla sarılıyordu. Kömür almaya gittiğinde telisi ağzına kadar doldurur, gücü yetmese de gıkını çıkarmaz, yüklenip dükkâna getirirdi. Yaşı küçüktü, fakat kendi yaşıtlarına göre boylu, iriydi. Körük çeker, kömür ayıklar, para toplar, alışveriş yapardı. Gücü yettiğince çekiç bile vururdu. İlerde iyi bir demirci olmak için çabalıyordu.

Sağ elinin başparmağı çekicin sapı ile örsün üzerine takılı keskinin arasına sıkışıp kan içinde kalınca sonsuz acı duymuş, Ağavni'nin, "Oğlum, demircilikte yaran da yanığın da hiç eksik olmaz" sözlerini hatırlamış, ama mesleğine olan sevgisinde zerre azalma olmamıştı.

Ağavni haftada iki üç gün evlere temizliğe, çamaşıra giderken, diğer günlerde Vartanuş'la köprü başına çıkıp, köylülerden sepetle yumurta almaya, bunları çarşıda satmaya başlamıştı. Gerçi bu işten pek memnun değildi. Gençti, güzeldi; pazarda zaman zaman laf atıyor, rahatsız ediyorlardı. Yine de hayatına şükrediyordu, çektiği sıkıntılar gerilerde kalmıştı.

Kumandan oturduğu sandalyeden bir oturup bir kalkıyor, öfkesini denetleyemeyen bir ses tonuyla, Ağavni'yi sorguluyordu:

"Hanım, hanım, kendini ne sanıyorsun! Bütün bu yaptıklarının, Ermenice konuşup, yazmanın, ders vermenin yasak olduğunu bilmez misin! Ben seni şimdi nezarete, sonra da mahkemeye sevk edeceğim. Burası Ermenistan mı ki kalkmışsın Ermenice ders veriyorsun!"

Ağavni bir suçlu gibi başını önüne eğmişti. Gözlerini kaldırdı, kumandana, korkmadan, "Yaptığımın suç olduğunu bilmiyordum. İsterseniz verdiğim dersleri kontrol edin. Suç olacak bir şey yapmadım. Ermeni çocuklarının kendi lisanlarını öğrenmesinin nesi kötüymüş? Ben devlete karşı mı geldim ki?"

Kumandan bu beklemediği cüret karşısında iyice sinirlendi.

"Sus be kadın! Şimdi seni ayağımın altına alır ezerim. Sen neler de biliyormuşsun. Kafan da bir kadına göre fazla çalışıyormuş. Senin tahsilin nedir? Karşıma geçmiş erkek gibi konuşuyorsun!"

Jandarmalara seslendi:

"Gidin bu kadının evini arayın. Kitaptır, yazıdır, ne varsa hepsini bana getirin!"

Ağavni'ye bakıp yüzünü buruşturdu.

"Atın nezarete, gözüm görmesin!"

İki jandarma kollarından tutup götürmek isterlerken Ağavni karşı koydu:

"Kumandan, benim de tahsilim var. Lisan da bilirim. Yaptığım şeyin suç olduğunu bilmiyordum. Kimseye karşı bir kötülük yapmadım. Bırakın evime gideyim, beni bırakın."

Kumandan oralı olmadı. Eliyle jandarmalara Ağavni'yi götürmelerini işaret etti.

Ağavni çocuklara ders vermeye iki ay önce başlamış, bir anda on üç öğrencisi olmuştu. Haftada iki gün, öğle saatlerinde sobasını yakıyor, çocukları etrafına topluyor, onlara okuma öğretmeye çalışıyordu.

Çocuklar kısa bir sürede alfabeyi öğrenmiş, okumaya başlamışlardı bile. Ağavni elinde kitap olmadığı için dertliydi ama yine de yılmıyor, kendi kendine yazıyor, dersler hazırlıyor, dualar öğretiyordu. Çocuklar da, aileleri de gidişattan memnundu. Ağavni onlardan hiçbir şey istemese de ona yiyecek, yakmak için odun gönderiyorlardı. Bazen sağda solda saklanmış bir Ermenice kitap ortaya çıkıyor, Ağavni çocuklara hemen o kitaplardan bölümler okuyordu. Avedis'in yolunda, onun mesleğini yürütmenin mutluluğuyla, yeni bir yaşama sevinciyle sarılmıştı bu sevdiği uğraşa.

Ta ki jandarmalar gelip evi arayana, Ağavni'yi karakola götürene kadar.

Ağavni'nin iki jandarma tarafından karakola götürülmesi Zara Ermenileri arasında panik yaratmıştı. Her zaman var olan korku daha da büyümüştü. Bazıları, o gece,

evlerde kalmış olan Ermenice kitapları, İncilleri yaktı, kimileri de toprağa gömdü. Jandarmalar Ağavni'nin evini aradılar, buldukları birkaç kitabı, defteri alıp götürdüler.

Çarıkçı Arşag ve değirmenci Mışeh, kumandanı o gece karakolda ziyaret ettiler. Kumandan onlara oturmaları için yer göstermediğinden, ayakta, ellerinde kasketleri öylece dikiliyorlardı. Lafa Çarıkçı Arşag girdi.

"Kumandan Bey, senden ricamız eksik eteği serbest bırakman. Ne de olsa bir kadındır, bir hata yapmış ise affınızı rica ediyoruz."

Kumandan jandarmaların getirdiği kitapları ve birkaç küçük defteri inceliyordu. Kapının dışında bekleyen askere seslendi: "Evladım, alın şunları dışarda yakın!"

Asker çıkınca kumandan başını Arşag ve Mışeh'e çevirdi:

"Beyler, kusura bakmayın. Ortada mühim bir suç var. Kadın olsun, erkek olsun, suç suçtur. Yine dua etsin kadın olduğuna, alimallah bir erkek olacaktı da görecekti. Ben onun tüylerini kaz gibi yolardım. Durun bakayım, adı neydi bu kadının?"

Kâğıtları karıştırdı, zaptı çıkardı:

"Minas kızı Ağavni. Bu kadın mahkemeye gidecek!"

Arşag ile değirmenci Mışeh birbirlerinin yüzlerine içleri burkularak baktılar. Bu kumandan, kahvede veya içki masasında sohbet edip şakalaştıkları adam hiç değildi.

İki yaşlı Ermeni odadan birer suçlu gibi çıktılar. Kapının önünde kasketlerini başlarına koyup merdivenlerden inerek hiç konuşmadan karakoldan ayrıldılar.

Ağavni nezarethanede korku dolu bir gece geçirdi. Sabaha kadar köşede başını dizlerinin arasına alarak ısın-

maya, kendini koruyabilmek için de uyumadan sabahı etmeye çalıştı. Gece boyu jandarmalar birkaç defa kapının üzerindeki küçük deliği açıp bakınca, Ağavni her defasında öksürüp hareket ederek uyanık olduğunu belli ediyordu. Sabah güneş doğup nezarethane duvarının üstündeki küçük pencereden içeri girince bir nebze rahatladı.

Gece boyunca, on yıldır yaşadığı çile Ağavni'nin gözlerinin önünde adeta resmi geçit yaptı. Avedis'in götürülüp bir daha geri gelmemesi, aylarca oradan oraya sürülmesi, ağlamalar, ölümler; Kürtlerin yanında geçirdiği on yıl... Hepsini bir kez daha yaşıyordu.

Soğuk, nemli nezarethanede üşümüş, vücudu kaskatı kesilmişti. Bir ara Avedis karşısındaymış gibi konuşmaya başladı. "Ah zavallı, kim bilir kaç gün kaldın böyle soğuk bir hücrede. Kim bilir sana ne kadar eziyet ettiler? Şimdi neredesin, ben çok yalnızım. Sana öyle ihtiyacım var ki. Allah'ım şu dört duvar arasında işit, sesimi işit artık."

İçerisi iyice aydınlanmıştı, saatler ilerledikçe Ağavni'nin heyecanı artıyordu, ne bir çağıran vardı ne de ilgilenen.

Suren düştü aklına.

"Vah benim bir tanem? Bu ne işti başıma gelen? Sorgusuz sualsiz bir de hapislerde çürütürlerse ne yaparım? Padişah gitti de bir şey mi değişti sanki? Biraz olsun nefes almaya gelmiyor. Beni şu karanlık zindana sanki bir katil, bir haydut gibi attılar. Acaba Suren'im nerede kaldı dün gece, yemek yedi mi? Vah benim bir tanem..."

*

Zadik *derbaba* eline bastonunu almış, karda ağır ağır yürüyerek Faik Ağanın evinin yolunu tutmuştu. Yaşlı adam kocaman konak kapısının önünde durdu, büyük çift

kanatlı kapının üzerindeki aslan kafalı halkadan tutarak birkaç defa tokmağı vurdu. Kapı açıldı, hizmetçi başını uzattı:

"Buyur dede, ne istiyorsun?"

"Kızım, Faik Ağa'yı görmek istiyorum. Beni tanır, adım Zadik. Balımyan'ların Zadik dersin."

Hizmetçi kadın, "Bilmem ki, daha kalkmamıştı. Sen burada bekle" diyerek kapıyı aralık bırakıp içeri girdi.

Zadik *derbaba* o gece rahat uyumamıştı. Yaşını başını almış eski bir papaz olarak bir hal çaresi bulacağını düşünen Zaralı Ermeniler onun evinde toplanmış, Ağavni'yi içerden nasıl çıkaracaklarını gece yarılarına kadar tartışmışlardı. Her kafadan bir ses çıkıp bir neticeye varılamayınca Zadik *derbaba* "Sabah ola, hayrola" deyip Faik Ağa'ya gitmeye karar vermişti.

Kapının önünde soğuktan üşümüş bir halde, bir o yana bir bu yana gezinmeye başladı. Kendi kendine, "Galiba erken geldim, rahatsız ettim" diye düşünürken hizmetçi geri geldi, "Buyur dede, seni salona alayım" diyerek önden yürüdü.

Faik Ağa, Zadik *derbaba*yı ayakta karşıladı. Elini uzatarak, "Ne o Zadik Ağa, sabah sabah hayırdır inşallah?" dedi. Hoşbeşten sonra *derbaba*, olan biteni bir çırpıda anlattı, Faik Ağa'nın kaşları çatıldı, sinirli bir halde, "Olmaz öyle şey, artık o günler çok gerilerde kaldı! Şimdi artık cumhuriyet var!" dedi.

Hizmetkârına seslendi: "Hemen kızağı hazırlayın. Hele otur Zadik Ağa, biz bir kahvaltı yapalım, sonrası kolay."

Faik Ağa, Zadik *derbaba*yla sohbete dalıp Ağavni hakkında teferruatlı bilgi edindi. Bilhassa onun tahsilli ve bilgili, yabancı lisan bilen bir kadın olduğunu işitince şaşırdı.

Faik Ağa ve Zadik *derbaba* iki atın çektiği kızağa bindiler, dizlerine de birer battaniye sardılar. Atlar hareket etti, kızak yeni yağmış karın üstünde iz bırakarak ilerlemeye başladı.

Faik Ağa karakoldan içeri girince kumandan telaşla ayağa kalktı: "Buyrun, buyrun... Şeref verdiniz efendim, şöyle buyrun. Oğlum, Faik Ağa'ya kahve getir. Kahveniz nasıl olsun ağam."

Zadik *derbaba* kenarda bastonuna yaslanmış duruyordu. Faik Ağa ona dönerek, "Otursana" dedi.

Faik Ağa lafa doğrudan girdi.

"Çok ayıp etmişsin kumandan. Bir kadını hapse attırmak güzel bir şey değil. Ben Ermeni hemşerilerimizin asla fenalık yapacaklarına, kanuna karşı geleceklerine ihtimal vermem, hepsini iyi tanırım."

Kumandan şaşırdı ama hemen savunmaya geçti. Oturduğu masanın çekmecesinden bir kâğıt çıkardı.

"İşte zabıt... Üstelik bu kadın buralı da değil. Tahsilli... Komitacıdan farkı yok, bir silahı eksik! Karşımda dik dik konuşuyor. Ben böyle kadın görmedim."

Faik Ağa geri adım atmadı.

"Evet, tahsilli olunca başka oluyor tabii. Fransızca da biliyormuş. Artık her neyse, olan olmuş, biz başa dönmeye bakalım. Kadıncağızı lütfen nezarette tutma, yazık oluyor. Evladıyla bir başına kalmış zaten."

"Faik Ağa, ben onun hakkında tahkikat yaptırdım. Kocası vaktinde komitacılıktan hapis yatmış..."

"Bak kumandan, onlar geçmişte kaldı. Artık eski defterleri karıştırmak lüzumsuz. Sanki cinayet mi işlemiş? Bırak kadını gitsin. Zaralı Ermeni hemşerilerim adına Zadik Ağa da ricacıdır."

Sağ eliyle, sol cebindeki gümüş köstekli saati çıkardı.

"Epey geç olmuş kumandan. O gariban eksik eteği hapisten çıkar, mesuliyeti bana..."

Ayağa kalktı ama kumandanın pes etmeye niyeti yoktu.

"Faik Ağa. Birkaç dakika daha oturmanızı rica etsem..."

Jandarmalara Ağavni'yi getirmelerini emretti.

Ağavni bitkin bir halde kumandanın odasına girdi. Faik Ağa ve Zadik *derbaba*yı görünce önce bir ürperdi. Daha sonra kendini toparladı ama perişanlığı gözlerinden okunuyordu.

Kumandan:

"Bak hanım, Faik Ağa seni affettirmeye gelmiş, ne dersin?"

Ağavni, Faik Ağa'nın gözlerinin içine bakarak konuştu:

"Beyefendi, ben kanuna karşı geldiğimi bilmiyordum. Eğer Ermenice öğretmek suçsa diyecek sözüm yok. Bugün İstanbul'da Ermeni ve gayrimüslim okulları açık. Burada neden yasak? Burada neden Ermenice öğrenilmesin? Bunu anlayamıyorum. Benim bir suçum yok. Ama beyefendi sağ olsun, ona teşekkür ederim."

"İşittiğime göre sen Fransızca da bilirmişsin."

Ağavni başını sallayınca kumandan ona birkaç Fransızca soru sordu. Ağavni gayet sakin, düzgün bir Fransızcayla yanıtladı. Faik Ağa ve kumandan birbirlerine baktılar. Zadik *derbaba*nın keyfi gözlerinden okunuyordu.

Kumandan bir süre önündeki kâğıda baktı.

"Tamam... Şimdi evine gidebilirsin. Bir daha hakkında şikâyet istemem."

Kumandan Faik Ağa'nın önünde zabıt tutanaklarını yırtıp çöp kutusuna attı.

Faik Ağa, Zadik *derbaba* ve Ağavni odadan dışarı çıktılar.

Onlar kızağa kurulurken Ağavni zincirinden boşanmış gibi, doğru demirciler çarşısına koştu, soluğu Yeğya Usta'nın dükkânında aldı. Tek arzusu yirmi dört saattir görmediği oğluna sarılmaktı. Yeğya Usta ocağın önünde çalışıyordu, Ağavni'yi görünce elindeki demiri ocağa sürüp geçmiş olsun dedi, hal hatır sordu.

Suren anasını gördüğü için çok mutlu olsa da ustasının yanında ciddiyeti elden bırakmıyor, hevesle körüğün kanatlarını ileri geri çekiyordu.

Yeğya Usta, alnının terini silerek, "Ben Suren'i sana hemen gönderirim. Şu elimdeki iş soğumasın, istersen bekle, zaten az işim kaldı" dedi.

Ağavni dayanamadı, arka tarafa geçerek oğlunun boynuna atıldı.

"Aznif bacı, şu köşedeki dokuma tezgâhı mı yoksa?"

"Nerden bildin kız?"

"Pürk'te bizim de tezgâhımız vardı, anam bütün gün dokurdu. Baka baka ben de az buçuk öğrenmiştim."

"Benim de kaynanam kilim dokurdu. İşin ustası sayılırdı, o ölünce Derbab getirip tezgâhı buraya attı. O gün bugün, samanların içinde çürüyor. Geçen kış Derbab kırıp yakacaktı, kaynanamın hatırası dedim, mani oldum."

Ağavni, anasının tezgâh başında oturup saatlerce hiç kalkmadan çalıştığı günleri hatırladı.

Aznif:

"Ben de dokurdum, ama evlendikten sonra tezgâha oturmadım. Çalış çalış, el kadar kilim dokuyamıyorsun. Sekiz on kişilik haneye pişir, taşır, çamaşır... Zaman mı var ki? Tezgâh da burada kırıldı, parçalandı."

Ağavni kendi kendine düşünüyordu:

"İşse iş, tezgâhsa tezgâh. Anam senelerce bu tezgâhtan karnımızı doyurmuştu. Neden olmasın?"

O anda kafasına koydu, hemen kararını verdi. Tezgâhı tamir ettirecekti. Aznif'e söyleyince onun da aklına yattı:

"Derbab'ın elinden gelir, o kurar, eksiği varsa tamamlar."

Samanları temizlediler. Dağılmış parçaları bir araya getirmek için her yanı didik didik ettiler. Toz içinde kalıp hapşırmaya, sonra da hallerine gülmeye başladılar.

İki kadın el ele vererek bütün parçaları, tarakları ayırıp dışarı çıkardılar. Aznif birden telaşlandı: "Hepsi tamam, ama taraklı tokmağı nerede? O mühim, taraklı tokmak olmazsa neyle dokuyacaksın? Sahi, sen hakikaten kilim dokumasını biliyor musun?"

"Ben tezgâhın dibinde büyüdüm. Aklım ermeye başladığından beri anam tezgâh başındaydı. Bizi sürgüne götürdüklerinde anamın çalıştığı kilim tezgâhta yarım kaldı. Başta elbet zorlanırım, ama anam sağ olsun, temelim sağlam. Geçim için her şeyi denemek lazım."

Aznif'lerin ardiye olarak kullandıkları küçük odaya girip taraklı tokmağı aramaya başladılar. Eski bir sandığı karıştırdılar. Sandıkta Aznif'in kaynanasından kalma işlemeli elbiseler, dantelalar, kenarları renk renk işlemeli başörtüleri, sararmış bir gelinlik, bir İncil, bir deste de Rus parası vardı. Sandıktan eşyaları çıkarıp bir kenara koydukça alttan başka parçalar çıkıyordu.

Aznif, "Ben bu evde yirmi bir senelik gelinim. Bu çeyiz sandığının içindeki şu eski şeyleri görmemiştim. Sanki yeni gibiler. Hele şu çeyiz sandığına bak, daha dün yapılmış gibi. Köşelerdeki parlak demirler hiç paslanmamış. Şu süslere bak, sandığını nasıl işlemişler. Yalnız bir iki aynası düşmüş, onun dışında sapasağlam. Halbuki benim sandığın her tarafı döküldü."

Ağavni içinden konuşuyordu:

"Ah bacım! Sen hele o bizim güzel beyaz evimizi, eşya-

larımızı göreydin! Neler yoktu ki? Avedis'imin ta İstanbul'dan getirdiği gramofondan tut da, raf raf kitaplara kadar..."

Aznif birden haykırdı: "Gözün aydın, buldum buldum!"

En az iki kilo ağırlığındaki tunç tokmak elinde parlıyordu.

Suren'in gözleri ağlamaktan kan çanağına dönmüştü. Yılların demircisi Yeğya Usta'yı son yolculuğuna uğurlamak için neredeyse bütün Zara toplanmıştı.

Zadik *derbaba* yatağından güçbela kalkıp gelmiş, ölünün başında İncil okuyup dua etmişti. Cenaze Tolas tepesindeki Ermeni mezarlığında derince kazılmış çukura verilince Suren'in gözyaşları daha da arttı. Yeğya Usta, Suren'in sadece ustası değil, babası, dedesi, arkadaşıydı. Suren on üç yaşındaydı ve onca yakınlık duyduğu, çok sevdiği ustasının ölümüne gözyaşlarıyla isyan ediyordu.

Yeğya Usta yazdan kalma alacakları, veresiyeleri toplamak için civar köylere yalnız başına gitmişti. Suren'i de götürmek istemiş, fakat Ağavni, "Sen de gitme Yeğya Usta. Kıştır, ne olur ne olmaz, yolda başına kötü bir şey gelmesin" demiş, fakat yaşlı adamı ikna edememişti.

Yeğya Usta ısrarla, "Acı patlıcanı kırağı çalmaz, gideceğim köyler de yakın zaten" demiş, elinde emektar bastonu, omzunda heybesiyle yola çıkmıştı. Bir hafta sonra ölüm haberini şehre inen köylüler getirmişti. Bir ağacın dibinde karlar içerisinde, bastonu elinde, donmuş halde bulunmuş. Geri dönerken belli ki amansız bir kar tipisine yakalanmış, uykuda donup kalmıştı. Ölüsünü gidip kızakla getirmişlerdi.

Dükkânın sorumluluğu Yeğya Usta'nın oğlu Kaçaz'a kaldı. Orta yaşlarda, iri yapılı ve biraz da tembel olan Kaçaz Usta, demircilikten çok kömür kaçakçılığıyla ilgiliydi. Ocakta sıcak demiri bırakır, öğle uykusu için eve giderdi. Kendini uda ve cümbüşe vermişti, akşama kadar çalıp söylese usanmak bilmezdi.

Suren çoğunlukla dükkânda yalnız kalıyor, gelen müşterilere malzeme satıyor, fırsat buldukça cep harçlığını çıkarmak için, kundaklık bebeklerin topraklarını ısıtmada kullanılacak teneke kutular ve bıçaklar yapıyordu.

Yavaş yavaş delikanlılığa doğru adım atıyor, atak bir delikanlı olduğunu, şapkasını sağ tarafa eğerek belli ediyordu. Pazar günleri temiz pak giyinip arkadaşı Selahattin'le şehrin altını üstüne getiriyorlardı.

Kaçaz Usta'nın kömür kaçakçılığından yılmıştı. Köy köy kömür toplayıp öküz arabalarına yükler, Zara'ya yakın, kullanılmayan bir ahırda depolar, oradan da Suren'le birlikte kış boyu demircilere telis telis taşırlardı.

Bir gece, Suren'le Kaçaz Usta, gecenin karanlığında Zara'nın dışında bir yerde, gelecek kömür dolu öküz arabalarını beklerken, birden silahlı üç orman memuru çıkıverdi karşılarına. "Eller yukarı" diye bağırıp ellerinde tüfekleri, gözlerini Kaçaz Usta'yla Suren'e diktiler.

"Söyleyin bakalım, gecenin bu saatinde ne işiniz var burada!"

Kaçaz Usta sakin görünmeye çalışarak:

"Eğer burada oturmak yasaksa, kalkar gideriz, biraz yorulduk, bostandan geliyoruz."

Ayağa kalkmak istedi, orman memuru benzinli çakmağını yakarak Kaçaz Usta'nın yüzünü aydınlattı.

Birden, "Sen ha, sen... Kaç seferdir elimizden kur-

tuldun... Ulan, gâvur götüne bakmadan bu cesareti nereden buluyorsun? Ne zamandır arkandayız ama bu sefer bitirdik işini. Seni doğduğuna pişman edeceğiz. Söyle bakalım, kömür arabaları ne zaman geliyor?"

Kaçaz Usta telaşlanıyordu:

"Ne arabası, ne kömürü memur bey? Biz biraz burada dinlenelim dedik, hepsi bu."

"Biz seni tanıyoruz Kaçaz. Köylerden topladığın kömürleri demircilere sattığını biliyoruz. Kaç defa ihbar aldık. Söyle bakalım, bu gece kaç araba kömür gelecek?"

"Memur bey, Allah sizi inandırsın, sadece geçen sene birkaç sefer kömür almıştım. Tehlikeli olduğu için artık yapmıyorum, inanın bana."

Orman memuru birden bağırmaya başladı:

"Ulan senden başka kömür kaçakçılığı yapacak adam kalmadı mı? Bu ne cesaret... Yok efendim geçen sene yapmışmış..."

Kaçaz Usta'ya vurmaya başladı.

"Söyle ulan söyle, buracıkta öldürürüm seni şimdi, konuş!"

Araya diğer orman memuru girdi:

"Usta, daha fazla dayak yeme de konuş. Elinde kalacaksın, bak."

"Memur bey benim ne arabam var, ne de kömürüm. İsterseniz öldürün beni!"

Üçüncü orman memuru "Durun hele, durun!" dedi ve iki eliyle Suren'in kulaklarına yapıştı.

"Söyle bakalım, senin adın ne? Bu adam senin neyin olur?"

Suren kulaklarının acısını bütün vücudunda hissediyordu:

"Adım Suren, bu da benim ustam."

Orman memuru Suren'in kulaklarını daha da sıktı: "Peki nereden geliyorsunuz?"

Suren acılar içinde kıvranarak "Bostandan" dedi. Orman memuru, "Bak oğlum, sen yalan söylüyorsun. Bana doğruyu söyle, kömür arabaları ne zaman gelecek?

"Bilmiyorum!"

"Yalan konuştuğun sesinden belli, it herif!"

Suren'e okkalı bir tokat attı. Suren çalıların üzerine yıkıldı.

Memurlar tekrar Kaçaz Usta'ya döndüler. "Bana bak, Kaçaz mısın, Kaçın mısın! Burada sabaha kadar seninle arabaları bekleyeceğiz. Bak bakalım arabaların nasıl teker teker elimize düşecekler!"

Soru sormayı bırakıp bir yere oturdular. Gecenin karanlığında görülmemek için sigaralarını da yakmadılar.

Kaçaz Usta birkaç gün önce aşağıya, Dereköy'e gitmiş, kömür siparişini vermişti. Bu gece de kömür yüklü dört araba için gelmişlerdi.

İçinden "İnşallah bir aksilik çıkar da gelmezler" diye dua ediyordu. Şayet gelecek olurlarsa, hem paraları gidecek, hem de köylülerin öküzlerine, arabalarına el konulacak, hapse düşeceklerdi. Üç sene mi, beş sene mi?

Aşağı köylü, palabıyıklı, iriyarı, üç beş defa odun kömür kaçakçılığından hapislere girip çıkmış, yine de akıllanmamış Temur'u herkes tanırdı. Koca koca kuyular kazar, odunları kuyularda yakar, daha sonra da kuyuların üzerini çamurla sıvayıp kömür hazırlar, demircilere satardı. Sözüne sadık bir kömür kaçakçısıydı.

Fakat Kaçaz Usta şanslıydı. Çünkü, Dereköy'ü başka orman memurları basmış, bir köylüyü araba yüklü odun-

larla, Temur'u da kömür kuyularında yakalamış, hepsini tutuklamışlardı.

Üç orman memuru, karşılarına Kaçaz Usta'yla Suren'i oturtup gündoğumuna kadar sabırla beklediler ama ne bir arabaya ne de hayvan sırtında kaçak kömür getiren birine rastladılar.

"Kalkın gidelim," dedi biri sonunda. "Bu adamlar deli değiller ya gündüz gözüyle kaçak kömür getirsinler. Geceyi boşu boşuna burada geçirdik, herif haklıymış."

Birbirlerinin gözlerine baktılar. Atlarına binerken içlerinden biri Kaçaz'a dönerek bağırdı:

"Ulan gâvur oğlu, ben hancı sen de yolcu iken bir gün benim hana düşeceksin. Bunu unutma. Seni kıskıvrak yakalamak boynumun borcu olsun!"

Atlarını mahmuzlayıp gittiler.

Kaçaz Usta derin bir nefes aldı:

"Allah'ım dualarımı işitti..."

Ağavni elindeki mektubu bir nefeste okudu. Heyecandan hiçbir şey anlamamıştı. Bir kez daha okudu.

Sevgili Ağavni,

Beni tanımazsın. Avedis'le ikinci dereceden kuzen oluruz. İstanbul'da çok zaman beraberdik. Ona İstanbul'da kalması için çok ısrarda bulunduk. Bizleri dinlemedi. Senin için buraları, işini, bizleri bıraktı gitti. Artık şehir hayatından usanmışmış, Pürk'e yerleşecekmiş, oradaki çocuklara faydalı olacakmış... Hep bunları anlattı bize.

Buralarda Anadolu gibi toplu bir sürgün olmadı, bizler yerlerimizde kaldık. Sizi, Avedis'i çok aradık, hiçbir yerde izinize rastlamadık, ama Zara'dan buraya gelen haberler sayesinde sonunda sizi bulabildik. Avedis sağ olsaydı ne yapar eder bizi arardı, hiç değilse İstanbul'daki okuluna ulaşırdı. Yine de biz aramaya devam edeceğiz.

Tek dileğimiz seni ve Avedis'in biricik hatırası, oğlunuz Suren'i burada görmektir. Size yakında biraz para göndermeye çalışacağım. Benden haber bekleyin.

Kalpten selamlarımla.

Vahan Norşen

Bu mektup Ağavni için yeni bir umut oldu. Artık hedefi İstanbul'du. Çalışacak, para biriktirecek, ne yapıp edip İstanbul'a gidecekti. Avedis'in okuduğu ve öğretmen olduğu okulları, senelerce yaşadığı şehri görecek, arkadaşlarını tanıyacaktı.

İşleri açılmıştı. Tezgâhı hiç boş kalmıyordu. Eli iyi kötü para görür olmuştu. Hem kışın daha kolay ısınmak hem de yarın bir gün evlenecek Derbab'ın oğluna yer açmak için ev değiştirmesi, Kurrem Çavuş'un kiracısı olması sanki uğur getirmişti. Bu mektup da hayra alametti. Kara kaderi değişiyor muydu ne!

Bir yandan da kendini yorgun, yaşlanmış hissediyordu. Yaşı daha otuz beşti, ama kırışıklıklar alnına sırayla dizilmeye başlamıştı. Aynanın karşısında kendini inceliyor, "Hey Allah'ım, nasıl geçti bunca acılı sene, ihtiyarlık emareleri baş göstermeye başladı" diye içleniyordu.

Ağavni mektubu koynuna sokmuş, tezgâhın başında işine dalmıştı. Birden kapı vuruldu, kalkıp açtı, karşısındaki Kurrem Çavuş'tu.

Kurrem Çavuş senelerce askerde kalmış, girip çıkmadığı harp kalmamıştı. Her kahveye oturuşunda, savaşlarda başına gelenleri ballandıra ballandıra anlatır, kendini daima kahraman yerine koyardı. İşte bu Kurrem Çavuş'a son zamanlarda bir şeyler olmuştu. İki günde bir vakitli vakitsiz gelir, "Ağavni bacı, bir arzun, bir ihtiyacın varsa bana hiç çekinmeden söyleyebilirsin. Sen benim kiracım sayılmazsın" der dururdu.

Kurrem Çavuş hal hatır sorduktan sonra oyalanmadan lafa girdi:

"Bak, benim evimde kaç aydır oturuyorsun, senden çok memnunum. Sana bir teklifim olacak. Biliyorsun, bir

yaşlı bacımdan, bir de Allah'tan başka kimsem yoktur. Senin de oğlundan başka kimsen yok. Gel, evlenelim diyorum. Bende para var. Daha iki evimle, birkaç tarlam, bir iki de bostanım var. Oğlun genç delikanlı, işlerimin başına geçer, ne dersin? Hem sana söz veriyorum, Müslüman olman için ısrar etmeyeceğim. Zaten âdetlerimiz de birbirine uyar. Arabacı Derbab'ın evinde oturduğun zamandan sana gönlüm vardı. Sen namuslu, dürüst, okumuş, bilgili bir kadınsın. Gel bu arzuma yok deme, ben de cahil bir adam değilim. Hayatta çok şey gördüm. Ölülerin üzerinden basa basa geçerek hayatımı kurtardım. Şimdi hem senin, hem de kendi hayatımı kurtarmak istiyorum. Sana üç gün mühlet, tart, düşün."

Ağavni, Kurrem Çavuş'un söylediklerini sakince dinlerken, öfkeden kendini yemişti. Yanakları al al olmuş, gözleri sinirden yuvalarından çıkacak gibi açılmıştı. Sonunda dayanamayıp patlayıverdi.

Kurrem Çavuş sözünü bitirince Ağavni açtı ağzını yumdu gözünü:

"Sen beni ne sandın Kurrem Çavuş? Ben evlenseydim çok önce evlenir, bunca sene yalnız kalmazdım. Sen kendine başka bir kadın ara, bir daha da sudan bahanelerle evime gelme. Şayet evinde oturmamıza razı değilsen, hemen başımızı sokacak bir delik bulurum. Böyle bir şeyi ne sen söylemiş ol ne de ben duymuş olayım. Benim boyumca oğlum var. Bir daha da kiranı almaktan başka bir sebep için gelme bana. Seni bir ağabey biliyordum, bundan sonra da öyle bilmek isterim..."

Kurrem Çavuş bu hiç beklemediği çıkışa şaşırmıştı. Hayal kırıklığının verdiği çaresizlikle, tek kelime etmeden, sessizce kapıdan dışarı çıktı.

Ağavni'nin sinirleri iyice gerilmişti. Birden gözünden yaşlar boşanmaya başladı. Hem ağlıyor, hem de kendi kendine konuşuyordu.

"Gördün mü başıma geleni Avedis? Çık artık ortaya, çık, Avedis. Sen benim her şeyimdin Avedis..."

Çalgıcılar oynak havalar çalıyor, davetlileri coşturuyordu. Suren ve Selahattin kaçak rakıyla kafaları çekmişlerdi, ayakta duracak halleri yoktu.

Selahattin, "Aslanım, burada bir sürü kız var. Bak, beğen, sonra benim gibi ara sıra bohçacı ile biraz fındık fıstık gönderdin mi iş hallolur gider. Of be! Amma da çekingen adamsın, biraz erkek ol oğlum. Bak ben kafaya koydum, bu sene evleneceğim Suzan'la. Anamı babamı gönderdim. Arkamızdan benim için Ermeni bozması demişler ama hiç mühim değil, biz birbirimizi seviyoruz."

Selahattin kasabadaki zengin ailelerden birinin kızına sırılsıklam âşıktı. Her fırsatta Suren'i yanına alıyor, birlikte köprü başına gidiyorlardı. Suzan, köprünün yanı başındaki konakta otururdu. Selahattin, Suzan'ı uzaktan da olsa görebilmek için saatlerce gözlerini pencereden ayırmazdı. Suzan bir anlığına başını dışarı çıkarıp kendini gösterse hemen içerden bir ses yükselirdi: "İtin kızı, gene kediliğin tuttu, gırnavlamaya başladın. Çabuk içeri gir!"

Düğünün sonuna doğru sıra hediyelere gelmişti, Ağacan Ağa gelin ve damadın kollarından tutarak onları ortaya çekti ve gür sesiyle bağırmaya başladı:

"Efendiler ve hanımlar... Şimdi sıra hediyelere geldi. Herkes sıraya girsin ve hediyeler takılsın!"

Herkes sıraya dizildi. Ellerindeki hediyeleri Ağacan Ağa'ya veriyorlar, o da elindeki kumaşı, basmayı, kadifeyi, gelinin boynuna sarıyor, "Bu arabacı Derbab'tan, bu çarıkçı Arşag'dan" diyerek sesi çıktığı kadar bağırıyordu.

Ağavni, Suren'i yanına çağırdı, elindeki çiçekli basmayı Ağacan Ağa'ya vermesini istedi. Suren basmayı annesinden aldı, içkinin tesiriyle yalpalaya yalpalaya Ağacan Ağa'ya uzattı. Geri dönerken, hemen arkasında, daha önce hiç görmediği bir kız gördü. Kız elinde kumaşla sıra bekliyordu. Birden Suren'le göz göze geldiler. Uzun boylu, beline kadar siyah saçları, siyah zeytin gibi büyük gözleri olan bir kızdı. Çarpılmıştı!

Düğün dağıldığında Suren kızı gözden kaybetti. Nereden çıkıp nereye gittiğini görememişti.

Kimdi? Nerede oturuyorlardı?

Sanki yer yarılmış da içine girmişti.

Anasına ne zaman o kızdan bahsetse Ağavni burnunun altından gülüyor, "Sen daha evlenecek çağda değilsin" diyerek konuyu kapatıyordu.

Suren kızı bir daha hiçbir düğünde, nişanda göremedi. O kara gözleri unutamıyor, gittiği her yerde, büyük bir umutla onu arıyordu. Bir peri gibi belirip kaybolmuş, sanki göğe uçmuştu.

Peri altı ay sonra, Suren'in hiç beklemediği bir anda gökten yere iniverdi.

O gün Selahattin'le gezmeye çıkmışlardı. Suren bir duvarın ardında dallardan asılı tombul elmaları görünce kendini tutamadı, bir sıçrayışta duvara tırmandı. Elmayı koparırken aralanan dalların arasından gözüne bir kız ilişti.

Kız, başında uzun siyah saçlarının altından bağladığı başörtüsü, elinde çapası, neşeli bir şekilde koca bahçeyi çapalıyordu. Çapayı her sallayışında, boynundaki kehribar gerdanlık sallanıyordu. Suren gözlerine inanamıyordu. Altı aydır aradığı kız karşısındaydı işte. Olacak şey değildi, kızı bulmuştu!

Dönüp Selahattin'e yavaşça "Gel de bir bak" diye seslendi.

Selahattin duvara tırmandı, kızı görür görmez tanıdı.

"Hadi gidelim Suren! Kardeşi bizi burada görürse pestilimizi çıkarır."

"Sen bu kızın ailesini tanıyor musun?"

"Tabii tanıyorum!"

"Peki sana o kadar anlattım, neden hiç üzerinde durmadın da 'tanımıyorum, galiba Sivaslı' dedin."

"Sen onu anana sor! Anan 'O kızın ailesini tanıdığını sakın ha Suren'e söyleme' diye tembihleyip yemin verdirdi. 'Suren'in ne babası var ne de parası, evlenecek, âşık olacak zaman değil' dedi. Onun için senden sakladım. Kızın adı galiba Verjin. Babasını sen de tanırsın, terzi Rupen Usta. Kardeşi de deli Arşag. Bilirsin, herkes ondan uzak durmaya çalışır. Ben de bir iki tokadını yemiştim küçükken. Şimdi olsa ağzının payını veririm ya, sen yine de o belalıdan uzak dur."

Suren neşe ve sevinçle eve geldi. Sacayağın üzerindeki, isten simsiyah olmuş tencerenin kapağını kaldırıp, tahta kaşığını henüz tam pişmemiş pilava daldırdı. Sıcak pilavı üfleyerek yerken anası içeri girdi.

"Sen kötü bir anasın, senden bunu beklemezdim" dedi neşeyle.

Ağavi şaşkın şaşkın oğlunun yüzüne bakarak "Anana sataşmayı bırak da dilinin altındaki baklayı çıkar" dedi.

Suren güldü: "Sıkı dur... Selahattin'e yemin verdirmişsin ama ben Verjin'i buldum. Artık onu hiç bırakmam. İlk fırsatta onu babasından isteyeceksin."

Ağavni soğukkanlılığı elden bırakmadan, tane tane konuştu:

"Güzel oğlum. Ben senin istikbalini düşünüyorum, daha on dokuzundasın, bu yaşta evlenmek doğru değil. Üstelik sen öksüzsün. Kim kız verir sana? Ben hangi para ile hangi ailenin kapısını çalayım?"

Suren öfkelendi:

"Sen kaç yaşında evlendin sanki? On yedi yaşında değil miydin!"

"Oğlum, sen daha cahilsin. Kadın başka, erkek başka. Baban olgun, tahsilli bir adamdı. Ben de senin onun gibi bir erkek olmanı istiyorum."

"Benim babam gibi tahsilim yok. Hem tahsilliydi de ne oldu? Keşke benim gibi bir demirci parçası olsaydı, belki şimdi başımızda olurdu. Ben anlamam, bir an önce Verjin'i bana isteyeceksin!"

Ağavni oturduğu tezgâhın başında ağlamaya başladı:

"El içine çıkmak kolay mı? Hangi parayla, hangi geçimle evleneceksin? Geçim ister, yemek ister, giyecek ister. Onlar varlıklı, koca evleri, bahçeleri var. Rupen Usta zenginlerin, doktorların terzisi, işi iyi, kazancı yerinde. Ben nasıl, hangi yüzle onların kapısına giderim!"

"Onlar da insan, ne olacak ki! Ben bu kızı kaçırmak istemiyorum, anladın mı? Sözümüz kesilsin, gerisine Allah kerim. Zenginmiş, menginmiş! Ben onu bunu bilmem, bu iş olacak!"

Dışarı çıkarken kapıyı o kadar şiddetli çarptı ki, kapının etrafındaki çamur sıvalar döküldü.

Ertesi günlerde Suren, Verjin'i görmek ve onunla konuşmak için, fırsat buldukça bahçenin yolunu tutar oldu, ama kıza bir türlü ulaşamadı. Nihayet bir gün, duvara çıkmış bakınırken, Verjin'in kardeşi deli Arşag yanında bitiverdi.

"Sen de kimsin ulan! Ne işin var bizim bahçe duvarında?"

"Ben mi?"

"Tabii ki sen. Senden başka kim var duvarın üstünde!"

"Ha ben, şey, hiç vallahi, birkaç elma almak istedim."

"Çabuk in oradan! Bir daha seni buralarda görürsem doğduğuna pişman ederim!"

Suren hiç bir şey söylemeden duvardan atladı ve arkasına dahi bakmadan bir suçlu gibi yürüyüp gitti.

Bir süre sonra, Suren'in ısrarına, baskılarına dayanacak hali kalmayınca Ağavni kızı istemeye karar verdi. Arabacı Derbab'ı, karısı Aznif bacıyı, bir de çarıkçı Ağacan Ağa'yı bir akşam yanına alarak terzi Rupen Usta'nın evinin yolunu tuttu.

Çarıkçı Ağacan Ağa, Rupen Usta'nın arkadaşıydı. Hoş beşten, hal hatır sormadan sonra, Ağacan Ağa Verjin'i Suren'e istediklerini açıkladı. Rupen Usta'nın ve hanımı Akabi'nin suratları birden asıldı. Kısa süreli bir sessizlikten sonra, o ana kadar bir köşede oturan Deli Arşag'ın sesi duyuldu.

"Ben bileydim o itin maksadını, dişlerini ağzına dökerdim. Ne cesaretle bacımı istemeye adam gönderiyor?"

Babası ona doğru öfkeyle bakınca yerinden kalkıp dışarı çıktı.

Sözü bu kez Rupen Usta aldı:

"Ağacan, buraya gelmeden önce, kahvede tavla oynarken filan bana çıtlatsaydın iyi olurdu. Hiç değilse oluru olmazı söylerdim sana. Madem ki geldiniz, artık kırılmak gücenmek olmaz, bu iş olmaz derim, hiç darılmayın."

Ağacan Ağa henüz iki üç nefes çektiği sigarasını kül tablasında söndürüp tabakasına yerleştirdi:

"Ben Suren'i tanırım, biraz haylazlığı vardır fakat iyi çocuktur."

Akabi hanım hemen atıldı:

"Ne biraz haylazı, haylazın ta kendisi! O dönme piçiyle beraber kırdıkları cevizler, kömür kaçakçılığı... Hangi birini sayayım!"

Ağavni'nin gözünün içine baka baka, "Rupen, sen istersen ver, benim ona verecek kızım yok!" dedi.

Ağavni hiç konuşmuyor, bir suçlu gibi yere bakıyordu. Acı kahvelerini sessiz sedasız içtiler ve kalkıp gittiler.

Evde heyecanla bekleyen Suren'in işittikleri, duymak isteyeceği türden şeyler değildi:

"Ben sana demedim mi oğlum? Onlar varlıklı kimseler. Fakire, öksüze kız verirler mi? Anası kalkmış, senin haylazlıklarını sayıyor. Kendi deli, kavgacı oğlunu hiç konuşmuyor, çünkü paraları var!"

Aldığı ret cevabı Suren'i çileden çıkarmış, Verjin'e tutkunluğu daha da pekişmişti. Onu bir an olsun görebilmek için sık sık evlerinin yolunu tutuyor, deli Arşag'la da karşılaşmamaya dikkat ediyordu.

Verjin bazen bahçede oluyor, Suren'e gülücükler gönderdikten sonra hemen eve kaçıyordu.

Günler geçtikçe Verjin'in bahçede geçirdiği zaman artmaya, Suren'in bakışlarından öyle hemen kaçmamaya başladı. Bir keresinde, iki üç kelime konuşmuşlardı bile:

"Nasılsın Verjin?"

"Sıkılmadın mı buralarda dolaşmaktan?"

"Seni görmenin başka yolu var mı? Yakında Selahattin'in düğünü olacak. Deli oğlan ne yapıp etti, Suzan'la işi kotardı. Sen de düğüne gelecek misin?"

"Bilmem ki..."

Düğün gecesi Verjin'ler gelmeyince efkârlanan Suren, kaçak rakıyı su gibi içmiş, adeta deliye dönmüştü.

Artık her yerde Verjin'i görüyordu. Onu istetmiş, peşine düşmüş, araya hatırı sayılır adamlar sokmuş ama bir türlü amacına ulaşamamıştı. Bir türlü "olur" lafı çıkmamıştı ağızlarından. Fakirdi, parası yoktu, evi kiraydı, sırf bu yüzden Suren'e hayır diyorlardı. İşte, Selahattin de evlenmişti, artık iyice yalnız kalacaktı.

Kendini işe de veremiyordu bir türlü. Ustası Kaçaz kaç defa Rupen Usta'nın dükkânına gidip konuşmuştu ama adam nuh diyor peygamber demiyordu. Kaçaz Usta Suren'e, "Amma da kaburgası kalın, inatçı adammış; olmaz da olmazdan başka laf bilmiyor. Benim yapacak bir şeyim kalmadı, artık ümidini kes o kızdan" demişti.

Kasabanın tek fotoğrafçısı Hikmet'in oğlu Nurettin, şımarık, tabancası daima belinde gezen, birkaç defa adam yaralamadan hapse girmiş bir bıçkındı. Babasının tek oğluydu; onun kazancını yer, hiçbir işle uğraşmaz, kahvelerde kumar oynayarak geçirirdi vaktini. Deli Arşag'ın çocukluk arkadaşıydı ve son zamanlarda kafayı Verjin'e takmıştı. Verjin'i Kızılırmak'ın kenarında, kışlık un için yıkanmış buğdayları güneş altına sererken izliyor, sağda solda ona âşık olduğunu söylüyordu. Bir gün Arşag'ın yanında, "Ölsem de kalsam da, bacını alacağım" deyince araları açılmış, adeta can düşmanı kesilmişlerdi. Herkes iki deliden birinin bir kavgada canını yitireceğinden korkuyordu.

Çok geçmeden Nurettin, Verjin'i istetmek için babasını Rupen Usta'ya gönderdi.

"Sen ne diyorsun Hikmet! Biz Ermeniyiz, siz Müslümansınız. Nasıl olur... Sen bu işi unut, bir daha da sözünü etmeyelim, ayıp oluyor!"

"Rupen Usta, ben de biliyorum ki dinimiz bir değildir, fakat çocuklar birbirlerini istiyorlarsa olur, gel bu işi kestirip atma."

"Bak Hikmet, kahveni iç, bir daha da bunun için kapımı çalma. Bu işi burada bitirelim ki dostluğumuza bir zarar gelmesin."

Rupen Usta böylece son noktayı koymuş ve misafiri dükkândan çıkar çıkmaz kararını vermişti. O gece yatmadan önce aklındakileri karısı Akabi'ye de anlattı.

"Hanım, galiba biz bir hata yaptık. Kızı fakir diye öksüz Suren'e vermedik. Bak ne oldu? Senelerce evimize girip çıkan o serseri, 'bacım' dediği kızımızın peşine düştü. O it bundan vazgeçmez, biz de âleme rezil oluruz. Onun için ben derim ki, fakir makir, biz kızı gene öksüz Suren'le nişanlayalım. Ermeni'dir, hem çalışkan çocukmuş. Haylazmış diyorlar, sanki bizim oğlanın aklı çok mu başında! Öksüz büyümüş, gene de iyi, hatırlı çocuk. Anası Ağavni de, bilgili, olgun, namuslu, feleğin sillesini yemiş bir kadın. Gel biz kızı Suren'le bir nişanlayalım hele."

Nişan günü Suren mutluluktan havalara uçuyordu. Ağavni de keyifli, ama düşünceliydi. İstanbul'dan mektuplara cevap gelmiyor, Avedis'in kuzeninden ses seda çıkmıyordu. Bu nişanla birlikte artık hepten Zara'da mı kalacaklardı? Suren'in önünde daha askerliği vardı. Oğluyla bir başınayken, şimdi hesapta bir de gelin olacaktı...

Çalgının ortasına birdenbire düşen bir nara Ağavni'yi düşüncelerinden alıkoydu.

Nurettin zil zurna sarhoş olmuş, gelip Verjinlerin bahçenin kapısına dayanmıştı. Deli Arşag kapıya fırladı. Bir anda iki inatçı manda gibi birbirlerine girdiler. Nurettin'in ayakta duracak hali yoktu, yumruğu yedikçe yere yıkılıyor, deli Arşag'a ana avrat küfredip, gâvur diye sövüyordu. Ahali kapıya döküldü, Deli Arşag'ı yaka paça içeri almaya çalışıyorlardı.

Nurettin birdenbire tabancasını çekerek etrafa ateş

etmeye başladı. Ahali kuşlar gibi sağa sola kaçıştı. Kimi ayağından, omzundan yaralanmış, yerde sürünüyordu.

Nurettin'in kurşunları tükendiğinde, jandarmalar da kapıda bitti. Onu kıskıvrak yakaladıklarında, sarhoşluktan ve yediği dayaktan adım atacak hali kalmamıştı.

Gençler aileleriyle birlikte askerlik şubesinin önünde bekliyorlardı. Jandarmalar onları birer birer içeri götürüyor, saçlarını kesiyor, ardından, kocaman ahıra benzeyen bir binaya sokuyorlardı. İçeri giren asker adayı bir daha dışarı çıkamıyordu.

Suren de bir gün önce çarşıda ustasına ve komşularına "Hakkınızı helal edin" deyip vedalaşmış, aynı akşam nişanlısının evine gidip Rupen Usta'nın ve karısı Akabi'nin elini öpmüştü. Rupen Usta cebine harçlık koymuş, Deli Arşag askerlikle ilgili öğütlerde bulunmuş, Verjin de kapıda ona köşelerine ikisinin adlarının baş harfleri işlenmiş beyaz bir mendil vermişti.

Suren sabah anasıyla birlikte evden çıktı, konu komşuyla vedalaştı. Komşular cebine harçlık koydular. Suren bir fırsatını bulup paraları anasına verdi. Askerlik şubesinin önüne gidip beklemeye başladılar. "Avedis oğlu Suren" diye adı okununca anasıyla son bir kez vedalaşıp ileri çıktı. Onu da götürdüler...

Saçları kesildi, asker kıyafetlerini giydi. Kepi de başına takınca bir hüzün sardı içini. Daha şimdiden gelecek günleri, seneleri, anasını, nişanlısını düşünmeye başlamıştı. Kıyafeti üzerinden dökülüyordu, ayağındaki postal da sanki iki kişilikti. Üzerine baktıkça daha da kederlendi.

Ağavni üzerine aldığı siyah bürüklenle şubenin önünde bekliyor, içeri alınan oğlunun ardından ağlıyordu. Jandarmalar bekleyenleri birkaç defa, "Artık dağılın, evlerinize gidin, onlar artık asker!" diye uyarmış "Ancak iki sene sonra görürsünüz" diye de dalga geçmişlerdi.

Akşam karanlığı çökmek üzereydi. Kırk elli kadar yeni asker, şube kapısının önünde sıralanmış bekliyordu. Bir atlı yüzbaşı bölüğün karşısına geçerek konuşmaya başladı:

"Arkadaşlar, bugün sizin ilk askerlik gününüz. Sizleri birliklerinize teslim edene kadar her şeyinizden ben sorumluyum. Şimdiden, peşin peşin söylüyorum, askerlikte disiplin başta gelir. Başınızdaki çavuşlara, onbaşılara itaat edeceksiniz. Sakın kaçmaya kalkmayın, aksi halde ağır cezalara çarptırılırsınız. Disiplin ve itaat askerliğin temelidir. Sizlere başarılar dilerim..."

Suren sıranın ortalarında bir yerdeydi. Gözleriyle anasını arıyordu. Ağavni zar zor, güçbela elindeki azık çıkınını oğluna verebildi. Arkalarından, şehrin çıkışına kadar oğlunu takip etti, ama daha fazla yürüyemedi. Birden başı döndü, yolun kenarına çekilerek oturdu, gözlerini kapattı. İlk kez ondan ayrı kalacaktı.

Ana oğulun zorunlu ayrılığı iki yıl gibi uzun bir süre olsa da sonunda sayılı gündü, sakin ve kazasız belasız geçip gitti. Ağavni tezgâhından iyi kötü lokmasını çıkardı, oğlunun mektuplarıyla avundu, sık sık elinde bir çıkınla ziyaretine gelen Verjin'le dertleşti, birlikte güzel günlerin hayalini kurdular.

Suren'in bir yıl sonra beklenmedik bir şekilde bir gün çıkagelmesi de Ağavni'yi ve Verjin'i sevince boğmuş, hasretliğin kısa sürmesini sağlamıştı. Soğuk algınlığından

hastaneye yatan Suren'in bacaklarında yaralar da oluştuğunu gören doktorlar, gerekli tedaviyi yapıp kırk beş gün hava değişimi verince Suren havalara uçmuş, memleketin yolunu tutmuştu. Dediğine göre bunda, "Anam yalnız, mektuplarında iyiyim diyor ama sıkıntı içindedir, onu çok merak ediyorum" diye dert yandığı cildiyeci Ermeni doktorun da payı vardı.

Suren iki hafta içinde turp gibi olmuş, kalan zamanını Kaçaz Usta'nın karşısında çekiç sallayarak geçirmiş, anasının eline bir miktar para bırakabilmenin verdiği gönül rahatlığıyla birliğine dönmüştü.

Askerlik dönüşünde Suren için yeni bir hayat başlıyordu. Canla başla işe sarılmıştı. Çok geçmeden Kaçaz Usta'dan beklediği müjdeyi aldı:

"Suren, yakında evleneceksin. Seni dükkâna ortak yapacağım. Kendini işine iyice verdin, görüyorum. Ben de yaşlandım. Artık dinleneyim de dükkânı sen idare et. Ben seni zaten oğlum gibi bildim, bundan sonra da öyle devam edelim."

Suren sevinçle ustasının eline sarıldı.

"Sağ ol usta. Anam çok sevinecek bu habere. Allah senden razı olsun."

Artık bir işçi değil, kendi dükkânının sahibiydi. Çalışıyor, civar kasabaların pazarlarına nal, mıh, keser, balta, saban satmaya götürüyordu. Şerefiye, Hafik, İmranlı pazarlarını hiç kaçırmıyordu. İmranlı pazarına gittiğinde gözleri daima Kalust Usta'nın dükkânına takılırdı. Hayatında gördüğü ilk demirci dükkânı oydu. Daha ilk andan vurulmuştu ateşin üzerinde kıpkırmızı olan demirin çekiciliğine.

Kalust Usta'ların evlerinin önünden geçerken, evin kapısının balta darbeleriyle kırılıp Zıvart'ın kaçırıldığı o korkunç geceyi anımsardı. Aradan on seneden fazla zaman geçmiş olmasına rağmen her şeyi dün gibi hatırlıyordu. Bütün ev halkı bir yere büzüşüp beklerken nasıl da korkmuşlardı. Bağırışları korku içinde dinlemiş, kapının kırıldığını gördüklerinde son anlarının geldiğini düşünmüşlerdi.

Kalust Usta ve ailesi bir iki ay içinde neleri var neleri yoksa satıp savmış, İstanbul'un yolunu tutmuşlardı. Geride yalnız sessiz, isimsiz hatıraları kalmıştı.

Suren kendini faal bir işin, ciddi bir mesuliyetin içinde bulmuştu. Bundan da çok memnundu. Artık para kazanabiliyordu. Arada bir koca bir mendilin içine leblebi, üzüm, fındık, fıstık, badem şekeri, bulursa bir de kırmızı gül koyup küçük çırağı Mustafa'yla nişanlısına gönderiyordu.

Verjin ise karşılığında, kendi elleriyle özene bezene yaptığı böreklerden bir mendile sarıp nişanlısına yolluyordu.

Askerden dönüşünün üçüncü ayında düğünleri oldu. Bütün tanıdıklar davet edilmişti. Çalgıcılar müziğe hiç ara vermiyor, insanlar gönüllerince eğleniyordu. Eğlenenler arasında bir tek Suren'in canı kadar sevdiği arkadaşı Selahattin yoktu. Selahattin aylardır fena halde hasta ve halsizdi, iyice zayıflamıştı. Sancılar içerisinde kıvranıyordu. Sancıları dinsin diye yaz günü Kösedağ'dan kar getirip Selahattin'i karın üzerine yatırmışlardı. Hiçbir şey acılarını dindirmiyordu. Suren, en iyi arkadaşının hastalığa yenik düşmek üzere olduğunu biliyor, mutluluğu ve acıyı aynı anda yaşıyordu düğününde.

Sıra hediyelere gelince, her düğünde olduğu gibi çarıkçı Ağacan Ağa o gür sesiyle ortaya çıktı:

"Muhterem davetliler, hediyelerinizi sunabilirsiniz."

Bütün davetliler hediyelerini Ağacan Ağa'ya vermek için sıralandılar. Hediyeler gelinin boynuna, damadın yakasına takılırken, Ağacan Ağa da bir yandan sesi çıktığınca, "Bu falancadan, bu filancadan cebbaa!" diye bağırıyordu. Gelinle damadın boyunları kumaşlar, ipekliler, kadifeler, benekli bezlerle dolmuştu.

Selahattin'in karısı Suzan hamileydi. O da gelinle damadın yanına gelip elindeki pırıl pırıl ipek kumaşı Verjin'e taktı. Ağacan Ağa, "Bu da Selahattin'den cebba!" diye bağırınca Suren birden kendini tutamadı, hüngür hüngür ağlamaya başladı. Bir gün önce Selahattin'i görmeye gitmiş, onun yatağında erimiş, küçülmüş bedenini, boş, manasız, ümitsiz gözlerini görmüştü.

Odalarına çekildiklerinde, Suren'in içinde bir huzursuzluk, bir tedirginlik vardı. Kötü bir şey olacağını hissediyordu. Gerçekten de, Selahattin düğün sabahı öldü. Herkes gülüp eğlenir, halay çekerken o son saatlerini yaşamıştı.

Onlar iki kardeş gibi büyümüş, yeri geldiğinde kavga etmiş, küsmüş, barışmışlardı. Selahattin'in cenazesinde bütün kasaba toplanmıştı. Suren de küçük parmağı kınalı, başı eğik, ağlayarak cemaati takip ediyordu. Beraber geçirdikleri acı tatlı günler canlanıyordu gözünün önünde.

O yıl şubat çok sert geçti. Kar deve boyunu aşacak hale geldi. İnsanlar evlerine kapandı. Sokağa çıkmak, yürümek mümkün değildi. Suren yine de ne yapıp edip işine gidiyor, ocağını yakıyordu.

Ağavni ilk torununu işte böyle bir kış günü aldı kucağına. Aznif ve başka tecrübeli kadınlarla doğumu başarı ile yaptırdılar. Suren müjdeyi alınca, büyük deri önlüğünü bile çıkarmadan eve koştu. Evde bebeği koca bir bakır leğende yıkarlarken görünce heyecanlandı. Kıpkırmızı suratlı, el kadar bir bebek, nasıl da basıyordu o çığlıkları. Eğilip bakmak istedi. Ağavni güldü: "Gözün aydın, nurtopu gibi bir oğlun oldu.

Ağavni kundaktaki bebeği oğlunun kucağına verdi.

"Babanın adıyla anılsın, adı Avedis olsun."

Suren küçük bebeği korka korka kucağına aldı, doğru Verjin'in yatağına giderek karısına verdi. Verjin'i alnından öptü, elini tuttu. Ağavni odadan dışarı çıktı.

Ağavni torununa Avedis adını verdi ama bir süre sonra, o adı her ağzına aldığında yüreğinden bir şeyler koptuğunu fark etti. Torunuyla mutluydu ama biricik kocasının adını her andığında ıstırap çekiyordu. Bebeğe Avedis demeyi bıraktı. Bebek Avedis'in adı zamanla Hayrik'e döndü ve öyle de kaldı.

İkinci torununa Varsenik adını koydu. Üçüncüsü gene oğlandı, onu da Hrant diye çağırdılar. Beş yılda üç torun gelmiş, ev şenlenmişti. Ağavni tezgâha otursa da artık zorlanıyor, eskisi kadar çalışamıyordu. Ev işlerini gelini yapıyor, o meşgulken torunlarla kendi ilgileniyordu.

Ağavni eski acılarını unutmasa da mutluydu. Ancak bu mutluluğunu yeni bir hüzün gölgeliyordu. Son torunu Alman harbinin ertesinde doğmuştu. Savaşın rüzgârı belli mi olurdu? Pürk'ten de savaşın hercümerci içinde koparılmışlardı. Çok geçmeden sıkıntılar da başlamıştı. Elini üzerlerinden eksik etmeyen Rupen Usta'nın ölümüyle

birlikte, yokluğu ve pahalılığı giderek daha fazla hissetmeye başlamışlardı. Hrant yaşını tamamlamadan Ağavni'nin korkuları gerçek oldu. Zara'da yaşlılar dışında neredeyse Ermeni erkeği kalmamış, Suren de apar topar Yirmi Kura ihtiyat birliklerine katılmıştı.

Çileli günler bitmek bilmiyordu.

Kurrem Çavuş'un teklifi hızır gibi yetişti. Bu iyi kalpli adam, evlenme teklifine "hayır" cevabı aldıktan sonra Ağavni'ye hiç kem söz etmemiş, ona hiç kötü nazarla bakmamıştı. Ondan karşılık beklemeden, elinden geldiğince iyilik etmek istiyordu.

Ağavni'nin tezgâhı çoktan durmuş, evin gün kazanıp gün yiyen erkeği de gitmişti. Üçü çocuk beş boğaz nasıl doyacaktı? Deli Arşag da askere alındığından Verjin'in anası, "Bari kiradan kurtulun" deyip kızını, torunlarını yanına almıştı. Ağavni gönülsüz, ama çaresiz, dünürünün evine yerleşmişti. Rupen Usta'dan kalan dükkân da kiracısız kalınca, altı nüfus elde avuçta olanla idare etmek zorundaydı, ama nereye kadar?

İşte Kurrem Çavuş'un teklifi böyle bir dar zamanda gelmişti.

"Bu teklif çocuklar için, hepiniz için. Benim karşı geçedeki bostanı sana kiraya vereyim. Bilirsin, verimli topraktır. Orada her şey yetişir. Ben size tohum da veririm, karşılığında da yarı payımı isterim."

Ağavni sevinçten havalara uçtu. Bu onların kurtuluşu demekti. Bu iyiliği ne yapsa ödeyemezdi. Şaşkınlıktan ne yapacağını bilemediği için "Allah senden razı olsun!" dedi ve eğilip Kurrem Çavuş'un elini öpüverdi.

İlkbaharın güneşli günleri başlamıştı. Karlar erimiş, Kızılırmak coşup coşup dinmişti, meyve çiçekleri renk renk açmıştı. Bütün doğa bahar şenliğini kutluyordu.

Gelin kaynana, Kurrem Çavuş'un bostanında büyük bir hevesle, harıl harıl çalışıyorlardı. Ağavni, hıyarı, kavun yeşilliği satacak, patates ve soğanı da kışlık yiyecek olarak ayıracaktı. Mutluydu. Perişan olmayacaklardı.

Ancak bu mutluluk çok sürmedi. Verilen emekler, gece gündüz çalışmalar, ne oldu, nasıl olduysa heba oldu. Başlangıçta çok iyi ve verimli görünen bostan sanki birden küsmüştü. Ağavni sevinçle adımladığı bostanda artık gözleri dolu dolu dolanıyordu.

Hangi yeşilliğin belinden tutup çekse gözlerine inanamıyordu. Kökleri karınca basmış, tohumlar çürüyüp gitmişti. Sanki dünyanın bütün karıncaları, böcekleri anlaşıp Ağavni'nin bostanına üşüşmüşlerdi.

Yıkılmıştı. Bostanda ağlaya ağlaya geziyor, Tanrı'ya adeta isyan ediyordu: "Yine beni dipsiz bir kuyuya attın, yine perişan ettin! Sana karşı ne günah işledim? Avedis'imi aldın, köyümden sürgün ettirdin, kucağımdan çocuğumu aldın, perperişan, sürüm sürüm süründürdün beni, yetmedi mi! Son ümidimi bostana bağlamıştım, o da gitti! Ben şimdi ne yapayım? Başımı hangi taşlara vurayım?"

Kışlık için çalmadığı kapı kalmamıştı. Civar köylere gidiyor, harmanların savrulup buğdayın kule gibi yığıldığı zaman, ufalarak, utanarak, gözleri yerde, biraz buğday istiyordu. Bütün bunlar ona çok acı gelse de, torunlarının aç kalmaması için her yolu deniyordu.

Tarla sahiplerinin işi de kolay değildi. Onlar da

devletin müfettişlerinden korkuyorlardı. Harmanlardaki elenmiş buğday çeçleri, memurların gözetimi altındaydı. Tarla sahibi korkusundan memurların haberi olmadan bir teneke buğday dahi alamıyordu. Devlet memurları buğdayın başına gelir, ölçüm başlar, iki teneke devlete, bir teneke de onca emek vermiş tarla sahibine verilirdi.

Ağavni, torbası elinde harmana yanaştığında kimi bir iki kürek buğday verirken, kimileri de "Git kadın başımdan, zaten bütün buğdayı hükümete verdim. Sen de torbanı almış Allah rızası için benden buğday istiyorsun!" diye çıkışırdı.

Çoğu zaman istediğini bulamıyor, eli boş dönüyordu. Birkaç teneke buğday, biraz bulgur, biraz da tuzlu inek yağını zar zor bir araya getirebilmişti.

Bir gün, onca yıl birlikte oturduğu ve kız kardeş bildiği Aznif'e içini döktü:

"İnşallah Suren gelirse çocuklarını kanatlarının altına alır. Nasıl geçindirirse geçindirir. Ben hem yaşlandım hem de yoruldum. Hayatta ilk defa dileniyorum. Kimi kovuyor, kimi azarlıyor, kimisi de Allah rızası için bir avuç buğday veriyor. Çok gücüme gidiyor, çok."

"Öyle deme Ağavni bacı, düşmez kalkmaz bir Allah. Onlar senin torunların. Kim bakacak? Bugün de yarın da sen yardım edeceksin. Yarın Suren gelse de..."

"Ah Aznif bacı! Yine yollara düşeceğim. Bu topladığım ancak bizleri zemheriye kadar götürür. Ya mart, april? Şimdiden bir çaresine bakmam lazım. Hani on sene kaldığım Kürt köyü vardı ya, oraya gideyim diyorum. Gerçi aradan bunca sene geçti, belki çoğu beni tanımaz bile."

"Tanımaya tanırlar da seni nasıl karşılarlar? Nihayetinde rızaları olmadan köyden kaçmışsın."

"Zaten alıştım kovulmaya. Ya kovarlar ya da bir şeyler toplar gelirim. Hem kızım Varsenik'i çok göreceğim geldi. Kocası sekiz senedir bir defa bile getirmedi."

Ağavni büyük torunu Hayrik'i erkenden uyandırdı. Kızılırmak'ın üstündeki köprüyü geçtiler. Yokuşu çıkarlarken arkalarına baktıklarında sabah güneşinin şehri aydınlattığını görüyorlardı. Hayrik henüz uyanmamış gibiydi, büyük anasına "Nereye gidiyoruz?" diye sordu. Halbuki Ağavni, torununu akşam erken yatırmış, yarın uzun bir yola çıkacaklarını, gidecekleri yeri ona bir bir anlatmıştı.

Hayrik altı yaşında, yaşıtlarına göre olgun, güçlü bir çocuktu. Ağavni onu her yere beraberinde götürüyordu. Küçük Hayrik kader arkadaşı olmuştu adeta.

Yıllar önce oğlu Suren'le istikbale, huzura, rahatlığa kaçarken, şimdi, torununu yanına almış, bir ümit kaçtığı Karadaş'a dönüyordu. Yine yollara düşmüştü, ama bu sefer her şey bir parça ekmek içindi.

İmranlı'ya gece karanlığında girdiler. Sessizliği sadece köpek havlamaları bozuyordu. Onları yoldan alan arabacı, arabasını bir hanın önüne çekti. Ağavni yaşlı hancıya iki kişilik para verdi, ahırın bir köşesindeki tahta sekiye çıktılar. Altta atlar, hayvanlar, üstte de insanlar gecelerini geçireceklerdi. Nefes aldıkça burunları ve genizleri yanıyordu. Bir süre sonra kokuya alıştılar ve derin bir uykuya daldılar.

Sabah handan çıkınca, önce Kalust Usta'nın dükkânının, ardından evinin önünden geçtiler. Evdeki tek değişiklik parçalanan kapının yerine yenisinin takılmış

olmasıydı. Biraz da eskimiş, köhnemişti. Daha doğrusu bakımsızdı. Duvarların beyaz boyası gitmiş, sıvaları dökülmüştü. Ağavni Hatunmar'ı hatırladı. Arabacı Derbab'ın arabası hareket ettiğinde bir maşrapa suyu arkalarından dökmüştü. Kendisi şimdi evin önündeydi ama Hatunmar kim bilir nerelerdeydi?

İmranlı'da kaybedecek zamanları yoktu, bir an önce yola koyuldular.

Akşam güneş batarken Varsenikgillerin kapısına vardılar. Ağavni sağa sola bakınırken, Varsenik'in tahtalarla çevrili ağılda koyun sağdığını gördü. Avedis-Hayrik'e onu "Bak, Varsenik halan işte bu!" diye gösterdi. Varsenik onlara şöyle bir baktı, sonra başını öne eğip işine devam etti. Anasını tanımamıştı. Tekrar koyunların arasında kayboldu. Ağıldan dışarı çıktığında, Ağavni'yi kapının önünde, yanında çocukla görünce birden tanıyıverdi ve elindeki sopayı bir tarafa attığı gibi koşup anasına sarıldı. İkisi de sesli sesli ağlamaya başladılar. Sekiz yıllık özlemin acısını yüreklerinde hissediyorlardı.

Onlar ağlarken ikisinin etrafını birden dört çocuk sardı. Ağavni'nin daha önce hiç görmediği torunlarıydı bunlar. Varsenik sırayla her birinin ismini verdi. İkisi erkek, ikisi de kızdı. Varsenik'in şiş karnına bakılırsa biri de yoldaydı. Ağavni'nin gözleri en büyükleri olan Murat'ı aradı ama göremedi. Varsenik anasının kimi aradığını anladı:

"Mırto koca adam oldu. Şimdi babasıyla beraber gelirler. Görsen tanımazsın, yakışıklı bir delikanlı oldu. Babası artık evlendirmek bile istiyor."

Akşam yemeğinden sonra Keke Sabri, Ağavni ve Varsenik oturmuş konuşuyorlardı.

Ağavni, bütün sıkıntılarını, Suren'in askerliğini, kış için yiyecek bir şeyleri olmadığını anlattı. Onlardan yardım istemeye geldiğini söyledi.

Keke Sabri de dertliydi:

"Ah anam ah. Keşke her şey eskisi gibi olsaydı. Seni kimseye muhtaç ettirmezdim. Gel gör ki, domuzlar yaz boyu çalıştığımızı ölçüp biçip götürdüler. Yine de sen merak etme! Yarından tezi yok, bir hal çaresine bakacağım."

Ağavni başından boynuna indirmiş olduğu örtünün ucuyla gözlerinde biriken yaşı sildi. Varsenik, Ağavni'nin ellerini ellerinin içine aldı, "Anacığım üzülme, her şeyin bir hal çaresi bulunur. Suren'in askerliği bitince sırtınız yere gelmez, merak etme. Hem biz ne güne duruyoruz, elimizden gelen ne varsa yaparız, sizi darda komayız" diyerek onu teselli etti.

Keke Sabri köyde sevilirdi. Bütün tanıdıklarına, arkadaşlarına, köylülere haber vermiş, karınca kararınca, herkes bir şeyler getirmeye başlamıştı. Buğday, arpa, bulgur, yarma, çökelek, yağ, hepsi evin boş bir odasında toplanıyordu. Keke Sabri sayesinde bir iki aylık yiyecek toplanmıştı.

Ağavni her gelene teşekkür ediyor ve "Allah yerini doldursun" diyordu.

Keke Sabri'nin at arabasıyla Karadaş'a girdiklerinde, Ağavni buralardan daha dün ayrılmış gibi heyecanla etrafını seyre dalmıştı. İçini çekti, değişen hiçbir şey yoktu. Kendi kendine konuştu:

"Ne çileli, ne ıstıraplı günlerim geçti bu köyde. Koşa koşa kaçtığım bu insanlardan şimdi medet umuyorum, kapı kapı dolaşıp buğday dileneceğim. Bu ne perişanlık ya Rabbi! Beni nasıl böyle çaresiz bıraktın? Çocukları aç bırakamam. Onlar benim canlarım. Tükenmiş, bitmiş Norşen sülalesinin yeni filizleri onlar. Dilenirim de, yeter ki yavrularım perişan olmasınlar."

Araba Takkı Bey'in evinin önünde durmuştu. Hayrik hemen aşağı atladı. Ağavni de inip üstündeki tozları silkti ve önlüğüyle yüzünü sildi. Etrafına şaşkın şaşkın bakarken Dursun Bey'i gördü.

Dursun Bey avdan henüz dönmüştü; atından inmiş, elindeki kocaman doğanın başına meşin bir maske takmakla meşguldü. Atın dizginlerini yanında el pençe duran seyise bıraktı. Bir elinde koca bir eldivenle doğanı sıkı sıkı tutarken diğer eliyle atın terkisindeki tavşanı aldı. Keke Sabri'ye dönüp, "Bugün şansımız pek iyi gitmedi. Şu saat oldu, ancak bir tavşan vurabildim" dedi.

Keke Sabri:

"Ağam, eskiden bir tek sendin ava giden. Şimdi herkesin elinde av tüfeği var, herkes tavşan avına çıkıyor. Senin de payına ancak bir tavşan düşüyor" dedi.

Evin büyük kanatlı kapısının önündeydiler.

Dursun Bey evden içeri girene kadar Ağavni'nin varlığını fark etmemişti.

Ağavni içinden, "Aynı sırık boylu herif, hiç olgunlaşmamış. Saçları bembeyaz olmuş ama aklı yine havalarda!" diye düşündü.

Uzun boylu, yirmi beş yaşlarında bir delikanlı Dursun Bey'in yanına geldi, tam o sırada, yanında bir çocukla Ağavni'yi görünce birden şaşırdı. Ağavni'ye, "Sen Ermeni

kızı değil misin?" diye sorunca Dursun Bey dönüp Ağavni'ye baktı.

"Vay! Bunca sene sonra buralarda ne işin var Ermeni kızı?"

Ağavni, Dursun Bey'in elini öptü.

"Bu yanındaki Turan olamaz. Turan'a benziyor ama galiba onun oğludur."

Dursun Bey evin kâhyasına seslendi: "Şu gördüğün kadın rahmetli anamın sevgilisi, evin kâhyasıydı. On sene boyunca her şey ondan sorulurdu. Anam Ermeni kızı kaçınca çok üzülmüştü. Bu eve çok emeği geçmiştir. Kâhya, Ermeni kızına ve çocuğa yemek ve yatacak yer verin" diyerek önündeki birkaç basamağı çıktı, elindeki koca kuşu odasının önündeki parmaklığa bağlayarak gözlerindeki maskeyi çıkardı.

Keke Sabri'nin koluna girdi, misafir odasına geçtiler. Tekrar kâhyaya döndü:

"Bize yiyecek bir şeyler getirin."

Ağavni şaşkın şaşkın etrafını seyrediyordu. Evin içerisinde hiçbir değişiklik yoktu. Dursun Bey'in doğanı yine aynı yere bağlı, odalar, merdivenler, her şey aynıydı. Hatun ölmüştü demek... Oysa ona her an bir odadan bağırarak çıkacakmış gibi geliyordu.

"Ermeni kızı gel, Ermeni kızı git!" diye sürekli emir altında olduğu günleri hatırladı. Kulaklarında Hatun'un konuşması, dalmış gitmişti. Yanına gelen delikanlının sesiyle kendine geldi:

"Beni hatırlıyor musun Ermeni kızı?"

"Sen Emin Bey olmalısın. O zaman yedi yaşındaydın. Suren'le oynardın."

"Büyükanam kaçmana çok kızmıştı."

Ağavni gülümsedi. Büyümüş, nazik, yakışıklı bir genç olmuştu Emin Bey.

Hizmetçi kız, tepeleme dolu bir tepsiyle odaya girdi. Ağavni koca tepsiyi, tabakları, tasları hemen tanımıştı. Her birinin üzerinde Ermenice neler yazdığını biliyordu. Hepsi ya bir Ermeni manastırından, ya da bir Ermeni evinden gelmeydi. Evde bir kiler dolusu Ermenice, Rumca yazılı eşya vardı. Topal Osman çatışması zamanında bunlar toprağa gömülerek saklanmıştı.

Takkı Bey'in ölümü evdeki havayı çok değiştirmişti. O güne kadar hizmetkârlara iyi davranılır, kimse durduk yere dövülmezdi. Takkı Bey'in ölümünden sonra esir gözüyle bakılır olmuşlardı.

Ağavni eski tanıdıkları sordu hizmetçiye. Kadıncağız Ağavni'yi tanımadığından, o sordukça, "Bu kadın bunları nereden biliyor?" diye şaşırıyordu. Bazıları başka yerlere göç etmiş, yaşlıların çoğu ise ölmüştü. Nuri Dede de rahmetli olmuştu, fakat Güldan Nine sağdı. Ağavni aceleyle bir şeyler yedi, Hayrik'in elinden tutup doğru Güldan Nine'nin evinin yolunu tuttu.

Ev neredeyse yıkılmak üzereydi. Avlu kapısının menteşesi kopmuş, kapı eğilmişti. Ağavni kapıyı itince üzerine yıkılacak sandı. İçeri girdi. Küçük bir köpek havlamaya başladı. Güldan Nine köpeğin sesini duyunca ayağa kalktı, sağa sola tutunarak kapıya doğru yöneldi. "Kim o, kim o?" diye seslendi.

Ağavni, "Benim Güldan Nine, benim, hatırladın mı?"

Güldan Nine bir çığlık attı.

"Vay, Ermeni kızı! Sesinden tanıdım seni. Gözlerim az görüyor ama kulaklarım iyidir. Hoş gelmişsin. Kız, bunca

sene sonra buralarda ne işin var? Geri mi döndün yoksa? İçeri gel hele, içeri..."

Keke Sabri, Ermeni kızının neden geldiğini, perişanlığını, Turan'ın askerde olduğunu, yardım edilmezse gelini ve torunlarıyla birlikte kışı aç geçireceğini, kendisinin elinden geleni yapıp biraz buğday, bulgur vesaire topladığını bir solukta anlattı Dursun Bey'e.

Dursun Bey şarabın etkisiyle dili dolaşarak, "Yarın kâhya ile konuş, bir şeyler versin" dedi.

Ağavni ve Hayrik üç gün Karadaş'ta kaldılar. Üç gün boyunca Güldan Nine dışında onlarla ilgilenen olmadı. Hatta bazı boşboğazlar, "Size on sene baktık, yetmedi mi?" diye laf bile attılar. Ağavni çok üzülmüştü, artık kimseyle görüşmek istemiyordu. Dursun Bey'in kâhyasının verdiği birkaç teneke buğdayı alıp soluğu Varsenik'in yanında aldı.

Araba işini Keke Sabri halletmiş, büyük oğlu Murat'ı Ağavni'yle Hayrik yanına vermişti. Araba epey erzakla dolmuştu.

Ağavni, "Yolcu yolunda gerek, Allah'a emanet olun" diyerek Varsenik'e sarıldığında ikisi birlikte sarsıla sarsıla ağlamaya başladılar.

Varsenik, "Gel ana, gel" diyerek Ağavni'yi tekrar eve soktu. İşlemeli, her tarafı kuşlar, aynalarla süslü sandığın başına gittiler. Varsenik belinde asılı anahtarlardan biriyle sandığı açtı, içinden sıkı sıkı düğümlenmiş bir çıkın çıkardı. Mendilin düğümlerini dişleriyle açarak içerisinden bir altın ve biraz da para çıkardı, Ağavni'ye verdi. Ağavni, "Olmaz, ölürüm de almam, olmaz!" dediyse de Varsenik Ağavni'nin parmaklarını altın ve paraların üzerine kapattı.

Keke Sabri, "Oyalanmayın Ziynet, dünya kadar yol var" diye sesleniyordu dışarıdan.

Ana kız tekrar birbirlerine sarıldılar, Ağavni arabaya bindi.

Varsenik arabanın arkasından bir sitil su savurdu. İkisi de ağlamaya devam ediyordu.

Bir daha birbirilerini kim bilir ne zaman göreceklerdi? Görebilecekler miydi?

Dağ bayır demeden kurulan çadırlarda yatıp kalkıp yol yaparak geçen ayların ardından Suren sağ salim Zara'ya döndü. Kaçaz Usta'nın ölümüyle kış boyu kapalı kalan dükkânı yeniden açtı, kazma kürekli Nafıa askerliğinin kâbusunu üstünden atamadan demirci örsüne çekiç sallamaya başladı. Haftasında anasını, çoluğunu çocuğunu toplayıp eskisi gibi ayrı eve çıktı; Verjin'in anası da oğluyla, Deli Arşag'la oturmaya devam etti.

Suren artık evde, çocuklarının başındaydı, ama savaşın bunaltıcı rüzgârından kurtulmuş değillerdi. Geçim giderek zorlaşıyor, yokluk ve pahalılık ev geçindirmekle yükümlü erkeklerin belini büküyordu. Suren canla başla çalışmasına rağmen çoluk çocuğunun rızkını zor çıkarıyordu. Ağavni çaresiz, eşraftan İsmail Efendi'nin evinde çalışmaya başladı.

O güz Hayrik'in okula başlaması evde sevinçli bir hava yarattı. Önlüğünü, yakasını Ağavni dikti, ilk gün elinden tutup okula kendi götürdü. Yolda yürürken onunla konuşuyordu: "Sen de büyüyünce deden gibi öğretmen olursun belki. Nüfus cüzdanında hem Avedis'i hem de Norşen soyadını yan yana gördüğüm gün de öyle geçmişti içimden."

Hayrik iki ay içinde alfabeyi söküp okumaya başlayınca

Ağavni "Bu çocuk dedesine çekmiş" deyip gururlanıyor, "Hadi benim aslan torunum, şunu da oku" diyerek önüne, bulduğu eski gazeteleri koyuyordu.

Kışın bastırmasıyla birlikte ortalıkta bir dedikodu dolanmaya başladı. İstanbul'dan gelen mektuplar hiç de iyi haberler vermiyordu. Bütün gayrimüslimlerden Varlık Vergisi adı altında yüklü paralar tahsil ediliyor, anlatılanlara göre, malları, evleri, dükkânları haraç mezat satılıyordu.

Zara'daki Ermeniler huzursuz oluyor, başlarına kötü şeyler geleceğinden korkuyorlardı.

Korktukları gibi de oldu. Varlık sonunda onları da vurdu.

Suren çarşıdaki hangi Ermeni dükkânına girse, "Sana kaç lira yazdılar?" sorusuyla karşılaşıyordu. Herkes işi gücü bırakmış vergi borcunu nasıl ödeyeceğini düşünüyordu. Bazılarının kara kara düşünmekten, ağlamaktan gözleri şişmişti.

Yaşlı Harut Usta dert yanıyordu:

"Bir zaman rahat ettik diyorduk ki yine başladılar huzursuz etmeye. Dün İstanbul'dan, biraderden mektup aldım. Hep Ermenilere, Rumlara, Yahudilere konmuş bu vergi. Herkes evini, eşyasını, dükkânını haraç mezat satmaya başlamış. Vergiler çok yüksekmiş, kimse karşılayamıyormuş. Bu bir varlık vergisiymiş. Ödeyemeyenleri trene koyup Erzurum'a, Aşkale'ye gönderiyorlarmış, orada taş kırıp yol yapacaklarmış."

Kalabalıktan biri konuştu:

"Gene mi taş kıracağız? Akhisar'ın dağlarından geri döneli şurada kaç ay oldu? Belimiz kırıldı be! Dünya dünyaya gelse bile bu paraları ödeyemeyiz. Nasıl verelim? On

lira değil, yirmi lira değil, yüz lira değil! Bana tam altı yüz lira yazmışlar!"

Çarıkçı Ağacan:

"Sana yine insaflı yazmışlar, benimki tam bin lira."

Değirmenci Mışeh:

"Demek ben en zenginiinizim. Benimki tam bin beş yüz lira! Bu adamlar delirmiş, nereden alır, nasıl öderiz bu paraları?"

Ermeni'yken adı Hovsep olan, Cumhuriyet devrinde de Hıristiyanlığa dönmeyip Müslüman kalan İstidacı Yusuf'a bile sekiz yüz lira vergi yazmışlardı.

Akşam saatlerinde, İsmail Efendi misafirliğe geldi. Verjin kahveleri getirdi. İsmail Efendi koca parlak tabakasından altın renkli bir tutam kaçak tütün çıkarıp bir sigara sardı, bir nefes çektikten sonra sordu:

"Eee, çarşı kaynıyor. Sizden ne haber? Size ne kadar kestiler şu varlık vergisinden?"

Ağavni "Tam beş yüz lira yazdılar İsmail Efendi" dedi.

İsmail Efendi hiddetlendi:

"Olmaz öyle şey! Bunlar açık açık insanları ayırıyorlar. Gayrimüslime beş yüz lira, bin lira, Müslüman'a on lira, yirmi lira yazıyorlar. Olacak şey değil!"

Suren ağlamaklı bir sesle, "Tam beş yüz lira İsmail Efendi" dedi.

"Peki kim yazdı bu kadar parayı?"

"İki memur, iki de jandarma. Ben dükkândaydım. Oğlan nefes nefese gelip 'Anam seni çağırıyor, memurlar, jandarmalar gelmiş' deyince eve koştum. İçeri girip etrafa şöyle bir göz attıktan sonra borcunuz beş yüz lira dediler."

"İtiraz etmediniz mi?"

"Elbette ettik. Adamlara 'Bütün eşyalarımız elli lira etmez, nasıl olur da beş yüz lira yazarsınız!' dedim ama memur, 'Ben yine size insaflı yazdım. Dükkânınız var, bundan aşağı rakam yoktur!' dedi, sonra da çekip gittiler. Üstelik eğer bu parayı bir aya kadar ödemezsek evdeki eşyalar satılacak, ben de sürgüne, mecburi çalışmaya gidecekmişim. İşte, bu da verdikleri makbuz."

İsmail Efendi uzanıp makbuzu aldı. Sigara dumanından sapsarı olmuş parmaklarının arasındaki kâğıdı inceledi ve iç cebinden çıkardığı meşin cüzdana özenle yerleştirdi.

"Meraklanmayın. Ben öbür gün bir iş için Sivas'a gideceğim. Sivas valisi benim eski dostumdur. Meseleyi ona bir anlatayım, bir hal çaresi bulunur elbet."

Vali Paşa İsmail Efendi'yi makam odasında karşıladı:

"Hoş geldin İsmail! Yel mi attı sel mi attı seni buralara? Ne zamandır görünmüyordun."

İki elini uzatarak İsmail Efendi'nin sağ elini iki avucunun içerisine aldı ve samimiyetle sıktı.

Asker arkadaşıydılar. Şimdinin valisi Rus harbinde genç bir teğmendi. İsmail Efendi ile aynı bölükte harbe girmişler, teğmen büyük bir çarpışmada ağır yaralanınca, İsmail Efendi onu sırtlayıp canı pahasına gerilere taşımış, sıhhiye çadırına yetiştirmişti. Üç gün komada kalan, hayatından neredeyse umut kesilen teğmen mucize eseri kurtulmuş, kendisini İsmail Efendi'nin kurtardığını öğrenince onu kardeş bellemiş, böylece sağlam bir dostluğun temelleri atılmıştı.

Vali Paşa, İsmail Efendi'yi konağında misafir etti. Akşam yemeğinden sonra, nargilelerini fokurdatarak kah-

velerini yudumluyor, harpten ve siyasetten konuşuyorlardı. İsmail Efendi uygun bir anı kollayıp Zara'daki Ermenilerin Varlık Vergisi nedeniyle çektikleri ıstırapı anlatmaya başladı:

"Söylesene Paşam, şu Varlık Vergisi neyin nesi oluyor? Duyduğuma göre İstanbul'daki gayrimüslimler ellerindeki bütün malları satılığa çıkarmışlar vergiyi ödeyebilmek için. Borçlarını ödeyemeyenler de Aşkale'ye taş kırmaya, yol yapmaya gönderiliyormuş. Doğru mu bunlar Allah aşkına?"

Vali Paşa nargilesini fokurdattı, kahvesinden bir yudum aldı. Düşünceliydi, sonra birden rengi attı:

"Bu adamlar şaşırmış! İnsanlara ödeyebileceklerinin çok çok üstünde vergiler koyuyorsun. Ödeyemeyince de kara çul üstünde bırakıp bir de sürgüne gönderiyorsun! Hangi insafa, hangi vicdana sığar bu! Bu işi Ankara'da enine boyuna konuştuk, karşı çıktık ama dinleyen yok! Hep aynı terane. 'Harp bizi perişan etti, hazinemiz bomboş, acilen paraya ihtiyacımız var. Onlar zengin, lüks içinde yüzüyorlar, hepsinin dükkânı, tezgâhı, hanları, apartmanları var!' Adalet bu değil dedik ama sözümüzü dinleyen çıkmadı."

"Paşam, Müslüman'a on lira ise, gayrimüslime üç yüz, beş yüz lira yazmışlar."

"Bilmez miyim. Dedim ya, emir yukardan."

"Paşam, bu insanlardan ne istiyoruz? Zaten kılıç artığı, gariban insanlar. Sivas'ta binlerce Ermeni vardı, şimdi kala kala birkaç yüz tane kaldı, onları da böyle vergilerle, yeni sürgünlerle doğduklarına pişman ediyoruz. Ben hepsini tanırım, ekmek parası için çalışan zanaatkâr insanlardır, kimselere bir zararı dokunmaz."

Vali Paşa bir yandan İsmail Efendi'yi dinliyor, bir yandan da nargilesini fokurdatıyordu, düşünceliydi.

İsmail Efendi tedirgin: "Paşam, yanlış bir şey söylediysem cahilliğime ver."

"Hayır İsmail, senin bir yanlışın yok. Bizim gayrimüslimler yanlış memlekette doğmuşlar. Göreceksin, bu gidişle köyümüzde, tarlamızda, şehrimizde, kasabamızda tek bir gayrimüslim kalmayacak. Gidecekler başka memleketlere, Fransa'ya, İngiltere'ye, Amerika'ya. Sürgün sonrası Amerikalılar öksüz Ermeni çocuklarını toplayıp götürdüler, sen de biliyorsun. Sürgünle beraber memleketin bereketi de kaçtı ya, kime anlatacaksın bütün bunları? Dinleyen mi var!"

"Paşam, bizim Zara'da birkaç Ermeni ailesi var, ben hepsini tanırım. Bir ikisinin hali vakti yerindedir, ama çoğu garip ve fakir insanlar. Hele aralarında bir kadın var ki, söylemesi ayıp, bize gelir, ev işlerine yardım eder. Oğlu demircidir, beraber oturur, beş nüfus kıt kanaat geçinirler. Konan vergiyi ödeyecek durumları yok. Senden bir ricada bulunsam... Bu insanlara bir şeyler yapabilir misin? Beş yüz lira vergi yazmışlar, ama elli lira bile ödeyecek halleri yok."

"Ellerinde makbuz var mı?"

İsmail Efendi mahcup bir şekilde, "Paşam, yanımda hepsinin kâğıtları vardır, toplayıp getirdim" dedi.

"Desene, bu iş için geldin bana."

"Haşa Paşam! Ama ne yalan söyleyeyim, şu garibanları sevindirmek sevaptır."

"Hakikaten hepsi de fakir mi?"

İsmail Efendi başını salladı, cebinden çıkardığı kâğıt destesini Paşa'ya uzattı.

Vali Paşa desteyi masanın üzerine bıraktı.

"Bu vergiye itiraz hakkı yok. Yine de bir bakalım."

Suren haftada bir defa kurulan Şerefiye pazarından geç vakit yorgun dönmüştü.

Verjin telaşlıydı:

"Kapıya bir jandarma gelip seni sordu. Yarın karakola istiyorlarmış. Hayırdır Suren, kavga mavga etmedin ya birileriyle?"

"Ne kavgası Verjin? Mühim bir şey değildir. Sabah ola hayrola."

Verjin'e belli etmemişti ama meraklanmıştı. Gece boyu, "Neden beni çağırıyorlar? Kimseyle bir alıp vereceğim yok ki" diye tasalandı durdu.

Sabah erkenden gittiği karakolda başka Ermeni erkeklerini görünce merakı daha da arttı. Aklına kötü kötü şeyler geldi. Arabacı Derbab'ın yanına gitti.

"Hayırdır inşallah Derbab emmi, elindeki kâğıt neyin nesi?"

"Şu Varlık davası. Hele bir bak bakalım ne diyor."

Suren kâğıdı korkuyla aldı. Şöyle bir baktı, yüzü parladı birden.

"Çok yaşa Derbab emmi, senden sekiz yüz istemişler, yüzde doksanını affetmişler, şimdi yalnızca seksen lira alacaklar."

Arabacı Derbab kulaklarına inanamadı. Suren'e söylediklerini bir daha tekrarlattı. Onun şaka yapmadığını anlayınca yüzü güldü, kahkahalar atmaya başladı.

"Hah şöyle, şimdi oldu. Sekiz yüz nerede, seksen nerede?"

Bir kez daha emin olmak istedi:

"Suren, iyi okudun mu? Bana tam sekiz yüz lira yazmışlardı, şimdi seksen lira vereceğim öyle mi?"

Suren başıyla onayladı.

Arabacı Derbab çok mutluydu. Seksen lira da az para değildi ama nasılsa toparlardı. Hiç değilse bu yaştan sonra Aşkale yollarına düşmeyecekti.

Suren umutla beklemeye koyuldu.

İsmail Efendi'nin Vali Paşa'dan ricacı olması sayesinde Zaralı Ermenilerin derdi büyük ölçüde çözüldü. Hiç değilse borç harç ödenebilecek paralar söz konusuydu artık. Suren'in borcu da aynı hesapla, beş yüzden elli liraya düşmüştü. Gel gör ki, elde avuçta değil elli lira, on lira bile yoktu.

Suren çok düşündü. Elli lira belki çok para değildi ama insanın elinde avucunda olmayınca binlerce lira gibi gözüküyordu. Satacak eşyası yoktu, zaten evdeki iki parça şeyi satsa kim, kaça alırdı? Devlete borçlu olmak kötüydü. Vermezse evini boşaltır, onları sokağa atarlardı. Üstelik bir de sürgün lafı vardı. Aşkale'yi düşündükçe soğuk terler döküyordu.

Kara kara düşünürken aklına Göcük Ahmet düştü. İşini bilen, elli yaşlarında, kısa boylu bir adamdı. Her biri tam bir babayiğit olan üç oğlu da iriyarı analarına çekmişti. Hızır Göcük Ahmet diye kime sorsan gösterirlerdi Zara'da. Acilen paraya ihtiyacı olan onun kapısını çalardı. Herkese yardımcı olmaya çalışır, bu arada çuvalla para kazanmasını da bilirdi.

Göcük'ten borç alma şartları çok ağırdı. Birçok borçlusunun tarlasını, evini sattırmış veya borcu karşılığında yok pahasına satın almıştı. Ticaretin kuralı buydu.

Korksalar bile, mecbur kalanlar soluğu onun yanında alır, bu kısa boylu adamın karşısında küçüldükçe küçülürlerdi.

Suren, Göcük Ahmet'ten iki üç defa faizle para almış, günü gelince muntazaman ödemişti. Aldığı paralar beş on lirayı geçmese de Göcük Ahmet ona güvenirdi.

Suren şosede yürüyüp küçük köprüyü geçince, koca bir bostanın ortasına kurulmuş bakımlı evi gördü. Göcük Ahmet işini buradan yürütürdü. Borç istemeye geleni büyük bir ciddiyetle dinler, sonra her bir kelimenin üzerine basa basa, "Peki, öyle olsun, ama borcunu söz verdiğin zaman ödemezsen karşılık gösterdiğini hemen satarım haberin olsun" derdi.

Bahçeye girdiğinde Göcük Ahmet boyu kadar bir ağaç kütüğünü baltayla parçalamaya çalışıyordu. Suren'in geldiğini görmedi. "Ahmet emmi, Ahmet emmi" diye seslenişini duyunca dönüp baktı. Baltasını bir kenara bıraktı, bir sigara çıkarıp benzinli çakmağıyla yaktı ve tabakayı yaklaşan Suren'e uzattı.

"Hoş gelmişsin gâvurun oğlu, bana geldiğine göre yine bir derdin var!"

Suren ezilip büzülerek, "Evet Ahmet emmi. Sen halden anlarsın, bir ihtiyacımız var" dedi.

"Ayıp ediyorsun Suren, yalnız para için mi gelinir bana? Şimdi darıldım bak!"

Eve girdiler. Göcük Ahmet odada yer gösterdi. Hanımı bir tepsi içinde ayran getirdi. Ayranlar içilirken, Göcük "Söyle bakalım, derdin ne?" diye sordu.

"Ahmet emmi, biliyorsun, hükümet şu Varlık belasını saldı başımıza."

"Biliyorum, biliyorum. Harp zamanında, kim ödeyebilir, kim ödeyemez bakmadan bir sürü vergi yazıyorlar."

Suren sadaka ister gibi eğilip bükülüyordu. İçtiği ayran sanki boğazından geçmiyordu.

"Ahmet emmi, bana da elli lira yazmışlar. Eğer mümkünse..." dedi.

Göcük Ahmet'in gözleri kocaman açıldı:

"Bana yirmi lira yazdılar. Demek sen garibana elli lira geldi öyle mi?"

"Aslında beş yüzdü de, Allah razı olsun Vali Paşa'dan, onun sayesinde affettiler, elliye düştü. Yoksa halimiz yamandı!"

"Bak gâvurun oğlu. Elli lira az para değil. Bilirim, sözüne sadıksındır, ama elli lira senin boyunu aşmaz mı? Hem ben neyine güvenerek vereceğim bu parayı sana? Oturduğun ev kira, tarlan, bağın, bostanın yok. Dükkânın para etmez, evde nüfusun kalabalık. Anan da, sen de dürüst, çalışkan insanlarsınız ama yetmez. Hem biliyorsun, yüzde otuzdan aşağı para vermem."

"Ahmet emmi, aç defterini de bak. Faizleri ile hepsini tastamam ödedim. Bu para çok, ben de biliyorum. Ama ne yapar eder borcumu öderim. Şayet vergiyi ödeyemezsem çocuklar perişan olacak. Beni Aşkale'ye taş kırmaya gönderecekler."

Bir an ikisi de sessiz kaldılar.

Göcük Ahmet bir sigara daha sardı.

"Bak Suren, istediğin para az bir para değil. Onun için kusura bakma, karşılık gösterebilseydin belki bir şey yapabilirdim."

Suren şaşırdı. Bunu beklemiyordu. Gözleri dolu dolu ayağa kalktı. Göcük Ahmet'in elini sıkarak dışarı çıktı. Dünyası bir anda kararmıştı.

Evden çıktı. Yürümeye başladı. Köprüden geçerken birden Ahmet'in küçük oğlu koşarak peşinden geldi.

"Suren emmi, babam seni çağırıyor."

Suren döndü, tekrar Göcük'ün evinin yolunu tuttu.

Göcük Ahmet asık bir suratla karşıladı Suren'i.

"Gel bakalım benim başımın belası, düşündüm taşındım, sana bu parayı vermeye karar verdim. Sen temiz, borcuna sadık birisin. Sana bu parayı vereceğim, bakalım nasıl ödeyeceksin? Faizini de yirmi beşten hesaplayacağım. Bu iyiliğimi de unutma!"

Göcük Ahmet bir kâğıt alıp üzerine bir şeyler yazdı. Suren'e uzattı.

Suren kâğıda şöyle bir göz attı. "Elli lira" yazdığını gördü ve imzaladı.

"Sağ olasın Ahmet emmi, Allah senden razı olsun!"

Göcük Ahmet içerdeki odaya gidip elinde bir tomar parayla geri döndü.

"Bu parayı nasıl ödeyeceğini bilmiyorum gâvurun oğlu. İnşallah Kızılırmak'a atılmış bir para olmaz."

Suren'in sevinci sonsuzdu. Sanki bütün Zara onun olmuştu. Hiç eve uğramadan doğru hükümet konağına gidip borcunu ödedi.

Artık aklındaki tek mesele Göcük'e olan borcunu ödemekti. Zara'da kalıp çalışarak bu borcu ödemesinin bir yolu yoktu. Artık tek bir yol, tek bir çare kalmıştı, o da İstanbul'du. Suren İstanbul'a gidip çalışacak, para biriktirecek, borcunu ödeyecek ve nihayet çocuklarını, karısını, anasını yanına alacaktı.

Norşen'lerin Zara defteri artık kapanıyordu.

Haydarpaşa garı ana baba günüydü. Suren kalabalığın içinde bir ileri bir geri gidip geliyor, sigaranın birini söndürmeden diğerini yakıyor, içinden "Artık hasret bitti, çocuklarım, anam, karım, artık hep yanımda olacak" diye düşünüp seviniyordu. Çocuklarını gecenin bir vakti uykularında öperek kimseye görünmeden çıkmıştı Zara'dan. Kim bilir küçük Hrant nasıl da büyümüştü. Tam iki yıl İstanbul'da çile çekmiş, bekâr odalarında sefalet içinde yaşamış, ama sonunda borcunu ödeyip ailesini İstanbul'a getirecek parayı denkleştirmişti. Onları karşılamak, bugüne kadar çektiği çilenin meyvesi olacaktı.

Tren uzun uzun düdük çaldı, ortalığı dumana boğduktan sonra nihayet durdu. Suren vagonların içini görmeye çalışarak trenin yanı sıra ilerledi. Uzaktan Ağavni'yi gördü. Pencereden başını çıkarmış etrafı seyrediyor, çocuklar da birbirlerini çekiştirerek dışarıyı görmeye çalışıyorlardı. Suren'i görünce hep beraber kendilerini vagonun kapısından dışarı attılar. Çocuklar babalarının bacağına, beline, boyları nereye yetiyorsa sarıldılar. İki yıllık hasretlik bitmişti. Artık İstanbul'daydılar.

Ağavni Samatya'daki evin daracık cumbasında kanepeye oturmuş, cama vuran yağmur tanelerine dalmıştı.

"İşte İstanbul'dayım. Avedis'im bu sokaklarda yaşadı. Arkadaşları hâlâ yaşıyorlar mıdır? *Baron* Ohannes'ten çok söz ederdi, acaba buralarda mıdır? İzini bulmak kolay mıdır?"

Ağavni, hiçbir zaman Avedis'in öldüğünü düşünmemiş, onun bir gün çıkıp geleceğine kalpten inanmıştı. Yaşlı sayılmazdı, ama saçları beyazlamaya başlamıştı. Avedis ise hatıralarında hep o genç, yakışıklı haliyle yaşıyordu. Onu kalbinden hiç silip atmamış, yeniden evlenmeyi aklından hiç geçirmemiş, peşine düşen erkekleri hep terslemişti. Öldüğüne hâlâ inanmasa da içten içe derin bir korku duyuyordu.

Ağavni düşündükçe kafasındaki soru işaretleri artıyordu: "Acaba sürgünden, ölümlerden kurtulup buralara varabilen başka Pürklüler var mıdır? Manifaturacı Vahan yaşıyor mudur? Akrabalardan, konu komşudan hayatta kalan var mıdır?"

Sahakyan okulunda *Baron** Ohannes'i buldu. Ağavni kendini tanıtınca, yetmiş yaşlarında, kısa boylu, ince yapılı *Baron* Ohannes heyecanla ayağa kalktı, Ağavni'nin elini iki eliyle sıktı ve dakikalarca bırakamadı. Ağavni'nin gözlerinin içine bakarak, "Demek Ağavni sensin... Avedis buradaki her şeyi senin için ardında bırakmış, hiç geriye bakmadan memleketinin yolunu tutmuştu."

Bir an durdu, Ağavni'ye baktı:

"Gözlerin de Avedis'in dediği gibi güzelmiş..."

Ağavni'yi okulun yemekhanesine indirdi. Öğle vaktiydi ve yüzlerce öğrenci, öğretmenleriyle birlikte yemek yi-

* *Baron*: (Ermenicede) Bey, efendi.

yorlardı. Ağavni'yi öğretmenler masasındaki herkesle tek tek tanıştırdı. Onun, o okulda öğretmenlik yapmış Avedis Norşen'in hanımı olduğunu anlattı. Ağavni yemeğin baş misafiri oldu, herkes büyük saygı gösteriyordu ona.

Baron Ohannes anlatmaya devam ediyordu:

"Avedis'in zamanındaki arkadaşlardan bazıları öldü, bazıları buraları terk edip dışarı gitti. Ben artık yaşlandım, gözlerim görmüyor ama okula gelmeden de yapamıyorum. Hey gidi *Baron* Avedis! Onun gibi mert, candan, arkadaşı için canını verecek çok az insan tanıdım. Giresun'da yakalanıp hapse girmesine nasıl da üzülmüştük. İstanbul'da tanımayan yoktu onu.

Birinci Cihan Harbi'nden sonra Türkiye'nin her tarafından, Sivas'tan, Kayseri'den, Yozgat'tan, Tokat'tan Ermeniler geldiler Samatya'ya. Burada, okulun ve kilisenin bahçesinde kamp kuruldu. Binlerce insan geldi geçti, okulun ikiz binasında barındı, karnını doyurdu. İstanbul'daki Ermeni cemaati, misyonerlerin de yardımıyla onlara baktı. Bir yandan da herkes akrabasını arıyordu. Bir kısmı birbirini buldu. Ama birçoğu eşini, dostunu, çocuğunu, kardeşini bulamadan boynu bükük kaldı. O insanlardan çok azı İstanbul'da kaldı sonraki yıllarda. O kadar acı şeyler yaşamışlardı ki, Türkiye'de kalmak istemediler, gemilere binip Yunanistan'a, Fransa'ya, Amerika'ya gittiler."

Baron Ohannes'in sustuğu yerde Ağavni başladı. İki eski dost gibi dertleşiyorlardı.

"Baron Ohannes, İstanbul'a geldiğim daha üç dört ay oldu. Hayatımın on senesi Anadolu'nun ücra bir köyünde geçti. İnsanları nasıl evlerinden, işlerinden ettiklerini, kiliselerin taşlarını nasıl söktüklerini gözlerimle gördüm. Köyümüzden çıktığımız gün yaşadıklarımız, o figanlar, ağ-

layışlar, çırpınmalar gitmedi, silinmedi kulaklarımdan, gözlerimin önünden. Kadınlara neler yaptıklarını gözlerimle gördüm. Genç, yaşlı demeden, insanları kurşunlamaları, kör kuyulara, Fırat'ın sularına atmalar... Bunları gördük, bunları işittik. Bizimki üç yüz hanelik bir köydü. Önce erkekleri topladılar, sonra da bizleri bir sürü gibi günlerce, haftalarca dolaştırdılar, aç, susuz perperişan yürüttüler."

Baron Ohannes üzgün, başını öne eğdi.

"Bizler İstanbul'daydık. Elbette zor günler geçirdik, Anadolu'dan gelen haberlerle dehşete düştük ama olan biteni hiçbir zaman tam anlamıyla idrak edemedik. Katliamlara dair haberleri duyduğumuz oluyordu, ama bunların gerçek mi yoksa dedikodu mu olduğunu bilmiyorduk. İnanmak istemiyorduk. O zamanın hükümeti, sözü geçen, isim yapmış bütün Ermenileri tutuklattı, Anadolu içlerine sürdürdü. Biz de korku içinde sessizce bekleyerek geçirdik harp yıllarını. Ancak harp bitince anlayabildik yaşanan acıların derinliğini..."

Ağavni adeta iz sürerek Pürk'ü ya da Avedis'i bilen kişilere ulaşıyor, sağa sola, tanıdığı herkese haber bırakıyordu. Bu sayede, Pürk'ün en zengin ailelerinden birine mensup olan Arsen'i Ortaköy'de buldu.

Avedis'in yakın arkadaşı olan Arsen yaşlanmıştı elbette, ama Ağavni onu görür görmez tanıdı. Köyden ilk alınan on altı kişilik erkek grubunun arasındaydı. Ağavni, babası Haygaram'ın iki gözü iki çeşme, "Ah kızım, benim oğlumu da içeri aldılar. Bakalım nasıl çıkaracağım!" dediğini dün gibi hatırlıyordu.

Altmışını çoktan geçmiş Arsen, Ağavni'yi güzel evinin

kapısına çıkarak karşıladı. Samimiyetle sarılıp yanaklarından öptü, kolundan tutup oturma odasına götürdü, hanımı ve torunlarıyla tanıştırdı.

Kahve içerken, Arsen gözleri dolu dolu anlatıyordu.

"Bizi karakolda hayvan gibi üst üste yığdılar. İlk gece çok zor geçti, ama nasılsa yarın bırakırlar diye umuyorduk. İki gün geçip hiçbir şey olmayınca umutsuzluğa kapılmaya başladık. Üçüncü gece tek başıma beni çıkarttılar. Rahmetli babam büyük paralar harcayıp beni kurtarmayı başarmış. Beni çağırtan subay, biraz azık, biraz da para verdi ve bana 'Kaç! Bir dakika bile kaybetme' dedi. Hangi tarafa gitmenin daha güvenli olduğunu sordum ama bana her tarafta adam boğazlandığını, gündüz saklanıp gece yol almamı söyledi. Gözüm ne hanımı ne de canım gibi sevdiğim iki yavrumu gördü. Canımı kurtarmak için geceler boyu yürüyerek Trabzon'a gittim. Oradan bir gemiye bindim ve doğru İstanbul'a geldim."

Arsen'in anlattıkları, Ağavni'nin içindeki hiç sönmeyen umudu daha da canlandırdı. Avedis de kurtulmanın bir yolunu bulmuş olabilirdi.

Samatya'yı çok sevmişti. Memleketin her köşesinden gelen Ermeniler burada küçük bir Anadolu kurmuşlardı adeta. Herkes birbiriyle kaynaşmıştı. Ağavni sokağa ne zaman çıksa Nıvart'lar, Siranuş'lar, Kirkor'lar, Agop'lar görüyordu. Pazar günleri semtin tarihi Surp Kevork kilisesi ağzına kadar doluyordu. Paskalya, Noel ve diğer dini bayramlarda aynı Pürk'teki gibi sokaklara taşıyordu insanlar.

Komşularından da memnundu. Kendi gibi sürgünden kurtulan, ailesini, akrabalarını kaybeden pek çok kimse, burada hayata yeniden tutunmuş, yeni yuvalar kurmuştu.

Ağavni, etrafındaki yaşlı Ermeni kadınlarıyla geçmiş günlerden konuşuyor, her birinin sürgün hikâyesini, başlarından geçeni, acılarını, kederlerini ezbere biliyordu.

Gençlerin yanında konuşulmayan bu hikâyeler, özellikle geceleri kadınlar arasında güçlü bir bağ oluştururdu. Farklı yerlerden de gelmiş olsalar, yaşadıkları ortak acı bu bir avuç kadını birbirlerine yaklaştırıyordu.

Malatyalı Lusin mesela, "Ben daha on beşinde yoktum" diye başladığı hikâyesini defalarca anlatmaktan sıkılmazdı. Anlattıkça heyecanlanır, bazen ara verip bir bardak su ister, kardeşlerinin ve anasının cansız yere düşüşünü, kolundan çekilip götürüldüğü bir köşede kanlar içinde kalışını, Hızır Ağa diye üç karılı bir adam tarafından kaçırılışını, altı yıl ona karılık etmek zorunda kalışını boğazı düğümlenerek anlatırdı.

Ağavni altmışını doldurmuş, saçları iyice beyazlamıştı. Her pazar kiliseye muntazam devam ettiği gibi, akşam ayinlerini de kaçırmaz olmuştu. İncil'in yanı sıra eline geçen bütün kitapları, romanları su gibi okuyordu. Gücü yettiğince gelinine yardımcı oluyor, boş durmuyor, hiçbir şey yapmazsa torunları için ya bir kazak ya bir yelek örüyordu.

Kendini el işlerine verdiği zaman aklı çok eskilere gidiyor, sürgünü, Kürtlerin yanında geçirdiği on yılı, kaçışını, çektikleri acıları, sefaleti yeniden yaşıyordu. Kendi kendine bazen, "Benim de hayatım bir roman, hem de gerçek roman, yaşadıklarımı bir kitap olarak yazsam ya" diye düşünüyordu. Sevkıyat senelerinde başından bin bir macera geçmiş Surpik Nine, Ağavni'yi yaşadıklarını yazıya dökme konusunda hep cesaretlendiriyordu:

"Sen aramızda en bilgili, en okumuş, Türkçeyi de okuyan yazan kadınsın. Burada her yerden gelmiş insan var, Şebinkarahisarlısı, Yozgatlısı, Sivaslısı, Boğazlıyanlısı, Kayserilisi... Hepsinin başından ne maceralar, ne kötülükler geçmiş. Sen hepsini bilirsin, kendin de yaşadın. Bunları yazsan da, torunlarının çocuklarına tarihten bir ibret vesikası olarak bıraksan ne de güzel olur. Ben başımdan geçenlerin hepsini tek tek anlatırım. Yaz ki millet

ne felaketler yaşadığımızı öğrensin. Yaz Ağavni, yaz! Sen öğretmendin ama diploman yok diye geçmedi burada öğretmenliğin. Bunca badireden sonra nereden bulacaksın diplomayı? Okul mu kaldı, kilise mi kaldı? Madem öğretmenlik yapamıyorsun, başından geçenleri yaz. O da öğretmenin bir yolu değil mi?"

"Surpik Nine, aslında ben de düşünmedim değil. Hepimizin başından ne olaylar geçti, hepsi roman olur. Allah o günleri bir daha göstermesin. Tam kırk sene geçti ama aklımdan bir gün bile çıkmadı, unutmadım, unutamadım. Kolay mı masa başına oturup dünya tatlısı bebeğimi ormanda, ağaç altına bıraktığımı yazmak, ağlaması hâlâ kulaklarımda..."

Surpik Nine'nin sözleriyle de cesaretlenen Ağavni sonunda yüreğinin sesine teslim oldu.

"Evet," dedi, "yazacağım, yazacağım ve adını da 'Çileli Ağavni' koyacağım."

Yazıyordu, hem de ne yazmak... Yazdıkça içindeki yük hafifliyor, geçmiş ete kemiğe bürünüp beyninin kıvrımlarında dolanıyor, oradan da kaleminin ucundan kâğıda dökülüyordu. Bir defter bitiyor, öbürüne başlıyordu.

Defterleri, kalemleri aldığı bakkal Zadig bir gün Ağavni'yi uyardı:

"Ben defterleri torunlarına alıyorsun sanıyordum. Meğer kendin içinmiş..."

Kalın çerçeveli gözlüklerini çıkarıp önlüğüyle sildi, yeniden gözüne taktı.

"Surpik Nine söz ettiyse ona da söyledim. Böyle şeylerden bahsetmek insanın başına ne işler açar..."

Gözlerini tavana dikti. İçinde bir sıkıntı vardı.

"Bak bacım, sen beni iyi dinle. Böyle şeyler yazma, nerede yaşadığımızı unutma. Hem yazsan bile ne olacak? Burada kitap mı bastıracaksın!"

Ağavni şaşırmıştı, hiçbir şey diyemedi.

"Sen de herkes gibi susacaksın, hiçbir şey olmamış gibi hayatına devam edeceksin. Şuradaki insanların hepsi canlarını zar zor kurtarıp buralara kadar gelmişler. On sekiz nüfusluk koca aileden bir ben, bir küçük kardeşim, bir de iki bacım hayatta kaldık. Bizim yaşımız küçüktü. Bacılarımı kapı komşularımızla evlendirdiler, Müslüman olduk. Ben çobanlık yaptım senelerce. Anlatmakla bitmez, ama kendime saklarım. Çocuklarıma bile etraflıca anlatmış değilim. İçlerine korku salmak istemem. Zaten küçüğü deli bozuktur. Sağda solda laf eder, bela alır başına. Onun için, sen de bu sevdadan vazgeç. Bildiklerimizle, gördüklerimizle, o acı günleri içimizde saklı tutarak Balıklı'ya gömüleceğiz işte."

Yaşlı bakkal Zadig'in çenesi bir açıldı mı bir daha susmak bilmezdi. Üstelik hep de, dünya yarın batacakmış gibi karamsar konuşurdu.

"Zadik Ağa, seni hepimiz tanırız, bazı söylediklerinde elbet haklısın ama..."

"Aması mı kalmış bacım! Senin galiba dünyadan haberin yok. Yakında harp çıkacak, harp! Her tarafta 'Ya Kıbrıs ya ölüm!' diye bağırıyorlar, işitmiyor musun? Yedikule sinemasının duvarına insan kanıyla Kıbrıs haritasını çizdiler. Bu ne demek? Patırtı başlarsa Rum'u, Ermeni'yi ayırırlar mı sanıyorsun? Bir gün senin kapını çalarlarsa ne olacak? Düşün hele!"

Ağavni içinden "Şom ağızlı adam!" diyerek dükkândan dışarı çıktı.

Kalabalık bir güruh sokağın altını üstüne getiriyordu. En önde, ay yıldızlı bayrak taşıyan bir adam vardı. Rum ve Ermeni evlerinin kapılarını kırıp içeri giriyor, ellerindeki sopalarla her yeri kırıp döküyor, eşyaları pencerelerden aşağı atıyorlardı. Ev sahipleri korku içinde bir köşeye siniyor veya kaçıp canlarını kurtarıyorlardı.

Suren olan biteni korku içinde perdenin ardından izliyordu. Kadınlar ve çocuklar evin arka odalarına saklanmıştı. Güruh, Ağavni'lerin evinin önüne gelince, onları beklemekte olan üst komşu Murtaza Bey hemen birkaç adım öne çıktı. Onun da elinde bir bayrak vardı.

"Durun bakalım beyler! Burası benim evim. Ben Türk oğlu Türk'üm. Burda ne Rum ne de Ermeni var. Başka kapıya gidin!"

Bu merasimin kaç defa tekrarlandığını Suren sayamadı. Murtaza Bey koca göbeğiyle terleyip duruyor, fırsatını buldukça cebinden mendilini çıkarıp alnını, boynunu, kulaklarının arkasını siliyordu. Her halinden belli oluyordu üzüntü ve sıkıntı içinde olduğu. Samatya'da doğup büyümüştü, bir sürü Rum, Ermeni ahbabı vardı. Semtte herkes ona hürmet ederdi. Çelebiliğiyle, nazik yapısıyla tanınırdı tanınmasına; ama sokakları yangın yerine çeviren bıçkınlara karşı dururken külhanbeyi havası takınmaya çalışıyordu.

Akşamın bu saatinde bunca insan nereden gelmişti? Aralarında semtin tanıdığı tipler olsa da, büyük çoğunluğu yabancıydı. Kiminde koca sopalar, kiminde balta vardı. Rum ve Ermeni ailelerin çoğu güvendikleri Türk komşularına sığınmışlardı. Gözleri dönmüş, vurup kırmaya susamış bu insanlar, ellişer, altmışlar kişilik gruplar halinde dolanıyor, ne dükkân ne de ev bırakıyorlardı. Önlerine hangi gayrimüslim evi veya dükkânı çıksa "Vurun!" diye

bağırıyor, kırdıkları dolapları, yatakları, aynaları, camlardan dışarı atıyorlardı. Dükkânların vitrinlerini aşağı indiriyor, malları ortalığa saçıyorlardı. Civardaki kiliseler ateşe verilmiş, sokakları yoğun bir duman kaplamıştı.

Ağavni evin içinde korku ve heyecanla bir sağa bir sola gidip geliyor, ikide bir Suren'in yanına gidip pencereden Murtaza Bey'e ve dışarıda olan bitenlere bakıyordu. İçinden, "Hey Allah'ım, ne isterler Rumlardan, Ermenilerden? Biz insan değil miyiz? Yine mi acılı, ıstıraplı günler yaşayacağız? Çilen hiç mi bitmeyecek Ağavni, hiç bitmeyecek mi?" diye düşünüyordu.

Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin yaşadığı semtlerin hemen hepsinde manzara aynıydı. Yıkılan vitrinler, yerlere saçılan, talan edilen mallar, öldüresiye dövülen Rumlar, tecavüze uğrayan kadınlar, yakılmış kiliseler. İstanbul İstanbul olalı böyle vahşet, böyle kin görmemişti. Binlerce insan sanki bekledikleri "Vurun!" emri gelmiş gibi bir anda şehrin sokaklarına, caddelerine yayılıp emri uygulamıştı.

Geceyarısı askerler, polisler ve bekçiler nihayet ortaya çıkıp kontrolü ele aldılar. Yağmalanmış dükkânların, evlerin önünde askerler nöbet tutmaya başladı. Olan olmuş, iş işten geçmişti.

Gayrimüslimler büyük bir dehşet, korku ve telaş içindeydi. Rumlar başta olmak üzere, doğdukları topraklarda kendilerine artık yaşama imkânı kalmadığını, kaçıp gitmekten başka çare kalmadığını düşünüyorlardı.

Ağavni de korku içindeydi. Bu yaşananların tekrar etmeyeceğini kim söyleyebilirdi? Ya gelip oğlunu, torunlarını da kocası gibi götürürlerse ne yapardı?

Bakkal Zadig'in söylediklerini hatırladı ve yazdıklarını saklayabileceği kuytu bir yer aramaya başladı. Her gün defterlerin yerini değiştiriyor, kendi kendine, "Bakkal Zadig haklıydı" deyip duruyordu. Evini ararlar da onları bulurlarsa ne yapardı?

Haftalarca düşündü ve nihayet kararını verdi.

Sobayı tutuşturduğu sırada Hayrik içeri girdi.

"Hayrola *mayrig*,* üşüdün mü?"

"Yok yavrum. Baban sobayı yeni kurmuştu, iyi çekiyor mu diye bir denemek istedim."

Hayrik geçip divana oturdu. Yerde, büyükannesinin defterlerini görünce olacakları anladı.

"*Mayrig* sen ne yapıyorsun!" diye haykırdı.

Ağavni şaşkındı, torunundan böylesi sert bir tepki beklemiyordu.

"Hayır, hayır! Onlar senin hayatın, senin geçmişin, onları yakamazsın!"

Ağavni dolmuştu, ağlamaya başladı.

"Yakmam lazım oğlum, yoksa ilerde hepimizin felaketi olacak bunlar..."

Defterin birini yırtmaya başladı. Hayrik onu engellemek istedi fakat Ağavni kararlıydı.

Soba çıtır çıtır yanmaya başlamıştı.

Avedis boynunu büküp oturmayı kendine yediremese de büyükannesine engel olamayacağını biliyordu.

"İyi iyi, sen bilirsin, ne istersen yap, ama korkmana hiç gerek yoktu. Koskoca bir aileyiz biz. Üç beş defteri saklayamayacak kadar korkak mıyız?"

---

* *Mayrig*: (Ermenice) Anne (burada 'nine').

"Sen daha cahilsin, anlamazsın. Ben çok şeyler gördüm, çok şeye şahit oldum. O adamlarla oyun olmaz benim güzel oğlum."

Hayrik, "Hangi adamlar *mayrig*?" diye sordu ama Ağavni duymazdan geldi. İlk defteri sobaya atmaya başlamıştı bile.

Hayrik yerinde duramıyordu. Birden Ağavni'nin sobaya atmak istediği bir kâğıdı onun elinden çekti ve divana oturup okumaya başladı. O güne kadar büyükannesinin yazdıklarına ilgi göstermemiş, okumamıştı. Birden içine derin bir umutsuzluk ve hayıflanma duygusu çöktü.

> Varsenik daha altı aylıktı. Onu terk edeceğimi anladığı için mi bu kadar ağlıyordu? Bir ağacın dibine, topraktan dışarı fırlamış iki kökün arasındaki boşluğa bıraktım onu. Tanrım, bu günahı hangi kefaret affettirir? Bir türlü uzaklaşamadım yanından. Bir el yüreğimi buruyor, buruyordu. Ne yaptığımı bilmez halde, birkaç adım uzaklaşmıştım ki içimden bir şeylerin koptuğunu hissettim, geri koşup güzel kızımı, minik bebeğimi almak istedim. O canavar jandarma...

Hayrik daha fazla okumak istemedi. Kâğıdı götürüp kendi eliyle sobaya attı. *Mayrig*'ine sarıldı, hiç konuşmadan uzun uzun ağladılar.

Dizin

Abdülhamit 31, 39, 50
Adana 39
Agop (Dayı) 46, 47
Ağacan (Ağa, Çarıkçı) 196, 197, 200, 201, 210, 226
Ahmet (Göcük) 231-234
Akabi 200, 201, 204, 206
Akhisar 225
Alevi 8, 84, 85
Alişan Paşa 82, 85
Allah 14, 42-44, 69, 72, 74, 87-90, 94, 96, 98, 99, 106, 107, 123, 124, 133, 134, 139-141, 144, 145, 149, 151, 152, 156, 161, 163, 164, 172, 179, 189, 191, 193, 194, 199, 208, 213, 215, 218, 222, 228, 233, 234, 242, 245
Alman harbi 211
Amerika 91, 92, 229, 237
Anadolu 39, 192, 237, 238, 239
Anadolu Ermenileri 39
Ankara 228
Araksi (*Yaya*) 19, 24, 32, 35, 36, 44, 53
Aram 23
Arsen (Efendi) 50
Arsen 238, 239
Arşag (Çarıkçı) 162, 164, 178
Arşag (Deli) 198, 200, 201, 203, 204, 206, 213, 224
Arşag Babayan 38
Aşkale 225, 228, 231, 233
Avrupa 58
Ayşe (Ana) 42, 43
Aznif 169, 184-186, 200, 211, 215

Bahçekapı 23
Balıklı 243
Balkan Harbi 50
Baron 236
Barsamyan (Doktor) 63
Becekli 133
Bedo 98-101
Birinci Cihan Harbi 237
Boğazlıyan 241

Cumhuriyet 168, 180, 226

Çarşı camii 164
Çarşıbaşı 168
Çevirmehan 119, 120, 125, 138

derbaba 160, 179-183, 187
Derbab 150, 152, 157, 159, 161-163, 165-169, 184, 185, 193, 194, 200, 217, 230, 231
Dereköy 143, 144, 190
Dilber 143, 144
Durmuş (Hoca) 151
Dursun (Bey) 86, 107-109, 111, 114, 120, 130, 219, 220, 222

Emin (Bey) 220, 221
Ermenistan 176
Erzincan 130
Erzurum 13, 225
Esayi 46, 47

Fadime (Nine) 152
Faik (Ağa) 117, 160-164, 179-183
Fırat 89, 163, 238
Filor 75, 78
Fransa 46, 92, 174, 229, 237
Fransız(ca) 91, 181, 182

Ganaçküğ [Yeşil köy] 170
Garbis 98
Giresun 21, 27, 30, 51, 60, 117, 237
Güldan (Nine) 114, 115, 130, 133, 221, 222
Gümüş 95, 133-136, 138

Hafik 116, 208
Hampar 118
Hapetlerin Azaros 67
Harut (Usta) 225
Hasan 69, 98, 127, 148, 168

Hasso 127
Hatice 123, 148
Hatun 86, 91-99, 103, 107, 109, 113-115, 119-123, 125, 132, 133, 139, 220
Hatunmar 147-155, 157-159, 162, 217
Haydarpaşa garı 235
Hayganuş 171
Haygaram 238
Hayguhi 13
Hayrmer 162
Hıdır 117, 118
Hıristiyan(lık) 50, 117, 148, 162, 226
Hızır Ağa 240
Hikmet 203
Hovsep 226
Hrant 211, 212, 235
Hüseyin 98, 168

İki Sivri 131, 132, 134, 135
İmranlı 116-118, 133, 143, 149, 157, 168, 208, 216, 217
İncil 114, 178, 185, 241
İngiltere 229
İsa 44, 162
İsmail Efendi 224, 226-229, 231
İstanbul 10, 13-15, 17, 18, 20, 22, 23, 25, 26, 28, 30-33, 36, 37, 39, 41, 42, 48, 49, 51, 58, 59, 60, 63, 99, 101-103, 157, 171, 174, 182, 186, 192, 193, 204, 209, 225, 228, 234-239, 245
İttihat ve Terakki Komitesi 31
İttihatçılar 50

jam 128

Kaçaz (Usta) 169, 188-191, 202, 208, 224
Kalust (Usta) 143, 147-157, 167, 168, 208, 209, 216
Kapalıçarşı 37
Karadaş 84-86, 88, 91, 93, 102, 121, 141, 218, 222
Karadeniz 26
Karaköy 25, 26
Kasım (Efendi) 150-152, 155, 156
Kayseri 237, 241
Kevork 30, 31, 42
Kıbrıs 243
Kızıldağ 131
Kızılırmak 117, 167, 203, 214, 216, 234
Kirkor 239
Koçgiri 84, 85, 111
Konyalı 29
Koyulhisar 116
Kösedağ 209
Krisdos 73
Kurrem Çavuş 193, 194, 213, 214
Kürtçe 82, 141
Kürtler 14, 81, 82, 84, 85, 103, 105, 107, 110, 116, 124, 132, 179, 215, 241

Lusin 169

Magar (Usta) 25, 26, 32, 35, 36, 68, 69, 70, 73
Malatya 147, 148, 240
Mama 20, 21, 25, 33, 42, 88, 89, 115
Manuşyan (Efendi) 49
Mardik 53
Maryam 42, 87, 121
mayrig 246, 247
Mehmet (Çerçi) 144, 145
Mehmet (Çolak) 95, 96, 97
Meryem 44
Meryem Ana yaylası 111, 112
Mırto 127, 217
Mışeh (Değirmenci) 162, 164, 178, 226
Mihran 162, 164
Misak 46
Murat 127, 174, 217, 222
Murtaza (Bey) 244, 245
Murtaza (Efendi) 160, 164, 165
Müslüman 8, 43, 50, 94, 117, 134, 148, 156, 161, 164-166, 168, 172, 203, 226, 228, 243

Nafıa askerliği 224
Nail (Deli) 119, 128-130
Nazlı (Hala) 128, 141, 142, 144
Nevroz 131
Nıvart 14, 239
Noel 239
Norşen(ler) 13, 14, 219, 224, 234, 237
Nurettin 203-205
Nuri (Dede) 114-119, 133, 136, 221

Ohannes 22, 23, 42
Ortaköy 238
Oski (*Mama*) 7-9, 11-13, 17-21, 24, 25, 32-34, 36, 40, 42, 44, 45, 53, 61, 69, 73-78, 86, 88, 89, 127

Oskiyan 170, 171
Osmanlı 50, 168
Ovagem (Ovsen) (Ağa) 13-15, 27, 40, 44, 45, 51, 52, 55, 57, 58, 114, 126

Ömer (Deli) 164

Paris 25
Paskalya 52, 162, 239
Peneniya 171
Pera 25
Pürk 8-10, 13-15, 19-22, 24-26, 28, 32, 37, 42, 46-48, 51, 59, 60, 71, 72, 74, 81, 103, 105, 116, 161, 170, 171, 174, 184, 192, 211, 236, 238, 239

Rab 13, 109, 219
Robert Kolej 22
Rumca 221
Rumlar 23, 225, 243-245
Rupen (Usta) 48, 52, 198-204, 206, 211, 213
Rus Harbi 85
Ruslar 59, 66, 185

Sabri (Keke) 95, 96, 119-126, 134, 135, 218-220, 222
Sadık 118
Sahak 157
Sahakyan Okulu 236
Samatya 237, 239, 244
Samsun 117
Selahattin 172, 173, 188, 196-199, 202, 209, 210
Sevan Manuşyan 49
Sinop 31
Siranuş 143, 144, 170, 171, 173, 174, 239
Sivas 43, 116-118, 198, 227, 228, 237, 241
Surp Kevork 239
Surpik (Nine) 241, 242
Suşehri 8, 21, 24, 48, 60, 65-67, 116, 117
Suzan 196, 202, 210

Şahanig 53
Şebinkarahisar 116, 117
Şerefiye 208, 230

Takkı (Bey) 84-86, 91, 93, 94, 98, 99, 105-107, 149, 219, 221
Tanrı 31, 44, 70, 72, 77, 214, 247
Taşnaklar 28
Temur 190, 191
Tokat 116, 237
Tokatlıyan 63
Tolas tepesi 187
Topal Osman 105-107, 110, 112, 116, 221
Toros 168
Trabzon 98, 239
Türk 23, 244
Türkçe 8, 9, 102, 168, 241
Türkiye 237

Uskuhi 102, 103, 114

Vahan (Manifaturacı) 24, 236
Vahan Barsamyan 37
Vahan Norşen 192
Varlık Vergisi 225, 228, 230, 232
Vartanuş 170, 175
Vartkes (Efendi) 50
Verjin 198-204, 206, 207, 209-211, 213, 224, 226, 230
Vosgi 7n

Yahudiler 23, 225, 245
Yaya 19, 20, 24, 32, 35, 36, 44, 53
Yedikule sineması 243
Yeğya (Usta) 172-174, 183, 187, 188
Yervant (Topal) 88, 89
Yirmi Kura 212
Yozgat 102, 237, 241
Yunanistan 237

Zadik (*Derbaba*) 118, 160, 179-183, 187, 242, 243, 246
Zara 10, 15, 81, 93-95, 101, 110, 115-118, 132-134, 138, 139, 145, 147-150, 152, 157, 158, 164, 165, 167, 169, 170, 177, 187, 188, 192, 204, 212, 224, 225, 228, 229, 231, 234, 235
Zaven 98
Zıvart 149, 150, 152, 154-157, 209
Ziynet 91, 114, 119-125, 223
Zôhrab Efendi 50

TÜRKÇE YAYIMLADIKLARIMIZ

Tespih Taneleri, *Mıgırdiç Margosyan*, anı-roman, 528 s.

Gâvur Mahallesi, *Mıgırdiç Margosyan*, öykü, 128 s.

Söyle Margos Nerelisen?, *Mıgırdiç Margosyan*, öykü, 112 s.

Biletimiz İstanbul'a Kesildi, *Mıgırdiç Margosyan*, öykü, 136 s.

Zurna, *Mıgırdiç Margosyan*, deneme, 232 s.

Kürdan, *Mıgırdiç Margosyan*, deneme, 208 s.

Çengelliiğne, *Mıgırdiç Margosyan*, deneme, 232 s.

Armıdan Fırat'ın Öte Yanı, *Hagop Mıntzuri*, öykü, 168 s.

Atina Tuzun Var mı?, *Hagop Mıntzuri*, öykü, 160 s.

Kapandı Kirve Kapıları, *Hagop Mıntzuri*, öykü, 160 s.

Turna Nereden Gelirsin?, *Hagop Mıntzuri*, öykü, 328 s.

Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm, *Kirkor Ceyhan*, öykü, 152 s.

Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize, *Kirkor Ceyhan*, öykü, 156 s.

Güvercinim Harput'ta Kaldı, *Hamasdeğ*, öykü, 140 s.

Balıkçı Sevdası, *Yervant Sırmakeşhanlıyan*, öykü, 88 s.

Memleketini Özleyen Yengeç, *Yervant Gobelyan*, öykü, 112 s.

Babil'den Sonra Yaşayacağız, *Ara Güler*, öykü, 130 s.

Kumkapı Ermeni Balıkçıları, *Ara Güler*, foto-röportaj, 128 s

Yaşamı Beklerken, *Antan Özer*, öykü, 104 s.

Konuş Halil Bey Konuş, *Raffi Kebabcıyan*, öykü, 136 s.

Osmanlı Meclisinde Bir Ermeni Mebus Krikor Zohrab –Öyküler, *Krikor Zohrab*, öykü, 200 s.

Her Yerde Ermeni Var, *Vahram Mavyan*, öykü, 144 s.

Kum Saatinde Kumkapı, *Jaklin Çelik*, öykü, 160 s.

Yılanın Yolu, *Jaklin Çelik*, öykü, 112 s.

İstanbul Yolcuları, *Esther Heboyan*, öykü, 136 s.

Ödlekler Cesurdur, *William Saroyan*, öykü, 140 s.

Yetmiş Bin Süryani, *William Saroyan*, öykü, 192 s.

Paris-Fresno Güncesi 1967-68, *William Saroyan,* günce, 144 s.

İnsanlık Komedisi, *William Saroyan,* roman, 216 s.

Amerika'dan Bitlis'e William Saroyan, inceleme, 272 s.

Yüreğim Dağlardadır Yaşamak Vakti, *William Saroyan,* oyun, 224 s.

Şark Dişçisi, *Hagop Baronyan,* oyun, 176 s.

Babam Aşkale'ye Gitmedi, *Zaven Biberyan,* roman, 416 s.

Yalnızlar, *Zaven Biberyan,* roman, 208 s.

Son Ermeni, *Peter Najarian,* roman, 200 s.

Vatansız, *Jean Kéhayan,* roman, 136 s.

Baba ve Oğul Adına, *Vahe Berberian,* roman, 168 s.

Işıkları Ben Söndürürüm, *Zoya Pirzad,* roman, 328 s.

Ölçüsüz Dostluk, *Henri Troyat,* roman, 176 s.

Yitik Evin Vârisleri, *Vahan Totovents,* anı-roman, 172 s.

Yoldaş Pançuni, *Yervant Odyan,* mizahi roman, 208 s.

Azınlıkyan, *Aret Gıcır,* çizgi öykü-karikatür, 104 s.

Ben Topik Değilim! Yerevan Güncesi, *Aret Gıcır,* çizgi öykü-karikatür, 152 s.

19 Ocak Öncesine Dönmek İstiyorum!, *Aret Gıcır,* çizgi öykü-karikatür, 80 s.

Kalpler Birleşmez Hatıralarda, *Sarkis Paçacı,* karikatür, 144 s.

Ruh Hostesi İle Randevular, *Sarkis Paçacı,* karikatür, 176 s.

Karakutu, *Ohan,* karikatür, 160 s.

Placebo, *Ohan,* karikatür, 128 s.

Özgürlük İki Adım Ötede Değil, *Aram Pehlivanyan,* şiir, 128 s.

Benim Gönlüm Gümüş, *Karin Karakaşlı,* şiir, 80 s.

Yaşadığım Kurtuluş İstanbul'da Bir Kadim Semt, *Hüseyin Irmak,* tanıklık, 184 s.

Adım Agop Memleketim Tokat, *Agop Aslanyan,* tanıklık, 224 s.

İçimizdeki Kara Delik, *Oşin Çilingir,* deneme, 296 s.

Mitolojik Ermeni Tarihi, *Kegam Kerovpyan (İşkol),* inceleme, 112 s.

Ermeniler ve Modernite, *Boğos Levon Zekiyan,* inceleme, 144 s.

Ermeni Kültürü ve Modernleşme, *Anahide Ter Minassian,* inceleme, 192 s.

1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı, *Mary Kilbourne Matossian - Susie Hoogasian Villa,* inceleme, 368 s.

Bir Adalet Feryadı Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar, *der.: Lerna Ekmekçioğlu - Melisa Bilal,* inceleme, 416 s.

Türk-Ermeni Sorunu Bibliyografyası, *Candan Badem,* inceleme, 432 s.

Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, *Kevork Pamukciyan*

I. İstanbul Yazıları, inceleme, LXVIII+252 s.

II. Ermeni Harfli Türkçe Metinler, inceleme, LVI+256 s.

III. Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar, inceleme, X+374 s.

IV. Biyografileriyle Ermeniler, inceleme, XIV+450 s.

Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863, *Vartan Artinian,* inceleme, 336 s.

Uluslararası Üne Sahip Sivaslı Aziz Vlas, *Arman Çuhacıyan,* inceleme, 92 s.

Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya, *Arsen Avagyan - Gaidz F. Minassian,* inceleme, 232 s.

Şark'ta Toplumsal ve Dinsel Hayat, *Krikor Hagop Basmacıyan,* inceleme-tarih, 288 s.

Türkiye'de Balık ve Balıkçılık, *Karekin Deveciyan,* inceleme, 576 s.

Balkan Savaşı, *Aram Andonyan,* tarih, 528 s.

Ermenilerin Tarihi Başlangıcından 1071'e, *René Grousset,* tarih, 752 s.

Karnik Garmiryan Hayatı ve Eserleri, Ermeni bestekârlar, 360 s.

Manuşyan Bir Özgürlük Tutsağı, *Mélinée Manouchian,* biyografi, 200 s.

Geçmiş Zaman Olur ki, *Charles Aznavour,* anı, 250 s.

Sofranız Şen Olsun, *Takuhi Tovmasyan,* yemek-anı, 160 s.

Aşçının Kitabı, *Boğos Piranyan,* yemek, 192 s.

Mükemmel Yemek Kitabı, *Vağinag Pürad,* yemek, 304 s.

İzi Kalır Hatıraların, *Mayda Saris,* söyleşi, 376 s.

Stüdyo Osep, *Tayfun Serttaş,* sanat, 344 s.

Ermeni Gümüş Ustaları, *Osep Tokat,* sanat, 312 s.

Չիլէլի Աղաւնի	Çileli Ağavni
Տանջուած Աղաւնի	**Sufferings of Aghavnee**
Թրքերէն	Turkish
պատմութիւն	narration
գրող	author
Հրաչ Նորշէն	Hraç Norşen
Փետրուար 2011, Սթանպուլ	February 2011, Istanbul

Ağavni olduğu yerde donup kaldı. Dipsiz kuyuların en dibinde gibi hissediyordu kendini. Kör ve sağır olmuştu. Yaşıyor muydu, ölmüş müydü, haberi yoktu. Ağlamadı, kendini yerden yere vurmadı, haykırmadı. Saçını başını yolmadı, dövünmedi, ağıt yakmadı. Ayakta, öylece durdu. Boş gözlerle, ifadesiz bir yüzle, ağır ağır sallanarak durdu.

Magar da artık Ağavni'ye bakamıyordu.

"Bir gece hepimizi dışarı çıkardılar. Karanlığın içinde dağ bayır yürütmeye başladılar. Çavuşlardan biri benim çocukluk arkadaşımdı, Hasan. Evlenirken ona yardım etmişliğim vardı. Yanıma yanaşıp sessizce sıranın en sonunda kalmamı söyledi. Dediğini yaptım. O da yanımda yürüdü."

Heyecandan sesi titriyordu. Sanki o anı yeniden yaşar gibiydi.

"Bir süre sonra bana 'yavaş yavaş geride kal, sonra da kimselere görünmeden ayrıl, kendini tepelere vur! Can pazarı bu!' dedi. Söylediklerine inanamadım ama bu fırsatı bana herhalde Allah verdi deyip uygun bir anda bir taşın ardına gizlendim. İyice uzaklaştıklarına emin olunca da tepeye doğru kaçıp bir kayanın ardına saklandım. Biraz sonra arka arkaya silahlar patladı. Her şeyi gözlerimle gördüm. Günlerdir saklanıyorum. Ne yapacağımı bilmiyorum. Sıra köydekilere de gelecek. Kaçıp gitmek, güvenli bir yer bulmak gerek..."